

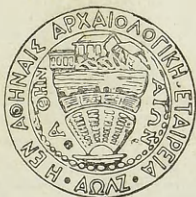
ΤΟ ΕΡΕΧΘΕΙΟΝ

ΩΣ ΟΙΚΟΔΟΜΗΜΑ ΧΘΟΝΙΑΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ

Υ Π Ο

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Μ. ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΟΣ

ΕΦΟΡΟΥ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

1949

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Εἶναι ἀναμφίβολον ὅτι ὁ ἀρχιτέκτων τοῦ Ἐρεχθείου, τὸ ὁποῖον τοσοῦτον στενωῶς συνάπτεται πρὸς τὰς παλαιοτάτας θρησκευτικὰς δοξασίας τῶν Ἀθηναίων καὶ τὰ σεβάσματα μαρτυροῦντα ἢ σημεῖα τῆς περὶ τῆς πόλεως ἔριδος τῶν θεῶν, ἠκολούθησε κεντρικὴν τινα ἰδέαν, πρὸς τὴν ὁποίαν ὀφείλουσι νὰ ἐναρμονίζωνται πᾶσαι αἱ ἐπὶ μέρους μορφαὶ τοῦ οἰκοδομήματος. Ὡς ἐκπληττοῦσαι ἰδιορρυθμίαι ἐμφανίζονται αἱ μορφαὶ αὗται μόνον ἐφ' ὅσον τὸ Ἐρεχθεῖον συγκρίνεται πρὸς τὰ τυπικώτερα παραδείγματα τοῦ ἀρχαίου ναοῦ.

Ἀνάγναισι ὅμως αὗται ἀσφαλῶς νὰ κατανοηθῶσιν ἐὰν ἐξευρεθῇ ἡ θεμελιώδης ἰδέα ἢ διέπουσα τὸ οἰκοδόμημα.

Εἶναι ἀδύνατον νὰ θεωρήσωμεν ὅτι ὁ ἀρχιτεκτονικὸς τύπος τοῦ Ἐρεχθείου ἀποτελεῖ αὐθαίρετον δημιουργημὰ τοῦ ἀρχιτέκτονος αὐτοῦ. Θαυμασθῆ ἀλλὰ καὶ μοναδικὴ εἶναι ἡ μορφή ἢ ἐκφράζουσα τὸν τύπον τὸν προσιδιάζοντα πρὸς τὴν ἐν τῷ Ἐρεχθεῖῳ τελουμένην λατρείαν.

Ἀκριβῶς τοῦτον ἀναζητεῖ ἡ ἀνὰ χεῖρας μελέτη. Μόνον μετὰ τὴν κατὰ τὸ δυνατόν ἀσφαλῆ διαπίστωσιν αὐτοῦ θὰ εἶναι δυνατόν νὰ διασαφηθῶσι τὰ πρὸς τὸ Ἐρεχθεῖον συναπτόμενα προβλήματα, ὡς τὸ τοῦ «Προερεχθείου», τοῦ «ναοῦ τοῦ *Dörfeld*», τοῦ «Ἐκατομπέδου» κ. ἄ., τὰ ὁποῖα καὶ συνεξετάζονται συνήθως. Ἐν τῇ προσπάθειά τῆς ὅσον τὸ δυνατόν ἐναργεστεράς ἐξάρασεως τῆς θεμελιώδους ἰδέας τοῦ Ἐρεχθείου περιορίσθην ἀποκλειστικῶς εἰς τὰ προβλήματα τοῦ Ἐρεχθείου τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος καὶ ἀπέφυγον τὴν λεπτομερῆ ἔρευναν τῶν ἀνωτέρω συναφῶν ζητημάτων.

Πρὸς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἐκφράζω θερμὰς εὐχαριστίας διὰ τὴν δρόμηνον ἐγχορίαν τῆς προκειμένης εργασίας ὡς ἐναισίμου ἐπὶ διδακτορίᾳ διατριβῆς. Πρὸς τοὺς καθηγητὰς κ. Γ. Π. Οἰκονόμου καὶ Στ. Μαρινᾶτον αἰσθάνομαι βαθεῖαν ὑποχρέωσιν διὰ τὰς πολυτίμους αὐτῶν παρατηρήσεις.

Τὴν ἐμφάνισιν μεταξὺ τῶν δημοσιευμάτων τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας κατέστησε δυνατὴν ἡ εὐμένεια τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου αὐτῆς, πρὸς τὸ ὁποῖον ἐκφράζω ἐντεῦθεν ἀπείρους εὐχαριστίας.

Ὅλως ἰδιαιτέρα εἶναι ἡ ὑποχρέωσίς μου πρὸς τὸν σεβαστὸν μου διδάσκαλον καθ. κ. Γ. Π. Οἰκονόμου διὰ τὴν ὑπὲρ τῆς μελέτης μου, ἀπὸ τῆς συντάξεως μέχρι τῆς ἐκτύπωσεως αὐτῆς, ἀδιάπτωτον φροντίδα. Ἦτο εὐμένης δι' ἐμὲ συγκυρία ὅτι καὶ ὡς εισηγητὴς κατὰ τὴν κρίσιν τῆς Σχολῆς καὶ ὡς Γραμματεὺς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας ἔσχεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ δείξῃ θερμὸν ὑπὲρ αὐτῆς διαφέρον. Ἡ ἐκφρασις δημοσίᾳ τῶν ὅλων ἰδιαιτέρων μου εὐχαριστιῶν πρὸς αὐτὸν εἶναι ἀντίδοσις δλίγη τε φίλη τε.

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

	Σελίς
Εἰσαγωγή	1
Α' Λατρεῖα	3
1. Ἀθηνᾶ καὶ Ἐρεχθεὺς	3
2. Ἡ περὶ τοῦ τάφου παράδοσις	7
3. Βωμὸς τοῦ Διὸς Ὑπάτου	10
4. Ὁ μῦθος τοῦ Ἐρεχθέως καὶ τοῦ Σωσιπόλιδος	14
5. Ζεὺς Ὑπατος—Θυηχός	20
6. Ἐρεχθεὺς—Ποσειδῶν	23
7. Ὁ Ἐρεχθεὺς ὡς ἥρωα	27
8. Ἡ περιγραφὴ τοῦ Πausανίου. Οἱ ἐν Ἐρεχθεῖω βωμοὶ	31
9. Τὰ μαρτύρια	34
10. Οἶκημα τὸ καλούμενον Ἐρέχθειον	40
11. Μέγαρον καὶ ἀνάλογοι ὄροι	41
12. Τὸ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως μέγαρον	47
13. Τὸ διπλοῦν οἶκημα	51
Β' Ἀρχιτεκτονικαὶ ἰδιορρυθμίαι	55
1. Ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ Ἐρεχθείου	55
2. Κεκρόπιον	69
3. Ἡ βορρεια πρόστασις	80
4. Ἡ ἐσωτερικὴ διάταξις τοῦ Δ ἡμίσεος τοῦ Ἐρεχθείου	81
5. Γενικαὶ παρατηρήσεις	84
Πίναξ ἀλφαβητικὸς	89

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ παροῦσα μελέτη ἀποτελεῖ προσπάθειαν πρὸς ἐρμηνείαν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν ἰδιορρυθμιῶν τοῦ δυτικοῦ ἡμίσεος τοῦ Ἐρεχθείου καὶ τὴν διὰ ταύτης κατάταξιν αὐτοῦ εἰς ὄρισμένην σειρὰν ἀρχαίων θρησκευτικῶν οἰκοδομημάτων. Ἡ ὑπαρξὶς πολλῶν καὶ περιπλόκων προβλημάτων περὶ τὸ Ἐρέχθειον νομίζω ὅτι ὀφείλεται ἀκριβῶς εἰς τὸ γεγονός ὅτι μέχρι σήμερον δὲν κατενόηθη ἐπαρκῶς ἡ σημασία τοῦ ὄρθαιου τούτου κτίσματος, ἀλλ' ἐθεωρήθη ὡς συνήθους τύπου ναός. Οὕτω παρὰ τὴν πλουσιωτάτην περὶ αὐτοῦ βιβλιογραφίαν ἐπικρατεῖ μέχρι σήμερον ἐξαιρετικὴ ἀσάφεια περὶ τοῦ οἰκοδομήματος. Ὁ Α. RUMPF Griech. u. römische Kunst σ. 40 παρατηρεῖ ὅτι «τὸ οἰκοδόμημα ἀποτελεῖται ἐκ μεμονωμένων οἰκοδομικῶν σωματίων μὴ συνηρμοσμένων ὀργανικῶς εἰς ἐνότητα»¹, ἀκριβῶς δὲ πρὸς ἀποτέλεσιν τοιαύτης ἐνότητος ὁ W. Dörpfeld δι' ὅλης αὐτοῦ τῆς ζωῆς ἐπέμενε ὅτι τὸ ὑπάρχον Ἐρέχθειον ἀποτελεῖ τὸ ἀνατολικὸν μόνον ἡμισυ τοῦ ἀρχικῶς σχεδιασθέντος οἰκοδομήματος².

Ἐν τῇ μελέτῃ μου, ἣ ὁποία ἀναφέρεται εἰς τὸ σφζόμενον οἰκοδόμημα καὶ οὐχὶ τοὺς προδρόμους αὐτοῦ, δεικνύω, νομίζω, ὅτι τὸ Ἐρέχθειον—πρόκειται πάντοτε περὶ τοῦ δυτικοῦ αὐτοῦ ἡμίσεος—νοεῖται πλήρως ἐν τῇ μορφῇ ἣν ἔχει, ἤτοι ὡς οἰκοδόμημα χθονίας λατρείας³.

¹ Περὶ ἐπίσης Η. KOCH Gnomon 1928, 535: «Τὰ δυτικὰ διαμερίσματα τοῦ Ἐρεχθείου ἐξακολουθοῦσι νὰ παρουσιάζωσι τὰς μεγίστας δυσχερείας: εἶναι σχεδὸν βέβαιον ὅτι ἀναντιρροῦτος λύσις εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατος ἀνευ νέου, ἐπιγραφικοῦ ἔσως, ὄλικου». CH. PICARD Manuel d'arch. gr. La sculpture II, 2 (1938), 733: «τὸ Ἐρέχθειον, ἀκανόνιστον συσσωρεύμα καὶ, δύναται τις εἰπεῖν, σεβάσιμον χάος ἱερῶν οἰκοδομημάτων—τὸ δυσνοητότερον τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν ἱερῶν...» κ.π.ἀ. Συνειδηθῆναι τῶν ἰδιορρυθμιῶν τοῦ Ἐρεχθείου εἶχον καὶ οἱ ἀρχαῖοι, ὡς μοι ὀρθῶς παρετήρησεν ὁ καθ. κ. Γ. Π. Οἰκονόμος, τοῦτο δὲ φαίνεται ἐκ τοῦ τρόπου τῆς περὶ αὐτοῦ μνείας τοῦ Βιτρούβιου (πρβ. κατ.).

² Ath. Mitt. 29, 1904, 101 κέ., αὐτ. 36, 1911, 40, JdI 34, 1919, 1 κέ., N. Jahrb. f. kl. Altert. 1921, 433 κέ., Phil. Wochenschr. 1928, 1062 κέ., JdI 52, 1937, 222 καὶ τέλος ἐν Brechttheion ἐκδοθὲν τῇ ἐπεξεργασίᾳ Η. Schleif (1942) μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ. Τὸ βιβλίον εἶδον μετὰ τὴν σύνταξιν τῆς παρουσίης μελέτης, ἀλλ' ἠδυνήθην νὰ χρησιμοποιήσω πρὸ τῆς ἐκτύπώσεως αὐτῆς.

³ Χαρακτηριστικὰ τινὰ προδίδοντα τὴν χθονίαν φύσιν τοῦ Ἐρεχθείου εἶχον ἤδη παρατηρηθῆ. Οὕτω π.χ. ὁ Α. FURTWÄGLER Meisterwerke 119 παρετήρησεν ὅτι οἱ ἐν τῷ μεσαίῳ διαμερίσματι τοῦ Ἐρεχθείου ἀποκαθιστάμενοι δύο σηκοὶ ἔβλεπον πρὸς δυσμάς, διότι ὁ Ποσειδῶν-Ἐρεχθεύς, ὁ Βούτης καὶ ὁ Κέκροψ ἦσαν χθόνιοι. Ὁ Ε. PETERSEN Burgtempel 61 κέ. συμπεραίνει ὅτι ὁ Ποσειδῶν, ὁ Ζεὺς Ἰπιατος, ὁ Ἡφαιστος καὶ ὁ Βούτης ἦσαν φύσεως συγγενοῦς πρὸς τὸν Ἐρεχθέα κ.ἀ. Ἀλλὰ πᾶσαι αὗται ἔμειναν μεμονωμένα παρατηρήσεις μὴ κατευθύνουσαι τὴν περαιτέρω ἔρευναν.

Ἡ διαπίστωσις, εἰς ἣν καταλήγω, στηρίζεται κυρίως ἐπὶ τῶν πενιχρῶν γνώσεων ἡμῶν περὶ τῶν ἐν τῷ Ἐρεχθεῖῳ λατρείων, αἱ ὁποῖαι οὕτω κατέστη ἀνάγκη νὰ ἀποτελέσωσι τὸ πρῶτον μέρος τῆς μελέτης. Τὸ πρόβλημα τῶν λατρείων μὴ ἀποτελοῦν τὸ κύριον θέμα μου ἐξετάζεται μόνον καθ' ὅσον βοηθεῖ εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ ἀρχιτεκτονήματος.

Περαιτέρω ἔρουναν πρὸς ἐξακρίβωσιν τοῦ τυπικοῦ τῆς λατρείας (σχετικά καὶ μαρτυρίαι σχεδὸν ἐλλείπουσι) προωρισμένην νὰ στηριχθῆ ἐπὶ εἰκασιῶν, ἐθεώρησα κειμένην ἔξω τοῦ θέματός μου, παρὰ ὄρισμένας ἐπόψεις, τὰς ὁποίας εὐκόλως θὰ ἠδύνατό τις νὰ διατυπώσῃ. Ἡ εἰδικὴ περὶ τῶν λατρείων τοῦ Ἐρεχθεῖου μελέτη τοῦ G. W. ELDERKIN *Hesperia* 10, 1941, 112 κέ. δὲν ἔξαντλεῖ τὸ θέμα.

Τὴν περὶ τοῦ Ἐρεχθεῖου βιβλιογραφίαν μέχρι τοῦ 1927 παρέχει πλήρη ἢ συστηματικὴ ἀρχιτεκτονικὴ δημοσίευσις ὑπὸ τῆς Ἀμερικανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν, *The Erechtheum* (= *The Erechtheum* by G. P. H. STEVENS, L. D. CASKEY, H. N. FOWLER, J. M. PATON. Cambridge, Mass. 1927) σ. 614 κέ. Τὰ κυριώτατα τῶν μετὰ ταῦτα δημοσιευμάτων: CH. PICARD *L'Érechtheion* (= *L'Acropole. Le plateau supérieur. L'Érechtheion. Les annexes Sud*, par Ch. Picard, 1932) σ. 17 κέ. W. JUDEICH *Topographie von Athen* 2 (1932) 259 κέ. W. B. DINSMOOR *The Burning of the Opisthodomos at Athens* *AJA* 36 (1932) 143 κέ., 306 κέ. (ἰδίᾳ 313 κέ.). J. DELL *Erechtheion* 1934. Τὸ βιβλίον τοῦ W. DÖRPFELD *Erechtheion. Zeichnungen und Bearbeitung von H. SCHLEIF*, Berlin 1942 ἔξεδόθη δυστυχῶς ἄνευ πλέον τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ ἰδίου. Πρὸς ἐπίσης H. KOCH *Gnomon* 1928, 532 κέ. W. DÖRPFELD *Phil. Wochenschrift* 1928, 1062 κέ. W. KOLBE αὐτ. 1931, 71 κέ. Ἄλλαι μελέται ἀναφέρονται ἐν τῷ κειμένῳ.

Α΄. ΛΑΤΡΕΙΑΙ

1. ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ ΕΡΕΧΘΕΥΣ

Τὴν λατρείαν τοῦ Ἐρεχθέως ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἀναφέρει εἰς δύο χωρία ὁ Ὅμηρος. Ὁδηγήσασα τὸν Ὀδυσσεά ἢ Ἀθηναῖα εἰς τὰ ἀνάκτορα τοῦ Ἀλκινόου «ἀπέβη. . .

*ἦκετο δ' ἐς Μαραθῶνα καὶ εὐρυνάγυιαν Ἀθήνην,
δῦνε δ' Ἐρεχθῆος πυκινὸν δόμον»* (ἠ 80/81).

Ἐν τῷ Νηῶν Καταλόγῳ (B 547 κέ.) ἀναφέρονται οἱ ἐπόμενοι στίχοι περὶ τοῦ

*Ἐρεχθῆος μεγαλήτορος - ὄν ποτ' Ἀθήνη
θρέψε Διὸς θυγάτηρ, τέκε δὲ ζεῖδωρος ἄρουρα.*

Καὶ δ' ἐν Ἀθήνῃς εἶσεν, εἶψ' ἐνὶ πίοιῳ νηῶ·

ἔνθα δέ μιν ταύροισι καὶ ἀρνείοις ἰλάονται

550

κοῦροι Ἀθηναίων περιτελλομένων ἐνιαυτῶν».

Διὰ τὴν ἔρευναν ἡμῶν εἶναι ἄνευ σημασίας ὅτι οἱ μὲν δύο στίχοι τῆς Ὀδυσσεΐας ὀβελίζονται ὑπὸ τινῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων κριτικῶν καὶ ὅτι κατ' ἀρχαίαν ἤδη παράδοσιν (ΔΙΟΓ. ΛΑΕΡΤ. Α΄, 57) οἱ στίχοι B 546 - 566 ἀπετέλουν Πεισιστράτειον παρεμβολήν. Διότι ὁποσδήποτε εἶναι αἱ ἀρχαῖοτάται διασωθεῖσαι μαρτυρία περὶ τοῦ Ἐρεχθέως καὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων λατρείας αὐτοῦ. Ἐκ τούτου εἶναι ἀσφαλῆ τὰ δύο ἐπόμενα γεγονότα: ὅτι ἢ Ἀθηναῖα καὶ ὁ Ἐρεχθεὺς συλλατρεύονται ἐν Ἀθήναις καὶ δὴ ἐν τῷ αὐτῷ οἰκίματι καὶ ὅτι ὁ Ἐρεχθεὺς εἶναι υἱὸς τῆς Γῆς μαρτυρεῖται δηλ. οὕτω ἢ συνένωσις λατρείας οὐρανιας, οἷα ἢ τῆς Ἀθηναῖς (πρβ. W. F. OTTO Die Götter Griechenlands² 55 κέ.), πρὸς ἐτέραν καταγομένην ἐκ τῆς Γῆς. Ἴσως δὲν εἶναι ἐντελῶς τυχαῖον, ὡς θὰ ἀναπτυχθῆ κατωτέρω, ὅτι ὁ ποιητὴς διὰ τὴν χαρακτηρισίην τὸ οἰκοδόμημα τῆς κοινῆς ταύτης λατρείας ἀναγόμενον μὲν τοῦτο εἰς τὸν Ἐρεχθεά (ἠ 81) καλεῖ δόμον, ἀναγόμενον ὅμως εἰς τὴν Ἀθηναῖν καλεῖ νηῶν (B 549). Ἡ οὕτω διδομένη ἐρμηνεῖα εἰς τοὺς στίχους τῆς Ὀδυσσεΐας εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὴν συνήθη· δέχονται πάντες σχεδὸν ὅτι ἐνταῦθα ἢ Ἀθηναῖα εἰσέρχεται ὡς φιλοξενουμένη τοῦ τότε βασιλευόντος τῶν Ἀθηναίων εἰς τὸ ἀνάκτορον τούτου¹. Ὁ M. P. Nilsson, ὅστις, ὡς γνωστὸν,

¹ Βλ. π.χ. σχόλιον ἐν τῇ ἐκδόσει AMEIS-HENTZE¹¹ (1908): «πυκινὸν δόμον, ὡς ἐν 88, οὐχὶ περὶ τοῦ μεταγενεστέρου ναοῦ τοῦ Ἐρεχθέως, ὅστις ἦτο κοινὸς εἰς τοῦτον καὶ τὴν Ἀθηναῖν, ἀλλὰ περὶ τοῦ ἀνακτόρου τοῦ τότε ζῶντος ἐλλαβανομένου ἀρχικοῦ ἤρωος

θεωρεῖ τὴν Ἀθηναίαν ὡς ἔχουσαν τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἐν τῷ μεγάρῳ αὐτοῦ τελομένης οἰκιακῆς λατρείας κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους, πιστεύει ὅτι ἐνταῦθα ὁ Ἐρεχθεὺς ἀντιπροσωπεύει τὸν μυκηναϊκὸν βασιλεῖα τῶν Ἀθηνῶν, ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ ὁποίου κατοικεῖ ἡ θεὰ καὶ διακρίνει οὕτω δύο παραδόσεις, τὴν μὲν τῆς Ὀδυσσεΐας γεννηθεῖσαν ἐκ τῆς προϊστορικῆς ταύτης ἀντιλήψεως, τὴν δ' ἑτέραν τῆς Ἰλιάδος ἀντιπροσωπεύουσιν τὴν νεωτέραν ἀθηναϊκὴν πίστιν, καθ' ἣν ἡ Ἀθηναῖα ἵδρυσεν ἐν τῷ ναῷ αὐτῆς τὴν λατρείαν τοῦ Ἐρεχθέως· πρβ. M. P. NILSSON *Minoan - Mycenaean Religion* 426 κέ., τοῦ ἰδίου GGR (= *Geschichte der griechischen Religion*, 1941) σ. 3 κέ., τοῦ ἰδίου GGR (= *Geschichte der griechischen Religion*, 1941) σ. 414 κέ. Ὁπωσδήποτε ὁ WILAMOWITZ Athena (= *Kl. Schr.* 5, 2) 40 καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οὐχὶ τῶν ἀνακτόρων, ἀλλὰ τῶν ἀκροπόλεων ἦτο ἀρχικῶς προστάτις ἡ Ἀθηναῖα (Burggöttin). Βεβαίως ἐὰν οἱ στ. η 80-81 εἶναι μεταγενεστέρα προσθήκη, καθίσταται ἄνευ συζητήσεως προφανῆς ἡ ὑφ' ἡμῶν διδομένη ἐρμηνεία. Ἀνεξαρτήτως ὁμως τοῦτου δεχόμενοι τὴν ἐρμηνείαν τῶν στίχων τὴν διδομένην ὑπὸ τοῦ Nilsson ἀναγκαζόμεθα ἐπίσης νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Ἐρεχθεὺς θεωρεῖται ὡς ὁ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν περιπλανήσεων τοῦ Ὀδυσσεὺς βασιλεὺς τῶν Ἀθηνῶν. Νομίζω ὅτι τοιαύτην τινὰ ἐκδοχὴν ἀποκλείει ἀπολύτως τὸ χωρίον τῆς Ἰλιάδος, ὅσον καὶ ἂν τοῦτο θεωρηθῆ ὡς παρεμβολὴ μεταγενεστέρα. Οὐδεὶς τῶν ἀρχαίων ἐκδοτῶν τοῦ Ὀμήρου θὰ ἦτο δυνατόν νὰ δεχθῆ ἐν τῇ τελικῇ μορφῇ τοῦ κει-

(Utheros) τῶν Ἀθηνῶν, περὶ τῶν σχέσεων τοῦ ὁποίου πρὸς τὴν Ἀθηναίαν πρβ. B 547 κέ.». Ἐν *The Erechtheum* 432 θεωρεῖται ὅτι «ἐν ἡ 80 ἡ Ἀθηναῖα εἰσέρχεται εἰς τὸν οἶκον τοῦ Ἐρεχθέως καθὼς θὰ ἠδύνατο νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Ὀδυσσεὺς ἢ τοῦ Ἀλκινόου (πρβ. β 394 καὶ ζ 13) καὶ ὅτι ὁ Ἐρεχθεὺς νοεῖται ὡς ὁ τότε βασιλεὺς τῆς Ἀκροπόλεως ἢ, ἐὰν τοῦτο ἀντίκειται εἰς τὴν μυθικὴν χρονολογίαν τῶν ἀρχαίων, ὡς ὁ ἵδρυτής ἢ ὁ ἐπισημότατος τῶν κατοίκων τοῦ βασιλικοῦ ἀνακτόρου καὶ ὅτι ὁ στίχος τῆς Ὀδυσσεΐας οὐδὲν προσθέτει εἰς τὴν περὶ τοῦ Ἐρεχθεῖος τοπογραφικὴν ἡμῶν γνώσιν, ἀλλ' ἀπλῶς συνδέει τὸν Ἐρεχθεῖα πρὸς τὸ μυκηναϊκὸν ἀνάκτορον». Οὕτω χωρίζεται νῦν ἡ μαρτυρία αὕτη ἀπ' ἐκείνης τῆς Ἰλιάδος. Ἄλλ' ἐν β 394, ζ 13 καὶ ὅπου ἀλλαχοῦ, τὸ θέμα εἶναι εἰσὸδος τῆς Ἀθηναῖας εἰς οἶκον βασιλέως πρὸς πραγματικὴν ἐπιουρίαν, ἐνῶ ἐνταῦθα τὸ θέμα εἶναι θεὸς ἀποσυρόμενος εἰς ἱερὸν αὐτοῦ οἶκον ἢ τόπον μετὰ μίαν δρᾶσιν ἢ ἐπιφάνειαν, ὡς θ 362: ἡ δ' ἄρα Κύπρον ἴκανε φιλομειδῆς Ἀφροδίτη | ἐς Πάρον, ἐνθα δέ οἱ ἔμενος βωμός τε θυγαῖς (πρβ. καὶ Ὑμν. εἰς Ἀφρ. 58: ἐς Κύπρον δ' ἔλθοῦσα θυγάτηρ ἦν ἔδυνε, ἐς Πάρον), α 22 κέ., Ὑμν. εἰς Δήμητρα 302: αἰὲρ ξανθὴ Δημήτηρ | ἐνθα καθέζομένη (τ.ε. ἐν τῷ ἐν Ἐλευσίνι ναῷ αὐτῆς) κ.ά. Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς συγγραφῆς τῶν ἐπῶν ἡ Ἀκρόπολις ἦτο ὁπωσδήποτε γνωστὸς ἱερὸς τόπος τῆς Ἀθηναῖας. Ἡ ἐνταῦθα ὑφ' ἡμῶν ὑποστηριζομένη ἐρμηνεία τοῦ στίχου τῆς Ὀδυσσεΐας δὲν ἔχει τὴν ἀξίωσιν νὰ ἀποτελέσῃ θεοὺς ἐναντίον τῆς κρατούσης γνώμης τοῦ M. P. NILSSON (πρβ. ἀνωτέρω) καὶ γενικῶς τὴν ἐνταῦθα ἀποκρονομένην ἐρμηνείαν τοῦ σ. η 81 ἔδωκε πρῶτον ὁ BADER *Die Baukunst in der Odyssee*, Butin 1880, 4 κέ. ἐπίσης καὶ ὁ HELBIG *Das homer. Epos*, 314.

μένου δύο οὕτω διαφόρους ἀντιλήψεις περὶ τοῦ Ἐρεχθέως. Ἡ ἔννοια τῆς χρονικῆς διαδοχῆς τῶν προσώπων καὶ τῶν γεγονότων ἀποτελεῖ κυριώτατον χαρακτηριστῆρα τῆς Ὀμηρικῆς διηγήσεως· πρβ. W. SCHADEWALDT Die Anfänge der Geschichtsschreibung bei den Griechen ἐν Die Antike 10, 1934, 144 κέ. καὶ ἰδίᾳ 149 κέ.

Θὰ ἦτο ἀπολύτως ἀπαράδεκτος καὶ διὰ τοὺς ἀρχαίους ἐκδότας ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς παλαιούς ἀκροατὰς τοῦ Ὀμήρου ὁ συγχρονισμὸς τοῦ γηγενοῦς Ἐρεχθέως πρὸς τὸν Ὀδυσσεῦ καὶ τὸν Μενεσθέα. Εἶναι ὀρθότερον οἱ στίχοι τῆς Ἰλιάδος νὰ ἐρμηνεύσωσι καὶ τοὺς τῆς Ὀδυσσεΐας. Καὶ ἐὰν ἀκόμη υποθέσωμεν ὅτι ὁ πυκινὸς δόμος εἶναι ἐπιβίωσις τοῦ μυκηναϊκοῦ μεγάρου, ἀλλ' ὅμως διὰ τὸν Ὀμηρον ὁ Ἐρεχθεὺς εἶναι ἱερὸν πρόσωπον, ἡ δὲ Ἀθηνᾶ εἰσέρχεται εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ διότι ἡ ἰδία ἀνέθρψε τὸ τέκνον τοῦτο τῆς Γῆς καὶ τὸ ἐγκατέστησεν ἐντὸς τοῦ ἰδίου αὐτῆς ναοῦ. Σύγχρονον τοῦ Μενεσθέως εἶναι ἀδύνατον ὁπωσδήποτε ὅτι ἐφαντάσθησαν τὸν Ἐρεχθέα. Ἐὰν λοιπὸν ἡ Ἀθηνᾶ εἰσέρχεται ἐντὸς τοῦ δόμου τοῦ Ἐρεχθέως, καθ' ὃν χρόνον οὗτος ἀπὸ πολλοῦ ἔχει παύσει νὰ ζῆ, εἶναι ἀδύνατον ὁ Ἐρεχθεὺς οὗτος νὰ μὴ ἀποτελῇ ἱερὸν πρόσωπον διὰ τὸν ποιητὴν τοῦ ἡ τῆς Ὀδυσσεΐας ὅπως καὶ διὰ τὸν ποιητὴν τοῦ Νηῶν Καταλόγου. Ἐκτὸς τούτου ἡ ἀντίληψις ὅτι θεὸς τις εἰσέρχεται εἰς τὸν οἶκον θνητοῦ βασιλέως, ὡς εἰς ἴδιον κατάλυμα, ἵνα ἀναπαυθῆ, δυσκόλως εὐρίσκει παράλληλα ἐντὸς τοῦ ὀμηρικοῦ κόσμου· ὅπου ὀμηρικοὶ θεοὶ εἰσέρχονται εἰς τοὺς οἴκους θνητῶν, τοῦτο γίνεται διὰ μίαν στιγμὴν, δι' ὄρισμένον λόγον· πρόκειται περὶ **ἐπιφανείας**, ὅποιαν δὲν ἔχομεν ἐν ἡ 81. Ἡ Ἀθηνᾶ δὴν *Ἐρεχθῆος πυκινὸν δόμον*, διότι οὗτος ἦτο καὶ ἴδιος αὐτῆς ναὸς ὡς μανθάνομεν ἐκ τῶν στίχων Β 547 κέ.¹ Ὅτι τὸν δόμον δὲν χαρακτηρίζει ὡς ἅγιον ἢ ἱερὸν, τοῦτο δὲν εἶναι λόγος διὰ νὰ μὴ δεχθῶμεν τὴν προτεινομένην ἐρμηνεΐαν καὶ τὸν νηὸν τῆς Ἀθηνᾶς χαρακτηρίζει ὡς *λίονα* ἥτοι διὰ λέξεως συγγενοῦς σημασίας· *ἱερὸν δόμον* λέγει ὁ ΟΜΗΡΟΣ ἐν Ζ 89, ὅπου ὁ Ἡσυχίος ἐξηγεῖται· *ναοῦ, μεγάλου οἴκου* (πρβ. I. ΚΑΛΙΤΣΟΥΝΑΚΙΝ Ἀρχ. Ἐφ. 1937 σ. 414 κέ.) ἀναλόγως ἢ λ. πτολιέθρον παρ' Ὀμήρῳ χαρακτηρίζε-

¹ Ἀνάλογον ἐρμηνεΐαν τοῦ στίχου τῆς Ὀδυσσεΐας εἶχεν ἡδη δώσει ὁ A. FURTWÄNGLER Meisterwerke 156 θεωρῶν ὡς ἀναμφίβολον, ὅτι ὁ ποιητὴς καὶ ἐν Ὀδυσσεΐᾳ καὶ ἐν Ἰλιάδι εἶχεν ὑπ' ὄψει διπλοῦν ἱερὸν τοῦ Ἐρεχθέως καὶ τῆς Ἀθηνᾶς, γνωστὸν δ' εἰς τοὺς ἀκροατὰς τῶν πρβ. καὶ WILAMOWITZ Hom. Unters. 248. Ὁμοίως περὶ τοῦ ἐρμηνεύει τὰ χωρία καὶ ὁ PFISTER Reliquienk. 8 κέ. Ὁ PETERSEN Burgtempel, 6 κέ. θεωρεῖ ἀμφότερα τὰ χωρία Πεισιστράτειον παρεμβολὴν ἀναφερομένην εἰς τὸ αὐτὸ οἰκοδόμημα· ὁ Ἐρεχθεὺς κατοικεῖ ἐκεῖ ἀκριβῶς, ὅπου μόνον ἡ Ἀθηνᾶ ἔχει τὸ ἱερὸν αὐτῆς καὶ υποθέτει ὅτι εἰς τε τὴν Ἀθηνᾶν καὶ τὸν Ἐρεχθέα ἀνήκεν ἰδιαίτερον μέρος τοῦ οἰκοδομήματος. Ἄλλ' αἱ γνώμαι αὗται δὲν ἐπεκράτησαν. Προφανῶς ἡ συζήτης γίνεται ἐφ' ὅσον ὁ στ. ἡ 81 εἶναι οὐχὶ μεταγενεστέρα παρεμβολή, ὅποτε ἡ ἀναφορὰ αὐτοῦ εἰς τὸν ναὸν Ἀθηνᾶς· Ἐρεχθέως εἶναι προφανῆς, ἀλλ' ἀντιπροσωπεύει παλαιωτάτην παράδοσιν, ὡς θέλει ὁ M. P. Nilsson.

ται ὡς *ιερόν* ἢ *εὐκτίμενον*. Ἦτοι ὁπωσδήποτε ὁ δόμος χαρακτηρίζεται διὰ λέξεως συγγενοῦς πρὸς τὴν ἀρχικὴν ἢ τοῦλάχιστον τὴν ἑτέραν τῶν ἀρχικῶν σημασιῶν τῆς λ. *ιερός*. Ἀποκαθίσταται τοιουτοτρόπως ὁ αὐτὸς δυνασμός ὡς πρὸς τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ τόπου τῆς λατρείας, ὅστις εἶναι κοινὸς τῆς τε Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ Ἐρεχθέως, ἤδη κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀποτελέσεως τῆς μορφῆς τῶν ὁμηρικῶν ἑπῶν.

Τὴν συνύπαρξιν τῆς λατρείας Ἀθηνᾶς καὶ Ἐρεχθέως ἐν τῷ αὐτῷ ναῷ, τὴν ὁποίαν πιστοῦσιν οὕτω τὰ ὁμηρικὰ ἔπη, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον μαρτυροῦσι καὶ τὰ κείμενα τῶν ὑστέρων Ἑλληνικῶν χρόνων διασαφρύντα καὶ τὸν χαρακτῆρα τῆς λατρείας τοῦ Ἐρεχθέως. Ὁ Ἀπολλόδωρος ἀναφέρει ρητῶς ὅτι ὁ Ἐρεχθεὺς εἶχε ταφῆ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως «*ἐν τῷ τέμενος τῆς Ἀθηνᾶς*» (Βιβλ. III 191). Ποῖον εἶναι τὸ τέμενος τοῦτο λέγει σαφέστερον ὁ Κλήμης (Προτρεπτ. 3, 45, 1 ed. STÄHLIN): *Τί δὲ Ἐριχθόνιος; οὐχὶ ἐν τῷ ναῷ τῆς Πολιάδος κεκήμενται;*¹ Τὴν ταύτισιν δὲ τοῦ ναοῦ τῆς Πολιάδος καὶ τοῦ ἐν αὐτῷ ἐπομένως τάφου τοῦ Ἐρεχθέως πρὸς τὸ Ἐρέχθειον τοῦ 5ου αἰ. μαρτυρεῖ ἄνευ ἄλλης συζητήσεως ὁ Σγράβων (Θ' 396). Οὗτος ἀναφέρει ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως δύο μόνον ἐκ τῶν οἰκοδομημάτων. Ἄλλ' ἐπὶ ταύτης πάντοτε δύο ἦσαν τὰ λαμπρὰ ἱερὰ οἰκοδομήματα ἀπὸ τοῦ 5ου αἰ., ὁ Παρθενὼν καὶ τὸ Ἐρέχθειον, τὸ ὁποῖον οὕτω κατ' ἀνάγκην νοεῖ ὁ γεωγράφος γράφων «*ὁ τε ἀρχαῖος νεὸς ὁ τῆς Πολιάδος, ἐν ᾧ ὁ ἀσβεστος λύχνος καὶ ὁ Παρθενῶν, ὅν ᾠκοδόμησεν Ἰκτίνος*». βλ. J. HONDIUS *Novae inscr. att.* 83. Εἶναι ἐπομένως ἀφ' ἑαυτοῦ φανερόν ὅτι «*ὁ νεὸς τοῦ γηγενέος Ἐρεχθέως*» τὸν ὁποῖον ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος (VIII 55) — διότι περὶ τάφου τοῦ Ἐρεχθέως ἐντός τοῦ Ἐρεχθείου δὲν ὑπάρχει ρητὴ μαρτυρία τῶν κλασσικῶν χρόνων — ἀποτελεῖ τὸν πρόδρομον τοῦ «*οἰκήματος τοῦ καλουμένου Ἐρεχθείου*» (ΠΑΥΣ. I 26, 6)²

¹ Ἐπίσης ARNOBIUS Adv. nat. 6, 6: *Erichthonius Poliadis in fano conditus.*

² Ἡ περιγραφή τοῦ Πausανίου ἔχει ὡς ἑξῆς:

I, 26, 5. Ἔστι δὲ καὶ οἰκῆμα Ἐρέχθειον καλούμενον πρὸ δὲ τῆς ἐσόδου Διὸς ἐστὶ βωμός Ὑπάτων, ἐνθα ἔμψυχον θύουσιν οὐδέν, πέμματα δὲ θέντες οὐδέν ἐτι οἶνον χρῆσασθαι νομίζουσιν. ἐσελθούσι δὲ εἰς βωμοί, Ποσειδῶνος, ἐφ' οὗ καὶ Ἐρεχθεὺς θύουσιν ἐκ του μαυτεύματος, καὶ ἦρωος Βούτων, τρίτος δὲ Ἡραΐστου, Γραραὶ δὲ ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ γένους εἰσὶ τοῦ Βουταδῶν. καὶ (διπλοῦν γάρ ἐστι τὸ οἰκῆμα) καὶ ὕδωρ ἐστὶν ἐνδον θαλάσσιον ἐν φρεσὶ (τοῖτο μὲν θαῦμα οὐ μέγα) καὶ γάρ ὅσοι μεσόγαίαν οἰκοῦσιν ἄλλοις τε ἐστὶ καὶ Καροῖν Ἀφροδισιεῶσιν ἄλλὰ τὸδε τὸ φρέαρον ἐς συγγραφὴν παρέχεται κυμάτων ἦχον ἐπὶ νότιφ ἀπεύσαντι) καὶ τριαινὸς ἐστὶν ἐν τῇ πέτρᾳ σχῆμα ἑταῖρα δὲ λέγεται Ποσειδῶνι μαρτύρια ἐς τὴν ἀμφισβήτησιν τῆς χώρας φανῆναι. 6. Ἰερὰ μὲν τῆς Ἀθηνᾶς ἐστὶν ἢ τε ἄλλη πόλις καὶ ἢ πᾶσα θμοῖος γῆ (καὶ γάρ ὅσοις θεοῖς καθέστηκεν ἄλλοις ἐν τοῖς δήμοις σέβειν οὐδέν τι ἦσσαν τὴν Ἀθηνᾶν ἄγρουν ἐν τιμῇ), τὸ δὲ ἀγίωτατον ἐν κοινῷ πολλοῖς πρότερον νομισθὲν ἔτερον ἢ συνήλθον ἀπὸ τῶν δήμων ἐστὶν Ἀθηνᾶς ἀγαλμα ἐν τῇ νῦν ἀκροπόλει, τότε δὲ ὀνομαζομένη πόλει φήμη δὲ ἐς αὐτὸ ἔχει πρῶσιν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. καὶ τοῦτο μὲν οὐκ ἐπέξευμι, εἴτε οὕτως εἴτε ἄλλως ἔχει. . . 27. Κεῖται δὲ ἐν τῷ ναῷ τῆς Πολιάδος Ἐρμῆς ξύλου. . . 2. Περὶ δὲ τῆς ἐλαίας οὐδέν ἔχουσιν ἄλλο εἰπεῖν ἢ τῇ θεῷ μαρτύριον γενέσθαι τοῦτο ἐς τὸν

τοῦ συναπτομένου οὕτω πρὸς τὸν ναὸν τῆς Πολιάδος καὶ τὸν ὑπὸ τῶν ἀνωτέρω χωρίων ἀναφερόμενον τάφον τοῦ Ἑρεχθέως, τὸν ὁποῖον ταῦτα τοποθετοῦσιν ἐντὸς τοῦ ναοῦ τῆς Πολιάδος. Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω χωρίου τοῦ Στράβωνος καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ Πausanias ἀμέσως μετὰ τὸ Ἑρέχθειον ὁμιλεῖ περὶ τοῦ ναοῦ τῆς Πολιάδος ἀναγκαῖον συμπέρασμα εἶναι ὅτι καὶ ὁ Πausanias διὰ τοῦ Ἑρέχθειου νοεῖ ἀμφοτέρω, καὶ τὸ Ἑρέχθειον καὶ τὸν ναὸν τῆς Πολιάδος, ἐν τῷ αὐτῷ οἰκίῳ ἦτοι τῷ σημερινῷ Ἑρέχθειῳ. Ὡς πρὸς τοῦτο δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία. Τὸ σήμερον καλούμενον Ἑρέχθειον ὁ Στράβων (ἐνθ. ἀνωτ.) καλεῖ ναὸν τῆς Πολιάδος· ἐν τῷ ναῷ τῆς Πολιάδος εἶναι ὁ τάφος τοῦ Ἑρεχθέως· ἄρα ναὸς Πολιάδος καὶ Ἑρέχθειον ἀποτελοῦσιν ἐνότητα, ὡς ἄλλως τε σχεδὸν γενικῶς πιστεύεται. (Τὴν ἀντίθετον ἄποψιν ὑποστηρίζει ὁ DÖRPFELD καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες αὐτῷ· πρβ. JUDEICH Top.² 267 κέ.).

2. Η ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΤΑΦΟΥ ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ

Δυνάμεθα ἐν τῷ σημερινῷ Ἑρεχθείῳ νὰ καθορίσωμεν τὸν τάφον τοῦτον τοῦ Ἑρεχθέως μεθ' ὅσης ἀκριβείας συνέβη διὰ τὸν τάφον τοῦ Κέκροπος; Ὁ Π. Καββαδίας ἀνασκάψας τὰ κατὰ τὴν ΒΔ κλειτὴν τῆς Ἀκροπόλεως σπήλαια καὶ ταυτίσας τὸ σπήλαιον Γ πρὸς τὸ τοῦ Ἀπόλλωνος ὑπὸ Μακροῦ ἀνεῦρε πρὸ τοῦ τελευταίου τούτου «βαθὺ ἀκανόνιστον ὄρυγμα» καὶ ἐταύτισε τοῦτο πρὸς τὸν τάφον τοῦ Ἑρεχθέως (Ἐφ. Ἄρχ. 1897 σ. 15 καὶ 24 κέ.) θεωρήσας ὅτι οὗτος ἔχει ἀμεσον γεινίαιον πρὸς τὰς Μακρὰς συμφῶνως τοῖς ἐν τῷ Ἴωνι τοῦ Εὐρυπίδου (στ. 281 κέ.) λεγομένοις. Ἡναγκάσθη ὁμοῦ οὕτω νὰ διακρίνῃ τὸν τάφον τοῦτον ἀπὸ τοῦ ὑπὸ τῆς παραδόσεως ἐν τῷ Ἑρεχθείῳ τοποθετουμένου καὶ νὰ θεωρήσῃ τὸν μὲν ὡς τοῦ Ἑριχθονίου = γηγενοῦς Ἑρεχθέως, τὸν δ' ὡς τοῦ Ἑρεχθέως, πατρὸς τῆς Κροεύσης (ἐνθ. ἀν. 24 κέ.). Ὁ Α. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΣ Ἄρχ. Δελτ. 1929, 98 κέ. εἰδείξεν ὀρθῶς ὅτι ἐκ τῶν ἀνωτέρω στίχων τοῦ Ἴωνος δὲν ἐξάγεται γεινίαισι τῶν Μακρῶν πρὸς τὸν τάφον τοῦ Ἑρεχθέως, οὕτω δὲ κατερρίφη τὸ μοναδικὸν ὑπὲρ τῆς γνώμης τοῦ Καββαδίου τεκμήριον· βλ. καὶ CH. PICARD L'Érechtheion σ. 29 σμμ. 1.

Δὲν ὑπάρχει εἰμὴ μόνον εἰς τάφος τοῦ Ἑρεχθέως ἢ Ἑριχθονίου ὁ τοποθετούμενος ἀκριβῶς ἐν τῷ Ἑρεχθείῳ. Ὁ Ἄ. Κεραμόπουλλος ταυτίζει τὸν τάφον τοῦτον πρὸς τὸ φυσικὸν χάσμα ἐπὶ τοῦ βράχου, τὸ ὁποῖον οἱ ἀρχαῖοι ἐθεώρουν ὡς τὸ σχῆμα τριαίνης ἢ, κατὰ παλαιότεραν τινὰ παράδοσιν, ὡς τὸν

ἀγῶνα τὸν ἐπὶ τῇ χώρᾳ... Τῷ ναῷ δὲ τῆς Ἀθηναῶν Πανδρόσου ναὸς συνεχῆς ἐστὶ...

Ἐν τῷ ἑνταυθῷ ναῷ τῆς Πολιάδος εἶναι ὁ «ναὸς τοῦ Dörpfeld» μετὰ τοῦ Dörpfeld δέχεται μόνον ὁ JUDEICH Top.² 259 κέ. Περὶ τῆς ταυτότητος τοῦ ἀνατολικοῦ ἡμίσεος τοῦ Ἑρεχθειοῦ καὶ τοῦ ναοῦ τῆς Πολιάδος βλ. ἰδίως KOLBE ἐν Phil. Wochenschrift 1931, 71 κέ.

τόπον, ἔφ' οὗ ἔπληξεν ὁ Ζεὺς διὰ τοῦ κερανοῦ τὸν Ἐρεχθέα κατοῖν παρακλήσεως τοῦ Ποσειδῶνος (ΥΓΙΝΟΣ 46). Ὁ ὑπὲρ τὸ σχῆμα τῆς τριαίνης ἢ ἐνηλύσιον βωμὸς τοῦ Διὸς Ὑπάτου, ὃν ἀναφέρει ὁ Πausanias (I, 26, 7) καὶ τὸ ὑπὲρ τὸν βωμὸν ἐν τῇ στέγῃ τῆς Β προστάσεως ὄλαϊον (The Erechtheum 89) εἶναι προφανῆ τεκμήρια τοῦ διὰ κερανοῦ πλῆξαντος Διὸς (πρβ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΝ ἔ.ἀ. 101. CH. PICARD L'Érechtheion 29' πρβ. καὶ ELDERKIN Hesperia 10, 1941, 43).

Σημαντικὸν δι' ἡμᾶς εἶναι ὅτι ἐκ τοῦ Ἴωνος εὐρίσκομεν πιστουμένην τὴν οὕτω πολύτιμον εἰδήσιν ὅτι κατὰ τὸν δον αἰ. ὑπῆρχε χάσμα γῆς θεωρούμενον ὡς ὁ τάφος τοῦ ὑπὸ τοῦ Ποσειδῶνος εἶτε τοῦ Διὸς φρονευθέντος Ἐρεχθέως. Οἱ στίχοι 281/2 τοῦ Ἴωνος εἶναι σαφεῖς:

Ἴων: Πατέρα δ' ἀληθῶς χάσμα σὸν κρύπτει χθονός;

Κρ.: Πληγαὶ τριαίνης ποντίου σφ' ἀπόλεσαν.

Ἡ λέξις **χάσμα** εἶναι χαρακτηριστικὴ τάφων ἡρώων καθὼς καὶ τὸ ῥῆμα κρύπτω ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἐννοίας. Ἐκ πολλῶν παραδειγμάτων, τὰ ὁποῖα θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἀναφέρῃ¹, μνημονεύω τοῦ σχετιζομένου πρὸς τὴν σαφῶς ἡρωϊκὴν λατείαν τοῦ Παλαίμωνος ἐν τῷ Ἴσθμῳ, εἰς ἣν καὶ κατωτέρω θὰ ἀνα-

¹ Πρβ. π.χ. περὶ τοῦ Ἄμφιαράου, ΕΥΡ. Ἰκέτ. 500 κέ.: «ἤρπασε χάρονβδισ οἰωνοσκόπων τέθροισον ἄρμα περιβαλοῦσα χάσματι», ΔΙΣΧ. Ἐπίτ. 588: «ἐδέξατο ἄραισα θηβαία κόνας» πρβ. ΠΑΥΣ. I 34, 2: «λέγεται δὲ Ἄμφ. φεύγοντι ἐκ Θηβῶν διασιτῆραι τὴν γῆν, καὶ ὡς αὐτὸν ὄμοῦ καὶ τὸ ἄρμα ὑπεδέξατο», αὐτ. IX 8, 3: «Ἐκ δὲ τῶν Ποιτικῶν ἰοῦσιν ἐς Θήβας ἔστιν ἐν δεξιῷ περιβολὸς τῆς ὁδοῦ οὐ μέγας καὶ κίονες ἐν αὐτῷ διασιτῆραι δὲ Ἄμφ. τὴν γῆν ταύτην τομίζουσι». Τὸ μαντεῖον τοῦ Τροφονίου ἐν Λεβαδείᾳ περιέχει χάσμα γῆς (ΠΑΥΣ. IX 39, 9), τοῦτο δὲ ἦτο καὶ ὁ τάφος αὐτοῦ κατὰ τὴν παράδοσιν' πρβ. ΛΟΥΚ. Νεκρ. Διάλ. 3, 2, καὶ τὸ ἀρχαῖον σχόλιον: «ὁ δὲ καταφεύγει εἰς Λεβαδείαν τῆς Βοιωτίας, οὗ κατοικουμένην ποιησάμενος οἰκησὶν διετέλει τελευτήσαντος δὲ αὐτοῦ μαντεῖον ἀρεκέες ἐφάνη αὐτῶσε» πρβ. RONDE Psyche I 120 σημ. 2. Κατὰ τὸν ΠΑΥΣ. IX 37, 7: «καὶ Τροφόνιον μὲν ἐνταῦθα ἐδέξατο ἡ γῆ διαστᾶσα, ἐνθα ἔστιν ἐν τῷ ἄλλοι τῷ ἐν Λεβαδείᾳ βόθρου τε Ἀγαμήδους καλούμενος καὶ πρὸς αὐτῷ στήλη», ἐν τῷ μαντεῖον ἦτο «ὑπὲρ τὸ ἄλλος ἐπὶ τοῦ ὄρους» (αὐτ. IX 39, 9). Εἶναι προφανές ὅτι ἐνταῦθα ὑπάρχουσι δύο παραδόσεις ὡς δευκνήει ἢ ὀνομασία τοῦ χάρματος τοῦ Τρ. ὡς βόθρου Ἀγαμήδους. Ὁ Ἀλθαίμενης ἐν Ρόδῳ «εἰδέμενος ὑπὸ χάσματος ἐκρύβη», ΑΠΟΛΛ. III 2, 2' πρβ. καὶ ΔΙΟΔ. V 59, 4. Ὁ Οἰνοπίων ἐν Χίῳ «ὑπὸ γῆν ἐκέρκνυτο» (ΕΡΑΤ. Καταστ. 32), ἐν τῷ τόπῳ δὲ τοῦτ' «ὁ τοῦ Οἰν. τάφος θῆαν τε παρέχεται» (ΠΑΥΣ. VII 5, 13) ἦτο δὲ ὁ τάφος οὗτος «ἤφαιστούτεκτος ὑπὸ γῆν οἴκος» κατασκευασθεὶς τῷ Οἰν. ὑπὸ τοῦ Ποσειδῶνος (ΑΠΟΛΛ. I 25) Περὶ τῆς σημασίας τοῦ Ποσειδῶνος κατωτέρω. Ὁ Ε. RONDE I 116 κέ. διεσάφησεν ἀρκούντως τὴν ἀρχαίαν πίστιν, καθ' ἣν οἱ ἥρωες δὲν κατέρχονται εἰς Ἄδου ἀλλὰ μένουσιν ἐντὸς τῶν τάφων αὐτῶν, ὁπόθεν προστατεύουσι τὴν πόλιν, ἐν ἣ κεύνται τὴν ἀντίληψιν ταύτην, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἐκφράζουσι πολλαχῶς οἱ τραγικοὶ καὶ ἐπομένως ἡ μαρτυρία τοῦ Εὐριπίδου ἀναφέροντος περὶ χάσματος—τάφου τοῦ Ἐρεχθέως. Γενικῶς τὰ χάσματα γῆς εἶναι τὰ ἀνοίγματα, δι' ὃν γίνεται ἡ ἐπικοινωνία πρὸς τὸν Ἄδην πρβ. Ὑμν. εἰς Δῆμ. 16: «χάνε δὲ χθὼν εὐρύαγμα | Νύσιον ἄμ πεδίον, τῆ δ' ὄρουσεν ἄναξ (τ.ἔ. Αἰδωνεύς)».

φερθῶμεν. Ὁ ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ II 2, 1, διηγείται: «ἔστι δὲ καὶ ἄλλο Ἄδυτον καλούμενον, καθόδος δὲ ἐς αὐτὸ ὑπόγειος, ἔνθα δὴ τὸν Παλαίμονα κεκρούφθαι φασίν». Διὰ τὴν ἐριμνεϊαν τοῦ κεκρούφθαι ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ὁ I. ΣΒΟΡΩΝΟΣ, ΔΕΝΑ 1901, 21, προσήγαγεν ἕτερον χωρίον τοῦ ΠΑΥΣΑΝΙΟΥ II, 1, 3: «κειμένῳ (τ.ἔ. τῷ Παλαίμονι) δὲ ἐπιτυχόντα Σίσυφρον θάφαι τε ἐν τῷ Ἴσθμῳ». Τὴν συκὴν χρῆσιν τοῦ ῥήματος κρύπτω ἐπὶ τῆς ἐννοίας τοῦ θάπτω, βλέπει τις εὐκόλως ἐκ τῶν λεξικῶν. Τὸ «χάσμα γῆς» ἀκριβῶς περὶ τοῦ Παλαίμονι τοῦ Ἴσθμοῦ λέγεται διὰ περιφράσεως ὑπὸ τοῦ ΦΙΛΟΣΤΡΑΤΟΥ Εἰκ. σ. 420: «προσιόντι δὲ αὐτῷ ῥήγνται τι κατὰ τὸν Ἴσθμὸν ἄβατον διασχούσης τῆς γῆς». Εἶναι ἄρα οὐσιαστικὴ ἢ διὰ τὴν παράδοσιν περὶ τοῦ τάφου τοῦ Ἐρεχθέως μαρτυρία τοῦ Εὐριπίδου, ὡς προερχομένη ἐκ τῶν χρόνων περιπού τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ οἰκοδομήματος. Πρέπει ἄρα νὰ δοθῇ ἀναμφιβόλως μεγαλύτερα προσοχὴ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους τοὺς μνημονεύοντας τάφου τοῦ Ἐρεχθέως. Ὅτι ἡ παράδοσις περὶ τῶν τάφων τοῦ Ἐρεχθέως καὶ τοῦ Κέκροπος προσέχεται ἐκ τῶν προϊστορικῶν χρόνων εἶναι σχεδὸν βέβαιον· ἀλλ' ὅτι ὑπῆρχε καὶ πραγματικὸς τάφος ἐκ τῆς ἐποχῆς δὲν εἶναι ἀναγκαστικὴ προϋπόθεσις. Ὁ Ἐρεχθεὺς καὶ ὁ Κέκροψ, πιθανώτατα ἀνάπτυξις μιᾶς μόνης ἀρχικῆς ὑποστάσεως (M. P. NILSSON Min. - Myc. Religion 491/2), εἶναι οἱ οἰκισταί, οἱ ἥρωες ἀρχηγέται καὶ σωσιπόλιδες τῶν Ἀθηναίων καὶ θὰ ἴδωμεν περαιτέρω, ὅτι κατὰ τὸν 5ον αἰ. ἢ ἀντίληψις, ὅτι τὰ ἐν τῷ κέντρῳ τῆς πόλεως τεταμμένα δοτᾶ τῶν ἡρώων ἀποτελοῦσι σωτηριάν καὶ πηγὴν δυνάμεως τῆς πόλεως, εἶναι λίαν διαδεδομένη. Ὡστε καὶ ἐὰν δὲν ὑπῆρχον οἱ τάφοι τῶν ἡρώων τούτων ἐν τῷ κέντρῳ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων, ἦτοι τῆς Ἀκροπόλεως, ἦτο ἀνάγκη νὰ δημιουργηθῇ τοιαύτη παράδοσις. Ὁ περὶ χάσματος λόγος μαρτυρούμενος κατὰ τὸν 5ον αἰ. ὑπὸ τοῦ Εὐριπίδου ἀποτελεῖ πλήρη ἀπόδειξιν τῆς πίστεως ταύτης ἀκριβῶς κατὰ τοὺς χρόνους τῆς οἰκοδομῆσεως τοῦ Ἐρεχθείου¹.

Καθ' ὃν ἀκριβῶς τρόπον ἢ εἰδησις περὶ τοῦ τάφου εἶναι ἀκριβῆς, λογικὸν εἶναι νὰ υποθέσωμεν ὅτι καὶ ἡ ἑτέρα μαρτυρία, ἥτις τοποθετεῖ τὸν τάφον ἐν τῷ Ἐρεχθείῳ ἢ ναῷ τῆς Πολιάδος Ἀθηναῖς, εἶναι ἐπίσης ἀκριβῆς ἄλλως τε καὶ διότι ἀγνοοῦμεν οἰανδήποτε ἄλλην εἰδησιν τοποθετοῦσαν τὸν τάφον τοῦ Ἐρεχθέως ἄλλαχού ἢ ἐν τῷ φερωνύμῳ τούτου οἰκοδομήματι. Δὲν εἶναι ἐπομένως ὀρθὴ ἢ ἄποψις τοῦ PFISTER Reliquienkult 574

¹ Εἶναι ἐνδιαφέρουσα ἡ παρατήρησις τοῦ κ. Σ. Μαρινάτου, μολονότι διστάζοντος νὰ δεχθῇ τὴν ἀρχαιότητα τῶν περὶ τῶν τάφων τοῦ Ἐρεχθέως καὶ τοῦ Κέκροπος παραδόσεων, ὅτι «ἡ ταρῆ ἐντὸς φυσικῶν χασμάτων τοῦ βράχου, ἐξ ἧς ἠδύνατο νὰ προκύνουν τοιοῦτοι μῦθοι, εἶναι συνήθεια κρητομυκηναϊκῆ· προεξίως ἀναφέρω τοὺς σκελετοὺς μετὰ κτερισμάτων ἐντὸς τῶν δειράδων τοῦ βράχου τῆς θαλάσσης εἰς τὸν Χρυσόλακκον παρὰ τὸ ἀνάκτορον Μαλιῶν καὶ ὅμοιον περιστατικῶν ἐκ Μαυράτων Κεφαλληνίας, ἀδημοσίετον ἔτι ἐξακριβωθὲν ὑπ' ἐμοῦ».

σημ. 246, ὅτι κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα ἐν Ἀθήναις οὐδεὶς ἐσκέπτετο περὶ τοῦ τάφου τοῦ Ἐρεχθέως ἢ τοῦ Κέκροπος.

Οἰκοδόμημα ὀνομαζόμενον ἀπὸ τοῦ τάφου, ὃν τινα περικλείει, προδίδει ἀπ' αὐτοῦ τὸν χαρακτηριστὴν του· δὲν δύναται εἰμὴ νὰ εἶναι οἰκοδόμημα σχετιζόμενον πρὸς τὸν τάφον, χθονίας ἄρα φύσεως, ἦτοι ὅ,τι οἱ ἀρχαῖοι ὀνόμαζον ἡρώων. Ἰδωμεν ἐὰν ὅ,τι γνωσκόμενον περὶ τοῦ Ἐρεχθείου καὶ ὅ,τι διδασκόμεθα ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ οἰκοδομήματος ἐπιτρέψωσι τὴν τοιαύτην ὑπόθεσιν.

3. ΒΩΜΟΣ ΤΟΥ ΔΙΟΣ ΥΠΑΤΟΥ

Εἰσερχόμενος ὁ Πausanias εἰς τὸ Ἐρέχθειον βλέπει πρὸ τῆς εἰσόδου βωμὸν τοῦ Διὸς Ὑπάτου (I 26, 5): «*ἐνθα ἐμψυχον θύουσιν οὐδέν, πέμματα δὲ θέντες οὐδέν ἐτι οἶφ' ἀρξασθαι νομίζουσιν*». Τὸν αὐτὸν βωμὸν ἀναφέρει καὶ ἐν τοῖς Ἀρκαδικοῖς (VIII 2, 3): «*ὁ μὲν γὰρ (τ.ἔ. Κέκροψ) Δία τε ὀνόμασεν Ὑπάτον πρῶτος, καὶ ὅποσα ἔχει ψυχὴν, τούτων μὲν ἠξίωσεν οὐδέν θῆσαι, πέμματα δὲ ἐπιχώρια ἐπὶ τοῦ βωμοῦ καθήγισεν, ἃ πελανοὺς καλοῦσιν ἐτι καὶ ἐς ἡμᾶς Ἀθηναῖοι*». Ἡ παράδοσις περὶ τῆς κεραννώσεως τοῦ Ἐρεχθέως ὑπὸ τοῦ Διὸς γνωστὴ καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς οἰκοδομῆς τοῦ Ἐρεχθείου, προφανῶς δὲ καὶ εἰς τοὺς κατασκευαστὰς τούτου (πρβ. Α. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΑΟΝ ἔ.ἀ), ἡρμηνεύειν ἀρκούντως εἰς τοὺς ἀρχαίους τὴν ἴδρυσιν τοῦ κατ' ἐξοχὴν θεοῦ τοῦ Οὐρανοῦ ἐπὶ τοῦ τάφου ἡρώος, ἥτις ἄλλως θὰ ἦτο δυσερμηνεύτος.

Ἄλλ' ἢ ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ Διὸς ὑπὸ τοῦ Pausanias ἀναφερομένη προσφορά ἢ καθαγισμὸς τῶν πελανῶν ὀδηγεῖ ἡμᾶς πρὸς χθονίας φύσεως λατρείαν. Τὸ καθαγίζειν, ἀκριβῶς ὅπως καὶ τὸ ἐναγίζειν, σημαίνουσι χθονίας θυσίας, FRISTER αὐτ. σ. 477. Ὁ πελανὸς εἶναι χθονία προσφορά· πρβ. τοὺς στίχους δι' ὧν ἡ Ἄτοσσα προσφέρει τὴν θυσίαν ἐν ΑἴΣΧ. Πέρσαις 523 κέ.

*Ἐπειτα Γῆ τε καὶ Φθιτοῖς δωρήματα
ἤξω λαβοῦσα πελανὸν ἐξ οἴκων ἐμῶν.*

Πρβλ. ἐπίσης EYP. ἀποσπ. 912 (W. NAUCK), ΑΠΟΛΛ. ΡΟΔ. Δ' 712 καὶ γενικῶς P. STENGEL Kultusaltertümer³ (1920) σ. 99. Ὁ εἰς τὰς ἔλευσιναικὰς θεότητας προσφερόμενος πελανὸς ἐκ σίτου καὶ κριθῆς ὡς ἀπαρχὴ ἐκ τῶν καρπῶν τῆς Γῆς (Syll.³ 83, 35. 200, 16. Γ. Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ Ἄρχ. Ἐφ. 1940, 12 καὶ σημ. 2, P. STENGEL αὐτ. 99) εἶναι στενότατα συνδεδεμένος πρὸς τὴν χθονίαν φύσιν τῆς ἔλευσιναικῆς λατρείας Ἐκ τοῦ Ἰωνοῦ τοῦ Εὐρυπίδου (στ. 226) μανθάνομεν ρητῶς ὅτι ἡ θυσία τοῦ πελανοῦ ἦτο ἀπαραίτητος διὰ τοὺς χρηστηριαζόμενους ἐν Δελφοῖς. Νοοῦμεν δὲ τὴν διάταξιν ταύτην ἐνθυμούμενοι ὅτι τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν ἀρχικὸν κτήτορα εἶχε τὴν Γῆν ἢ θυσία ἐπο-

μένως τοῦ πελανοῦ δὲν σχετίζεται πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα, ἀλλὰ πρὸς τὴν Γῆν¹, τὸν ὀμφαλὸν καὶ γενικῶς τὴν ἐν Δελφοῖς χθονίαν λατρείαν, ἣτις ἐπέζησε καὶ μετὰ τὴν ὑποκατάστασιν τῶν γηϊνῶν δυνάμεων ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος. Πόπανα², εἶδος δηλ. πεμμάτων, θύονται πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ Πλούτου καὶ τῶν συνοδῶν αὐτοῦ εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ κατὰ τὸν Ἀριστοφάνη (Πλ. 661). Ὁ Ἀσκληπιός, ἐπίσης ἐνηλθίσιος (ΗΣΙΟΔ. ἀπόσπ. 125, ΠΙΝΑ. Πυθ. 3, 57· βλ. νῦν γενικῶς E. J. καὶ L. EDELSTEIN Asclepius. Baltimore (1945) I 1 κέ.) ὡς καὶ ὁ Ἐρεχθεύς, ἦτο ἀρχικῶς ἥρωας καὶ ἡ λατρεία αὐτοῦ παρουσιάζει χαρακτηριστὰ καθαρῶς χθονίας φύσεως γενομένης ἔτι προφανεστεράς διὰ τῆς ἐρημνείας τῆς Θόλου τῆς Ἐπιδαύρου, ὡς τοῦ τάφου τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἦν πρῶτος ἐξέφρασεν ὁ I. ΣΒΟΡΩΝΟΣ ΔΕΝΑ, 1901, 1 κέ., ἐσχάτως δὲ ἀνέπτυξε διὰ μακρῶν ὁ F. ROBERT Thymélé, Paris (1939) παραδεχόμενος δὲ πρόκειται περὶ Ἐναγιστηρίου, ἐν ᾧ ἐτελεῖτο ὀλοκαύτησις ἥτις χθονία θυσία εἰς τὸν Ἀσκληπιόν. Ἡ ἐν IG IV 1, 97 μνημονευομένη ὀλοκαύτησις τῶ θεῶ (F. ROBERT αὐτ. σ. 335) μολοντί δὲν ἀναφέρεται ποῦ ἐγίνετο αὕτη, ἀλλ' ὅμως εἶναι χαρακτηριστικὴ διὰ τὴν ἐν Ἐπιδαύρῳ χθονίαν λατρείαν ὀλοκαυτώματα εἶναι αἱ εἰς τοὺς χθονίους προσφερόμεναι θυσίαι. Οὗτω ὁ χθόνιος χαρακτήρ τῆς προσφορᾶς τοῦ πελανοῦ εἶναι ἀσφαλής, ἔστω καὶ ἐὰν οὗτος προσφέρηται ἐνίοτε καὶ εἰς μὴ χθονίας θεότητος (P. STENGEL ἔ.ἀ. 99 σημ. 6)³ καὶ ἐὰν προκειμένου περὶ τῶν Δελφῶν θεωρῆται ὅτι σημαίνει ἐν ἐπιγραφικοῖς κειμένοις οὐχὶ πέμμα, ἀλλὰ χρηματικὸν φόρον (P. AMANDRY ἐν BCH 63, 1939 σ. 190 κέ. πρβ. ἤδη καὶ Γ. Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΝ ἔ.ἀ. καὶ P. STENGEL 99 σημ. 9)⁴.

¹ ἘΑλφια πυρῶν μέλιτι μάξαντες» (ΠΑΥΣ. I 18, 7) προσφέρουσιν εἰς τὸ ἐν τῷ Ὀλυμπίειῳ χάσμα τῆς Γῆς. Πᾶσαι αἱ περιπτώσεις, καθ' ἃς προσφέρεται πελανός εἰς τὸν Δία μαρτυροῦσι σαφῶς τὸν χθόνιον χαρακτήρα αὐτοῦ· π.χ. «πόπανον χωνικαῖον» προσφέρεται εἰς τὸν Δία Γεωργόν (IG III, 77), ἐν ἀποσπ. δὲ τοῦ Εὐρ. (912) λέγεται: «σοὶ τῶν πάντων μεδέοντι γοῆν, πελανόν τε φέρω, Ζεὺς ἐπ' Αἴδης». Πρβ. Γ. Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΝ, Ἀρχ. Ἐφ. 1910, 12.

² Πελανός, πέμματα καὶ πόπανα εἶναι τὸ ἴδιον πρῶγμα. STENGEL ἐνθ' ἄν. 99. Πρβ. ΗΡΩΝΑΝ IV στ. 90 κέ.: «ἔς τε τὴν τρώγλην τὸν πελανὸν ἔνθες τοῦ δράκοντος ἐφήμωσ» ὁ πελανός οὗτος τῆς τρώγλης τοῦ ἐν Κῷ Ἀσκληπιοῦ εἶναι ὄτι καὶ τὰ πόπανα τοῦ Πλούτου τοῦ Ἀριστοφάνους. Παρατηρητέα ἡ μαρτυρία περὶ ὑπάρεξως τρώγλης ἥτις χάσματος ἐν τῷ Κῷ Ἀσκληπείῳ. Ὅμοια ὑπάρχουσιν, ὡς θὰ ἴδωμεν, εἰς τὰ Ἀσκληπεία γενικῶς διότι καὶ ὁ Ἀσκληπιός-δράκων εἶναι βεβαίως ἥρωας. Ὅτι ὁ πελανός εἶναι βαρύτερος καὶ οὐχὶ προπαροξύτωνος, ὡς ἐνίοτε καὶ σήμερον ἐκφέρεται, ὑπέμνησεν ὁ Γ. Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ (ἐνθ' ἄν. σ. 12).

³ Ἡ ἐτέρα τῶν ὑπὸ τοῦ P. STENGEL 99 σημ. 6 σημειουμένων ἐξαίρεσεων (EYP. Ἐπιτὸλ. 146) ἀναφέρει προσφορὰν πελανοῦ εἰς τὴν Δίκτυναν. Ἄλλ' εἶναι δυνατόν αὕτη, παρθένος πίπτουσα εἰς τὴν θάλασσαν καὶ θνήσκουσα ἐπομένως (ΚΑΛΛΙΜ. εἰς Ἄδρ. 190 κέ.), προφανῶς δὲ προϊστορικῆς καταγωγῆς, νὰ μὴ εἶναι χθονία;

⁴ Ὁ R. MARTIN BCH 1946, 367 κέ. ὀρμώμενος ἐκ τοῦ βόθρου, τὸν ὁποῖον ἀνεῦρεν ἐν τῷ ἐν Ἐπιδαύρῳ ναῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ἠρμήνευσεν ὡς θησαυρὸν, συναγεῖ τὸ συμπεράσμα ὅτι οἱ «θησαυροί», οἱ συνήθως ἐν τοῖς Ἀσκληπείοις εὐρισκόμενοι, ἀνή-

Διὰ τὴν εἰς ἥρωας ὡς ὁ Ἐρεχθεὺς προσφορὰν πελανῶν διαφέρων εἶναι τὸ παρὰ ΠΟΡΦΥΡΙΩ, Περὶ ἀποχῆς 4, 22, χωρίον περὶ τοῦ σχετικοῦ πρὸς τὴν λατρείαν τῶν ἥρώων νόμου τοῦ Δράκοντος: «θεοὺς τιμᾶν καὶ ἥρωας ἐγχο-
ρίους ἐν κοινῷ, ἐπομένους πατρίοις νόμοις ἰδίᾳ κατὰ δύναμιν σὺν εὐφημίᾳ
καὶ ἀπαρχαῖς καρπῶν καὶ πελανοῖς ἐπιτείοις».

Πρὸς χθονίαν ἐπίσης λατρείαν μᾶς ὀδηγεῖ καὶ ἡ ἑτέρα διάταξις περὶ τῶν ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ Διὸς Ὑπάτου προσφορῶν, «οἶνον δὲ χρῆσθαι οὐ νομίζου-
σιν» (ΠΑΥΣ. I 26, 7). Τὸν οἶνον μισοῦσιν οἱ χθόνιοι θεοὶ (ΠΟΡΦΥΡ. Περὶ
ἄντρον Νυμφῶν 18, STENGEL αὐτ. 104). Αἱ εἰς τὰς Εὐμενίδας χοαὶ εἶναι ἄοινοι
(ΑΙΣΧ. Εὐμεν. 107). Εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ ἥρωος Εὐδρόμου ἐν Δελφοῖς ἐπίσης ἀπα-
γορεύεται ἡ προσφορὰ οἴνου, ΖΙΗΗΝ Leg. sac. ἀρ. 73. Εἰς τὸν Ἄδην, τὸν
κύριον χθόνιον θεόν, δὲν προσφέρεται ἐπίσης οἶνος: εἶναι θεὸς ἄσποινδος
(Ρ. STENGEL αὐτ. 104, 125 κέ.). **Νηφάλια** θύονται τῷ Διονύσῳ ὅταν κυ-
ριαρχῇ ὁ χθόνιος αὐτοῦ χαρακτήρ (STENGEL αὐτ. σ. 104).

Εἰς τὸν ἐν Ὀλυμπίᾳ δαίμονα Σωσίπολιν, τοῦ ὁποῦοι ἡ λατρεία παρου-
σιάζει ἐκπληκτικὴν ὁμοιότητα πρὸς τὴν τοῦ Ἐρεχθέως καὶ τῆς ὁποίας ὁ χαρα-
κτήρ, ὡς θὰ ἴδωμεν, εἶναι ἐπίσης χθόνιος, «ἐπισπένδειν οὐ νομίζουσιν οἶνον»
(ΠΑΥΣ. VI 20, 2) ἀλλὰ προσφέρονται μόνον «μαζᾶν μέλιτα μεμαργμένα»
(ΠΑΥΣ. VI 20, 3) ἥτοι μελίγματα ἢ μελιτοῦττα: αὐταὶ ὅμως ὡς γνωστὸν
μόνον διὰ τοὺς χθονίους προορίζονται (STENGEL αὐτ., 100), ὁ δὲ Ἡρόδοτος
(VIII 41) ἀναφέρει, ὡς γνωστὸν, μελιτοῦττα προσφερομένην ἐν τῷ ἐπὶ τῆς
Ἀκροπόλεως ὄφρην, ὅστις κυρίως τὴν χθονίαν φύσιν τοῦ Ἐρεχθέως συμβόλλει.
Ἡ ἀπαγόρευσις τῆς ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ Διὸς Ὑπάτου καὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ
Σωσιπόλιδος θυσίας ἐμφύχων ἐνθυμίζει ἐπίσης τὰς ἀπύρους ἱερουργίας τὰς
τελουμένας ἐπὶ τοῦ τάφου τῆς Δίρκης ἐν Θήβαις (ΠΑΟΥΤΑΡΧΟΥ Δαιμ. Σωκρά-

κουσιν εἰς τὴν αὐτὴν οἰκογένειαν πρὸς τὰ μυστηριακὰ ἄδута τῶν ἀπολλωνιακῶν ἱερῶν
καὶ ὅτι ἡ ἀπόθεσις τοῦ πελανοῦ (=χηματικοῦ ποσοῦ) ἐντὸς τῶν θησαυρῶν ἀποτελεῖ
συμβολικὴν ἐπιβίωσιν τῆς καταβάσεως εἰς τὰ μαντικά ἄδута νομίζω ἐξαιρετικῶς
σημαντικὴν τὴν διαπίστωσιν ταύτην. Δυνάμεθα γενικώτερον νὰ θεωρήσωμεν ὅτι οἱ
θησαυροὶ ἦτοί τὰ μαρμάρια κατασκευάσματα, τὰ ὁποῖα συννάξαι ὑπάρχουσιν ἐντὸς τῶν
ἱερῶν πρὸς ἀπόθεσιν τῆς χηματικῆς προσφορᾶς τῶν πιστῶν, εἶναι αὐτὰ ταῦτα τὰ
χάσματα, οἱ τάφοι τῶν ἥρώων ἢ σημεῖα τῶν χθονίων θεῶν. Αἱ ἱατρικαὶ καὶ μαντικά
λατρεῖαι, εἰς τὰς ὁποίας ἀρχικῶς ἀποδίδει τοὺς θησαυροὺς ὁ R. Martin, ἀνήκουσιν ἀμφό-
τεροι εἰς τὴν γενικωτέραν ἔννοιαν τῶν χθονίων λατρεῶν. Οὕτως ἐρμηνεύεται καὶ ἡ ἐξέ-
λιξις τῆς σημασίας τοῦ πελανοῦ ἀπὸ πέμματος εἰς χηματικὸν ποσόσ. Ἐν τῷ πραγματικῷ
χάσματι τῷ οἰκουμένῳ ὑπὸ τῆς χθονίας δυνάμεως, ἐν μορφῇ ὄφρωσ συνήθως, ὁ πελανὸς
εἶναι χοῆ ἢ πλακοῦς ἀνήκων εἰς τὴν θεῖαν ταύτην δύναμιν ἢ μεταβολὴ τοῦ χάσματος
εἰς μαρμάρινον κιβώτιον καὶ ἡ ἄνωτέρα ἀντίληψις περὶ τοῦ θεοῦ ἐπέφερον καὶ τὴν
μεταβολὴν τοῦ πελανοῦ εἰς χηματικὸν ποσόσ. Πιθανὸν ἐπειδὴ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ
Πανσανίου ἡ νεωτέρα αὕτη ἔννοια τοῦ πελανοῦ ἦτο γενική, διὰ τοῦτο οὗτος σημεῖώνει
ἰδιατέρως τὴν ὀνομασίαν τῶν πεμμάτων τῶν προσφερομένων εἰς τὸν Δία Ὑπάτον ὑπὸ
τῶν Ἀθηναίων ὡς πελανῶν (ἢ ἔτι καὶ ἐς ἐμὲ πελανοὺς καλοῦσι).

τους 5). Εἰς τοὺς νεκροὺς προσφέρεται βεβαίως οἶνος, ἀλλ' οὐδὲν παράδειγμα ὑπάρχει ἀπαγορεύσεως τῆς σπονδῆς τούτου προκειμένης θυσίας οὐρανίας θεότητας, παρὰ τὴν ἀντίθετον γνώμην τοῦ Stengel (αὐτ. 104). Οὗτος ὡς μὴ χθονίας ἦτοι οὐρανίας θεότητας, ἐν τῇ λατρείᾳ τῶν ὁποίων ἀπηγορεύετο ὁ οἶνος, μνημονεῖται κυρίως τοῦ Διὸς Ὑπάτου καὶ τοῦ Σωσιπόλιδος, τῶν ὁποίων ζητοῦμεν ἀκριβῶς ἐνταῦθα νὰ δεῖξωμεν τὸν χθόνιον χαρακτήρα¹. Ὁ Πausanias ὁμιλῶν περὶ τῶν βωμῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ λέγει ὅτι «μόναις δὲ ταῖς Νύμφαις οὐ νομίζουσιν οἶνον οὐδὲ ταῖς Δεσποίαις σπένδειν οὐδ' ἐπὶ τῷ βωμῷ τῷ κοινῷ πάντων θεῶν» (V 15, 10). Ἡ Δέσποινα, ἕτερα ὑπόστασις τῆς Δήμητρος ἐν Ἀρκαδίᾳ, εἶναι κατ' ἐξοχὴν χθονία θεὰ (NILSSON GGR σ. 450). Ὡς πρὸς τὰς Νύμφας παρατηρήτεον ὅτι εἶναι δυνάμεις στενῶς συνδεόμεναι μετὰ τοῦ γητίνου ἢ ὑδατίνου στοιχείου, εἶναι ἐπιχώριοι ὡς καὶ οἱ ἥρωες καὶ ἐπομένως φύσεως ἐτέρας ἢ οἱ οὐράνιοι θεοὶ (πρβ. HERTER RE ἐν λ., M. P. NILSSON GGR 227 κέ.) τὴν χθονίαν φύσιν τῶν ἐν τῇ Θεογονίᾳ Νυμφῶν δέχεται ὁ F. FISCHER Nereiden u. Okeaniden in Hesiods Theogonie. Diss., Halle (1934). (Ταύτην ἀρνεῖται ὁ NILSSON αὐτ. σ. 229 σημ. 5). Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι καὶ εἰς τοὺς ὁμοίας φύσεως θεοὺς, τὸν Πρίαπον καὶ τὸν Πᾶνα, προσφέρονται ἐπίσης χοαὶ ἐκ μέλιτος (P. STENGEL αὐτ. 105).

Οὕτω ἡ προσφορὰ πεμμάτων, ἡ ἀπαγορεύσεις θυσίας ἐμφύχων καὶ σπονδῶν οἴνου² εὐρίσκονται ἀκριβῶς ἐπαναλαμβάνόμεναι ἐν τῇ λατρείᾳ τοῦ Διὸς Ὑπάτου καὶ τοῦ Σωσιπόλιδος. Αἱ σχετικαὶ πρὸς τὸν τελευταῖον τούτον ὑπὸ τοῦ Πausaniου ἀναφερόμεναι διατάξεις πείθουσιν ὅτι κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς τοῦλάχιστον χρόνους—διότι διὰ τὴν εἰδικὴν ἡμῶν ἔρευναν δὲν ἔχει σημασίαν ἡ ἀρχαῖα σημασία τῶν λατρευτῶν τούτων—ἡ φύσις τῆς λατρείας αὐτοῦ εἶναι χθονία.

¹ Ἡ παρθένος Ἡμιθέα ἡ λατρευομένη ἐν Χερσονήσῳ ἀναφέρεται ἐπίσης ὑπὸ τοῦ P. STENGEL 105 ὡς θεὰ μὴ χθονίας φύσεως, ἐν ταῖς θυσίαις τῆς ὁποίας ἀπηγορεύετο ἡ προσφορὰ οἴνου. Ἀλλ' ἡ φύσις αὐτῆς εἶναι καθαρῶς «ἡρωϊκῆ» καὶ ἄρα χαρακτηριστικῶς χθονία, ὡς ἦδη τὸ ὄνομα αὐτῆς δεικνύει. Εἶναι ὠφθεῖσα εἰς τὴν θάλασσαν παρθένος, ἣτις καὶ ὅταν ἀνελήφθη ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ κατεστάθη ὑπ' αὐτοῦ ἐν Καστῆρῳ τῆς Χερσονήσου διετήρησε τὸν ἴδιον χαρακτήρα ἐν τῇ μετονομασίᾳ αὐτῆς εἰς Ἡμιθέαν ἀπὸ Μολπαδίας, ὡς ἐκαλεῖτο πρότερον» βλ. ΔΙΟΔ. V 62.

² Ὁ K. KIRCHER Die sakrale Bedeutung d. Weines, Giessen 1910, δὲν ἐξετάζει τὴν κατὰ τὰς περιπτώσεις ταύτας ἀπαγορεύσιν τῆς προσφορᾶς τοῦ οἴνου· παρατηρεῖ γενικῶς ὅτι αἶνοι θυσίαι προσεφέροντο εἰς τὰς Νύμφας, τὸν Ἥλιον, τὴν Ἔωσιν, τὴν Σελήνην, τὸν Δία, ἀρχαίως, ὡς τὰς ὁποίας ἦδη ἐκ τῆς προτῆς γνώσεως τοῦ οἴνου ἐποχῆς ἤρμοξε τοιαύτη αἶνος προσφορὰ (αὐτ. σ. 3). Τὴν εἰς τὸν ἥρωα Εὐδρομον ἀπαγορεύσιν προσφορᾶς οἴνου ἐρμηνεύει οὗτος (αὐτ. 3, σημ. 2), ἐντελῶς ἀπιθάνως, ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι οὗτος εἶναι ἀγωνιστικὸς ἥρωας καὶ ὅτι ἐπομένως οἱ ἀθληταὶ ὠφείλου νὰ ἀπέχωνται τοῦ οἴνου. Αἰτία ὁμως τῆς ἀπαγορεύσεως εἶναι ἡ ἡρωϊκὴ του ὑπόστασις. Παρὰ K. WYSS Die Milch im Kultus d. Gr. u. Römer (1914), 19 κέ., 25 κέ. ἐξαιρεται ἀρκούντως ὁ χθόνιος χαρακτήρ τῶν αἰνῶν μελιγμάτων, μολονότι δὲν θεωροῦνται ὡς ἀποκλειστικῶς χθόνια προσφοραί.

Διδακτική είναι ἡ περαιτέρω εἰδήσις τοῦ ΠΑΥΣΑΝΙΟΥ VI 20, 3: «*καὶ ὄρκος παρὰ τῷ Σωσιπόλιδι ἐπὶ μεγίστοις καθέστηκεν*». Τὸ χωρίον δέον νὰ παραβληθῆ πρὸς τὸ ἕτερον τοῦ Πausανίου (II 2, 1) τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸν Παλαίμων: «*ὁς δ' ἂν ἐνταῦθα ἢ Κορινθίων ἢ ξένος ἐπιόρκα ὁμύση, οὐδεμία ἐστὶν οἱ μηχανὴ διαφυγεῖν τοῦ ὄρκου*». Ὅτι ἡ λατρεία τοῦ Παλαίμονος εἶναι χθονία ἐξῆραν δεόντως ὁ ΣΒΟΡΩΝΟΣ ἀν. σ. 5 καὶ ὁ F. ROBERT ἔ.ἀ. 156. Ἡ σχετικὴ περὶ τοῦ ὄρκου διάταξις ἐνισχύει περαιτέρω τὸν χθόνιον χαρακτήρα τῶν δύο λατρείων. Οἱ θεοὶ ὀρκίζονται εἰς τὴν Στύγα, ἣτις εὐρίσκειται ἐν Ἄδου: «*αὐτὴν μὲν γὰρ ἔθηκε θεῶν μέγαν ὄρκον* (HESIOD. Θεογ. 400, πρβ. καὶ στ. 805). Ὁρκος οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ὁ Horcus ὁ θεὸς τοῦ θανάτου τῶν Ῥωμαίων πρβ. HIRGEL Der Eid. (1900) σ. 142 κέ., T. ZIELINSKI Wochenschrift für kl. Phil. 1903, 891, STENGEL αὐτ. 35. Ὁ ὄρκος συνδέεται πρὸς τοὺς θεοὺς τοῦ Ἄδου, ἡ δὲ ἐπ' εὐκαιρίᾳ ὄρκου γινομένη θυσία ἀνήκει ἐπίσης εἰς τὰς ἀγέουσας, (πρβ. STENGEL αὐτ. σ. 105, 114 κέ.), ὁποῖαι εἶναι αἱ πρὸς τιμὴν τῶν χθονίων. Χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ Πausανίου ἀναφερόμενον περὶ τοῦ ἐνώπιον τοῦ Διὸς Ὀρκίου ἐν Ὀλυμπίᾳ ὄρκου, καθ' ὃν ἐσφάζετο κάρπος· ὁ ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ V 24, 10 γράφει, «*τῷ κάρπῳ δὲ οὐ χρῆσθαι σφισι μετὰ τῶν ἀθλητῶν τὸν ὄρκον καθέστηκεν, οὐκ ἐμνημόνευσα ἐπερέσθαι*», ὑποθέτει ὅμως ὅτι θὰ συνέβαιναν ὅ,τι ἀρχαιότερον ἦτο σύνηθες εἰς ὁμοίας περιστάσεις, ὡς ἐν Ἰλιάδι T 266 κέ., ὅπου μετὰ τὸν ὄρκον τοῦ Ἄγαμέμνονος τὰ τόμια ὄριπτονται εἰς τὴν θάλασσαν. Τοῦτο δεικνύει ἀρκούντως τὸν χαρακτήρα τοῦ ὄρκου (F. ROBERT αὐτ. 390). Ὅτι καὶ ὁ Σωσίπολις καὶ ὁ Παλαίμων εἶναι αὐστηροὶ ἐκδικηταὶ τῶν ἐπιόρκων ἀποτελεῖ σαφὲς δεῖγμα ὅτι ἀμφότεροὶ ἀνήκουσιν εἰς τὸ βασίλειον τοῦ Ἄδου.

Ἡ ἀναλογία τῆς λατρείας τοῦ Σωσιπόλιδος πρὸς τὴν τοῦ Διὸς Ὑπάτου-Ἐρεχθέως ἐπιβάλλει τὴν λεπτομερεστέραν συνεξέτασιν τῶν δύο τούτων λατρείων.

4. Ο ΜΥΘΟΣ ΤΟΥ ΕΡΕΧΘΕΩΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΩΣΙΠΟΛΙΔΟΣ

Ὁ Σωσίπολις ἔχει ἤδη συναφθῆ ὑπὸ τοῦ C. ROBERT AM 1898, 37 κέ.¹, πρὸς τὸν κρητικὸν παιδα Δία καὶ τὸν ἐν Μαγνησίᾳ τῇ ἐπὶ Μαιάνδρῳ λατρευόμενον Δία Σωσίπολιν, τοῦ ὁποίου ἐπίσης ὁ χαρακτήρ εἶναι χθόνιος ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ προστατεύοντος τὴν αὔξῃσιν τῶν ζῶων καὶ τῶν καρπῶν. Ἡ εἰς αὐτὸν ἀναπεμπομένη δέσις εἶναι «*ὅπερ οἶτον φορᾶς καὶ τῶν ἄλλων καρπῶν πάντων καὶ τῶν κτηνῶν*», Inschr. v. Magnesia ἀρ. 98 στ. 30/31. Χθόνιον ἐν ἀναλόγῳ ἐννοίᾳ, ἦτοι προστάτην τῆς αὔξῃσεως καὶ πλουτοδότην

¹ Πρβ. JdI 1906, 151 κέ. ἐνθα θεωρεῖται ὅτι διὰ τὸν Σωσίπολιν τοῦτον ἐτέθησαν οἱ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀγῶνες· βλ. καὶ H. WENIGER Beitr. z. alten Geschichte VII, 1907, 157 κέ. Περὶ τῆς σχέσεως τῶν ἀγῶνων πρὸς τὰς χθονίας λατρείας βλ. κατ. σ. 39.

ἐθεώρουν προφανῶς καὶ τὸν ἐν Ὀλυμπίᾳ Σωσίπολιν ὡς μαρτυρεῖ ἡ εἰκὼν τοῦτου μετὰ κέρατος Ἀμαλθείας, ἣν εἶδεν ὁ Πausανίας (VI 25, 4).

Τὴν πρὸς τὸ βασίλειον τοῦ Ἄδου σχέσιν τοῦ Σωσιπόλιδος ἀρνεῖται ὁ M. P. NILSSON GGR σ. 387 παρατηρῶν ὅτι δὲν ἀναφέρεται ὑπὸ τὸ ἐπίθετον ἥρωος, ἀλλ' ἀπλῶς ὡς δαίμων. Χθόνιον καὶ ἐν τῇ ἐνοσίχθων ταύτῃ τὸν θεωροῦσι ὁ O. KERN Archl. Anzeiger 1894, 18, STENGEL ἐν Fests. für Friedländer σ. 420 κέ., F. ROBERT ἔ.ἀ σ. 72 σημ. 4. Ὅτι ὄντως ὑπόκειται ἐν τῷ Σωσιπόλιδι ἡρωϊκὴ λατρεία δεικνύει ἡ κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους διαδεδομένη πίστις ὅτι κυρίως οἱ ἥρωες εἶναι προστάται τῆς πόλεως, ἐν ἧ εἶναι τεθαμμένοι. Σωσιπόλιδες κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα εἶναι οἱ ἥρωες. Διδακτικὰ εἶναι ὅσα λέγει ὁ Εὐρυσεύς ἐν τοῖς Ἡρακλείδαις τοῦ Εὐριπίδου μέλλων νὰ ἀποθάνῃ ὑπὸ τῆς Ἀλκμήνης (στ. 1030 κέ.).

*θανόντα γὰρ με θάψεθ' οὗ τὸ μόρσιμον,
δίας πάροιθε παρθένον Παλληνίδος·
καὶ σοὶ μὲν εὖνους καὶ πόλει σωτήριος
μέτοικος ἀεὶ κείσομαι κατὰ χθονός.*

«Πόλει σωτήριος» εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ Σωσίπολις, ὁ δ' Εὐριπίδης χαρακτηρίζων οὕτω τὸν νεκρὸν τοῦ Εὐρυσεύος ἀπηγεῖ προφανῶς ἰδέας τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐποχῆς· σωτήρ εἶναι ἐπίσης καὶ ὁ Οἰδίπους· ΣΟΦ. Οἶδ. Κολ. 460, 463.

Τὰ δύο κύρια στοιχεῖα τοῦ μύθου τοῦ Σωσιπόλιδος¹ εἶναι ἡ ἐπιφάνεια θεοῦ βρέφους καὶ ὁ ὄφις. Ἀλλὰ ἀκριβῶς τὰ δύο ταῦτα εἶναι κύρια στοιχεῖα τοῦ μύθου τοῦ Ἐρεχθέως κατὰ τὴν παράδοσιν ἀκριβῶς τοῦ 5ου αἰῶνος, ἣν μᾶς γνωρίζουσιν αἱ ἀγγειογραφίαι (πρβλ. προχείρως ROSCHER Myth. Lexikon ἐν λ. Erichthonios στ. 1307). Ὁ Ἐριχθόνιος ἐμφανίζεται ὡς βρέφος ἐν κίστη περὶ ἣν ἐλίσσεται ὄφις. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο εἶναι μόνον ὅτι ἦδη κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα μαρτυρεῖται θάνατος τοῦ Ἐρεχθέως, οὐχὶ ὅμως καὶ τοῦ Σωσιπόλιδος. Τοῦ μετὰ ὄφρατος ἡ ὄφρατος συνδεομένου θεοῦ βρέφους ὁ μῦθος εἶναι λίαν διαδεδομένος ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Μυθολογίᾳ. Ἐκτενῆ λόγον περὶ τοῦ θέματος ποιεῖται ἐσχάτως ὁ M. P. NILSSON GGR

¹ Ἴδου ὁ μῦθος τοῦ Σωσιπόλιδος κατὰ τὴν διήγησιν τοῦ Πausανίου (VI 20, 2): Κατὰ τινὰ πόλεμον μεταξὺ Ἀρκάδων καὶ Ἠλείων ἐνεφανίσθη πρὸ τῶν στρατηγῶν τῶν Ἠλείων γυνὴ ἔχουσα νήπιον ἐπὶ τῇ μαστῷ καὶ λέγουσα ὅτι ἦτο ἴδιον αὐτῆς τέκνον, τὸ ὁποῖον ὅμως παραχωρεῖ εἰς τοὺς Ἠλείους κατόπιν ὄνειρου ὡς σύμμαχον αὐτοῖς. Δίδεται πίστις εἰς τοὺς λόγους τῆς γυναικός, γυμνὸν δὲ τὸ νήπιον τοποθετεῖται πρὸ τοῦ στρατοπέδου τῶν Ἠλείων καὶ εὐθὺς τοῦτο μεταβάλλεται εἰς δράκοντα. Οἱ Ἀρκάδες ταρασσονται καὶ τρέπονται εἰς φυγὴν. Μετὰ τὴν οὕτως ἐπιτευχθεῖσαν νίκην τῶν Ἠλείων ὁ δράκων «εἰσδύνει» ἐντός τῆς γῆς, οἱ δὲ Ἠλείοι ἰδρύουσι κατὰ τὸν τόπον τοῦτον τὸ ἱερὸν τοῦ Σωσιπόλιδος τούτου δαίμονος καὶ τῆς Εἰλειθυίας, τὴν ὁποίαν ἀνεγνώρισαν ἐν τῇ ἐμφανισθείᾳ γυναικί.

σ. 293 κέ. Οἱ ὑπὸ τούτου ἐξεταζόμενοι ὅμοιοι μῦθοι εἶναι ἀνάλογοι πρὸς τὸν τοῦ Ἐρεχθέως, τὸν ὁποῖον συνεξετάζει. Νομίζω ὅτι καὶ ὁ μῦθος τοῦ Σωσιπόλλιδος ἀνήκει εἰς τὸ ἴδιον θέμα, τὸ ὁποῖον ἀναλυόμενον παρουσιάζει θεῖον βρέφος ἐγκαταλειπόμενον ὑπὸ τῆς μητρὸς καὶ ἀνατρεφόμενον ὑπὸ θεοτήτων συναπτομένων πρὸς τὴν Φύσιν. Οὕτως ἔχει ὁ μῦθος τοῦ Ἰακίνθου, δι' ὃν αὐτὸς οὗτος ὁ Μ. Ρ. Nilsson, ἀσυμπαθῶς διακαίμενος ἐν τῷ ἔργῳ του περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Θρησκείας πρὸς τὴν γενίκευσιν τῶν χθόνιων ἤτοι νεκρικῶν λατρεῶν, δέχεται ὅτι τὸ προέχον χαρακτηριστικὸν εἶναι ὁ θάνατος τοῦ Ἰακίνθου. Ὅτι οὗτος ἀνήκει εἰς τὸν κύκλον τῶν παραδόσεων περὶ θεῖου βρέφους ἐξάγει ὁ Μ. Ρ. Nilsson (αὐτ. σ. 294) ἐκ τοῦ ἐπιθέτου τῆς Ἀρτέμιδος ὡς Ἰακυνθοτρόφου, ὃν δ' αὐτὴ ἐλατρεύετο ἐν Κνίδῳ, πρβλ. SGDI 3501, 3502, 3512, ἧτις νοεῖται οὕτω ὡς τροφὸς τοῦ Ἰακίνθου, καθ' ὃν ἀκριβῶς τρόπον καὶ τοῦ Ἐρεχθέως ἢ Ἀθηνᾶ. Ἡ Ἄρτεμις εἶναι κατ' ἐξοχὴν θεὰ τῆς φύσεως. Ὁ θάνατος τοῦ Ἐρεχθέως ἀκολουθεῖ ὡς δεύτερον στοιχεῖον τοῦ μύθου ὡς καὶ ἐν τῷ μύθῳ τοῦ Ἰακίνθου.

Ἐπίσης ἐν τῇ ἔλευσινακῇ θρησκείᾳ «*Δημήτηρ μὲν Πλοῦτον ἐργεῖναι*» (HΣΙΟΔ. Θεογ. 969 πρβλ. ΟΜ. ε 125). Ἀρχαῖαι ἀγγειογραφίαι παριστῶσι τὸν Πλοῦτον ὡς νήπιον ἢ παῖδα πρβλ. Μ. Ρ. Nilsson ἔ.δ. 295 κέ, πίν. 44, 1.45, 1.46, 1 καὶ 2. Θάνατος τοῦ Πλούτου δὲν ἀναφέρεται, ἀλλ' ὅμως ἐπὶ ἕδρας τοῦ 5ου αἰῶνος ὁ Πλοῦτος παρίσταται ἤδη γέρον, αὐτ. πίν. 42, 1. Ἄλλ' ὁ Πλοῦτος εἶναι αὐτὸς ὁ Πλούτων, ὁ Θεὸς τοῦ Ἄδου. Εἰς τὸν αὐτὸν κύκλον ἀνάγει ὁ Μ. Ρ. Nilsson καὶ τὸ χαρακτηριστικώτερον τοιοῦτον παράδειγμα, τὸν κρητικὸν Δία, ὁ ὁποῖος κατ' ἔτος γεννάται, γίνεταί κοῦρος καὶ ἀποθνήσκει. Καὶ τούτων γεννηθέντα ὑπὸ τῆς Ρέας, ἐδέξατο «*Γαῖα πελώρη, / Κρήτη ἐν εὐρείῃ τραπέμην ἀιταλλέμεναι τε*» (HΣΙΟΔ. Θεογ. 479 κέ).

Ἡ κατ' ἔτος γέννησις καὶ ὁ θάνατος τοῦ Διὸς ἔδωσαν ἀφορμὴν εἰς τὴν δημιουργίαν τῆς περὶ τοῦ ἐνιαυτοῦ Δαίμονος θεωρίας (J. HARRISON Themis (1912) πρβλ. Μ. Ρ. Nilsson αὐτ. 296), ἧτοι τῆς κατ' ἔτος θνησκούσης καὶ ἀναγενναμένης φύσεως. Ταύτην τὴν θεωρίαν δεχόμενος ὁ Nilsson ἀποκλείει τὸν χθόνιον χαρακτήρα τῶν λατρεῶν τούτων καὶ πιστεύει ὅτι

¹ Ἡ παράστασις τοῦ Πλούτου ὡς γέροντος δὲν μαρτυρεῖ ἀναγκαστικῶς καὶ πίστιν περὶ θανάτου τούτου, ἀλλὰ σημαίνει τὴν συναγωγὴν καὶ ἀποθήκευσιν τῶν καρπῶν Μ. Ρ. Nilsson *Min-Myc. Rel.* 490 (παράτησις κ. Σ. Μαρινάτου). Ἀλλὰ καὶ ἡ ταῦτις τούτου πρὸς τὸν Πλούτωνα ἀποκλείει τὴν παράδοσιν περὶ θανάτου ἢ σχέσις ὅμως αὕτη δεικνύει ἀκριβῶς τὸν χθόνιον χαρακτήρα.—Περὶ τοῦ ἀγροτικοῦ χαρακτήρος τῶν ἔλευσινακῶν θεοτήτων βλ. ἰδιαίτερος Μ. Ρ. Nilsson *Die eleusinischen Gottheiten* ἐν *AfrW* 32, 1935, 102 κέ. καὶ S. BITREM *Eleusinia. Les mystères et l'agriculture* ἐν *Symbolae Osloenses* 20, 1940, 133 κέ. Βλέπε ἀντιθέτως τὰς ὁρθὰς παρατηρήσεις τοῦ ἀειμνήστου Κ. ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΟΥ Ἄρχ. Δελτ. 15, 6 κέ., 11 κέ, τὰς ὁποίας ὁ Nilsson ἀποκρούει ἐκ νέου, ὅπως δὴποτε ἐσφαλμένως, τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τὴν ἐποχὴν τῆς ἀνόδου τῆς Κόρης, ἐν *GGR* σ. 444 σημ. 5.

πρόκειται ἐπιβίωσις τῆς μινωϊκῆς θρησκείας, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἰδιάζων χαρακτήρ ἦτο ἡ πίστις περὶ γεννωμένου, αὐξανομένου καὶ θνήσκοντος θεοῦ, πιστῶς παριστῶντος τὴν ζωὴν τῆς βλαστήσεως, τὴν ὁποίαν βεβαίως προάγει.

Ἐὰν αἱ λατρεῖαι καὶ οἱ μῦθοι οὗτοι ἐγεννήθησαν ἐκ τῆς λατρείας τῶν νεκρῶν ἢ ἀντιτροφῶς λατρεῖαι σκοποῦσαι τὴν προαγωγὴν τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς συνεδιάσθησαν πρὸς χθονίας λατρείας, ἀποτελεῖ πρόβλημα ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς παρουσίας ἐρευνῆς. Σημαντικὸν δι' ἡμᾶς εἶναι ὅτι εἰς πάσας ταύτας τὰς περιπτώσεις τὸ θεῖον τοῦτο βρέφος ἀναμένει ὅπως ὅποτε ὁ θάνατος· προσέρχεται, γεννᾶται ἐκ τῆς Γῆς καὶ εἰς ταύτην πάλιν ἐπιστρέφει ὡς θεὸς νεκρὸς ἢ ὡς βασιλεὺς ἐν τῷ Ἄδῃ καθὼς ὁ Πλούτων. Ἔτι δὲ σημαντικώτερον εἶναι ὅτι εἰς τὸν Ὑάκινθον προσφέρονται ἑναγίσματα ἧτοι θυσίαι χθόνια, εἰς τὸν Ἐρεχθέα ἱλασμοὶ ταύρων καὶ ἀρνῶν ἢ καθαγισμὸς πελανῶν· εἰς τὴν Ἐλευσίνα ὁμοίως αἱ προσφοραὶ ἦσαν χθονίας φύσεως.

Εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ Μ. Ρ. Nilsson ἐξεταζόμενον κύκλον τῶν περὶ θεοῦ βρέφους μύθων νομίζω ὅτι ἀδιστακτῶς πρέπει νὰ συμπεριληφθῇ καὶ ὁ μῦθος τοῦ Σωσιπόλιδος. Ἄλλ' ἐν τούτῳ λείπει ὁ θάνατος. Ἀναμφιβόλως πρόκειται τοπικὴ παραλλαγή, ἡ ὁποία δὲν πρέπει νὰ παραπλανήσῃ διὰ τὴν ἀρχαίαν μορφήν τοῦ μύθου, ἐν τῇ ὁποίᾳ ὁ θάνατος εἶναι ἐπίσης χαρακτηριστικὸν καὶ ἀναγκαῖον στοιχεῖον. Ἡ τοπικὴ παράδοσις ἐδημιούργησεν ἐνταῦθα διαφόρως καὶ ἀντὶ νὰ ὁμιλήσῃ περὶ θανάτου τοῦ Σωσιπόλιδος, θεωρεῖ αὐτὸν ἐπιστρέφοντα μὲν εἰς τὴν γῆν, οὐχ ὅμως ὡς νεκρὸν, ἀλλ' ὡς ὄφιν «εἰσδύνοντα». Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ περαιτέρω πληροφορία τοῦ Πανσανίου (VII 20,2). *«Ἐνταῦθα (τ.ἔ. ἐν τῷ τῆς Τύχης ἱερῷ) ἔχει τιμὰς καὶ ὁ Σωσίπολις... κατὰ δὲ ὄφιν ὀνειράτος γραφῇ μεμμημένος εἶσιν ὁ θεός, παῖς μὲν ἡλικίαν, ἀπαίχεται δὲ χλαμύδα... τῇ χειρὶ δὲ ἔχει τῇ ἐτέρᾳ τὸ κέρας τῆς Ἀμαλθείας»*. Τὸ κατὰ ὄφιν ὀνειράτος εἶναι ἀκριβῶς συνέχεια καὶ ἀποτέλεσμα τῆς τοπικῆς παραδόσεως, καθ' ἣν ὁ Σωσίπολις ἅπαξ μόνον ἐνεφανίσθη καὶ δὴ ὡς νήπιον γυμνὸν καὶ ἐπομένως δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἰκονισθῇ ὡς παῖς, ἐφ' ὅσον δὲν ἔζησεν ἐν τῇ ἡλικίᾳ ταύτῃ· εἶναι λοιπὸν ἀκόλουθον πρὸς τὴν τοπικὴν παράδοσιν ὅτι ἐνεφανίσθη οὕτως δι' ὀνειρού καὶ ἐν ἡλικίᾳ ἄλλῃ ἢ ἑκείνῃ ἐν ἣ ἔζησεν, ἵνα εἰκονισθῇ. Ἀλλὰ κυρίως ὑπάρχει καὶ ἐν τῷ μύθῳ τοῦ Σωσιπόλιδος ἡ ἔννοια τῆς ἀξίσεως ὡς καὶ ἐν τῷ Πλούτῳ. Τὸ κέρας τῆς Ἀμολθείας, ὡς εἶδομεν, τάσσει τοῦτον ἐπίσης εἰς τὸν αὐτὸν κύκλον ὁμοῦ μετὰ τοῦ Ἐλευσινιακοῦ Πλούτου. Ἡ λατρεία τοῦ Σωσιπόλιδος, τοῦλάχιστον ὡς εὐρίσκομεν αὐτὴν κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, ἔχει, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, προφανῆ χθόνιον χαρακτῆρα, ἀνάλογον πρὸς τὸν τοῦ Ἐρεχθέως.

Οὕτω ἀνεξαρτήτως τῆς ἀγροτικῆς ἢ χθονίας προελεύσεως τῶν πρὸς θεῖον βρέφος σχετιζομένων λατρεῶν, εἰς ἃς ἀνήκει καὶ ὁ Ἐρεχθεύς, τελοῦνται ὅπως ὅποτε χθόνια προσφοραὶ σχετιζόμεναι πρὸς τάφον. Ὅτι ἢ ἐπὶ τοῦ τάφου τελουμένη λατρεία εἶναι προϊστορικὸν ἔθιμον καὶ ὅτι ἐπὶ προϊστορικῶν τάφων

τελείται χθονία λατρεία και κατά τους ιστορικούς χρόνους αποδεικνύουσι πλείστα παραδείγματα, περί ὧν βλ. ἐσχάτως C. W. BLEGEN Ἔρμ. Ἐφημ. 1937 σ. 377 κέ.¹ Ὡστε ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῶν ιστορικῶν χρόνων κατὰ τοῦτον ἢ τὸν ἕτερον τρόπον ὡς χθόνια ἐμφανιζόμενα θεότητες, τὰς ὁποίας ὁ μῦθος συνάπτει πρὸς τινὰ τάφον κατ' ἐπιβίωσιν μυκηναϊκοῦ ἤδη ἐθίμου, εἶναι φυσικὸν νὰ τυγχάνωσι νεκρικῆς λατρείας και εἶναι φυσικὸν ἐκεῖ ἔνθα ἐμφανίζεται λατρεία περὶ μυθολογούμενον τάφον νὰ ἀναμένωμεν τοὺς χαρακτηρισμοὺς χθονίας λατρείας². Χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ παράδειγμα τῆς λατρείας τῶν Ὑπερβορείων Παρθένων, ἡ ὁποία ἐτελεῖτο ἐν Δήλῳ ἐπὶ δύο προϊστορικῶν τάφων: Délos V 65 κέ. (θήκη Ἄργης και Ὀπιος) BCH 48, 1924, 247 (σῆμα Ὑπερόρης και Λαοδίκης). Αὗται θεωροῦνται γενικῶς ὡς θεότητες τῆς γεωργικῆς αὐξήσεως, τῶν ὁποίων ἡ λατρεία συνεδύασθη πρὸς τὴν λατρείαν τῶν νεκρῶν ἢ εἰδήσις τοῦ Ἡροδότου ὅτι οἱ ἠῖθιοι και αἱ παρθένοι ἀφιέρωνον εἰς αὐτὰς τὴν κόμην, τὰς συνδέει ἀκόμη περισσότερον πρὸς τὴν λατρείαν τῶν νεκρῶν (M. P. NILSSON GGR σ. 356). Οὕτω λατρεία ἀγροτική, νεκρική και προστατευτική τῆς ζωῆς (κουροτρόφοι) συνδέονται στενότατα. Ἡ ὑπὸ τῶν νέων κυρίως λατρεία τῶν Ὑπερβορείων ὡς κουροτρόφων ἀποτελεῖ ἕτερον ἐπίσης στοιχεῖον συνδέσεως τῆς λατρείας τοῦ Ἐρεχθέως πρὸς νεκρικὴν λατρείαν, διότι και τοῦτον «ταύροις και ἀρνείοις ἰλάσονται κοῦροι Ἀθηναίων περιτελλομένων ἐνιαυτῶν» (B 550). Ὅπως και ἄλλοι χθόνιοι, οὕτω και ὁ Ἐρεχθεὺς εἶναι κουροτρόφος.

Τὸ δεύτερον κοινὸν στοιχεῖον ἀμφοτέρων τῶν μύθων εἶναι ἡ ἐμφάνισις ὄφρων ὅτι ὁ ὄφις συμβολίζει τοὺς νεκρούς, ὅτι ἡ ζωϊκὴ δύναμις τοῦ νεκροῦ μεταβάλλεται εἰς ὄφιν, ὅτι οἱ ἦρωες ἐμφανίζονται ἐν τῇ μορφῇ τούτου εἶναι λίαν γνωστόν· κατὰ τὴν ναυμαχίαν τῆς Σαλαμῖνος ὁ ἐπιτόπιος ἦρωες Κυχευὺς ἐνεφανίσθη ὡς ὄφις ΠΑΥΣ. I 36, 1· γενικῶς E. KÜSTER Die Schlange in der gr. Kunst u. Religion (1913). πρβ. M. P. NILSSON GGR 51, 183 κέ., 227, 679. Παρὰ τὸν νεκρικὸν ὄμωσ ὄφιν διακρίνουσι τὸν οἰκουρὸν ὄφιν, ὅστις προερχόμενος ἐκ τῆς μινωϊκῆς θρησκείας λατρεύεται ὡς προστάτης τοῦ οἴκου (M. P. NILSSON GGR σ. 268 κέ. τοῦ ἰδίου Minoan-mycaenae Religion 279 κέ.). Ἡ Ἀθηναῖα ἔχουσα τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἐκ τοῦ προελληνικοῦ τούτου κόσμου εἶναι κατὰ τὴν ἀποψιν κυρίως τοῦ M. P. Nilsson οἰκιακὴ θεότης ἐξελιχθεῖσα ἐκ τοῦ μινωϊκοῦ τούτου οἰκιακοῦ ὄφρος (M. P. NILSSON GGR σ. 323 κέ., 325 πρβ. ἀνωτ. σ. 3-4). Διὰ τοῦτο ὁ ὄφις εἶναι τὸ διαρκὲς σύμβολον τῆς Ἀθηναῖς ἀκριβῶς

¹ Εἰς τὰ ἐκεῖ παραδείγματα προσθετέα και τὰ ὑπὸ τοῦ Σ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ ἐν Ἄρχ. Ἐφ. 1933, 97 κέ. παρατηρηθέντα εἰς τάφους τῆς Κεφαλληνίας.

² Περὶ τῆς στενῆς σχέσεως τῶν χθόνιων και τῶν ἀγροτικῶν λατρειῶν βλ. ἐπίσης CH. PICARD Les origines du polythéisme grec I, 124. F. ROBERT Thymélé 154 κέ. πρβ. και P. STENGEL 124 κέ.

δὲ ὁ οἰκουρὸς ὄφρις τῆς Ἀκροπόλεως, πιστὸς ἀκόλουθος τῆς Ἀθηνᾶς, εἶναι ὁ ἀρχαῖος ἐκείνος ὄφρις τῶν Κρητῶν, τοῦ ὁποίου τὴν χθονίαν ὑπόστασιν ἀρνεῖται ὁ M. P. Nilsson. Συνδέει οὗτος τὸν οἰκουρὸν ὄφριν τῆς Ἀκροπόλεως οὐχὶ πρὸς τὸν Ἐρεχθέα καὶ τὴν νεκρικὴν ἢ ἡρωϊκὴν ὑπόστασιν αὐτοῦ ἀλλὰ πρὸς τὴν Πολιάδα θεάν. Ποία εἶναι ἡ ἀρχικὴ ὑπόστασις τῆς περὶ τοῦ ὄφρεως τούτου ἀττικῆς παραδόσεως, εἶναι ζήτημα, τὸ ὁποῖον ἐπίσης δὲν θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ἐνταῦθα.* Ἐνδιαφερόμεθα διὰ τὴν περὶ αὐτοῦ ἀντίληψιν κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα. Ὁμόφωνος ἡ παράδοσις συνάπτει τὴν Πολιάδα, τὸν Ἐρεχθέα καὶ τὸν ὄφριν στενότερα. Ἡ λατρεία δὲ τούτων τελεῖται ἐν κοινῷ τόπῳ. Ὁ ΗΡΟΔΟΤΟΣ VIII 41 γινώσκει μέγαν ὄφριν φύλακα τῆς Ἀκροπόλεως, εἰς ὃν προσφέρονται κατὰ μῆνα *μελιτόεσσαί*, ἐνδιατρώμενον δὲ ἐν τῷ *ιερωῖ*. Ὁ Ἡσύχιος ἀναφερόμενος εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐν λέξει οἰκουρὸς ὄφρις ὀνομάζει «τὸν τῆς Πολιάδος φύλακα δράκοντα ἐν τῷ *ιερωῖ* τοῦ Ἐρεχθέως». Τὰς μαρτυρίας βλ. ἐν JAHN-MICHAELIS *Arg Athen.* 70. Ὁ ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ I 24, 7 θεωρεῖ τὸν ὄφριν τῆς χρυσελεφαντίνης Ἀθηνᾶς ὡς αὐτὸν τούτον τὸν Ἐριχθόνιον. Δυνάμεθα ἄρα νὰ θεωρήσωμεν παρὰ τοὺς ἐνδοιασμοὺς τοῦ A. FURTWÄNGLER *MW* 199 κέ. καὶ τοῦ M. P. NILSSON ἔ.δ. 325, ὅτι ὁ ὄφρις ἔθεωρεῖτο κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ὡς ὑπόστασις τοῦ Ἐρεχθέως· πρβ. JdI 1914, 190, M. P. NILSSON *Min.-Myc. Religion* 489 κέ. Ὅτι ὁ Ἐρεχθεὺς καὶ ὁ Ἐριχθόνιος ἀποτελοῦσι τὴν αὐτὴν ἀρχικὴν μορφήν πρβλ. F. FRISTER *Reliquienkult* 573 σημ. 245· M. P. NILSSON *GGR* σ. 294/5. JdI 1914, 190. Ἐν τῇ Ἑλεσινιακῇ λατρείᾳ ὁ Nilsson τὸν ἀπαντώντα ὄφριν θεωρεῖ ὡς Πλουτοδότην καὶ οἰκουρὸν (*GGR* 387). Ὁμοῖον χαρακτηρα ἀποδίδει εἰς τούτον καὶ ἐν τῇ σχέσει αὐτοῦ πρὸς τὸν Δία (αὐτ. 378). Εἶδομεν δὲ ὅτι ὡς Πλουτοδότης εἰκονίζετο καὶ ὁ Σωσίπολις, ἐπίσης δὲ πόσον συγγενεῖς καὶ κοινῆς τρόπου τινὰ ἀρχῆς εἶναι αἱ ἀγροτικαὶ καὶ αἱ χθόνια λατρεῖα. Ὁ οἰκουρὸς ὄφρις εἶναι κυρίως ὁ φύλαξ τῆς πόλεως· ἀλλὰ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ἡ φύλαξις καὶ ἡ σωτηρία τῶν πόλεων ἀναλαμβάνεται κυρίως ὑπὸ τῶν ἐπιχωρίων ἡρώων (πρβλ. προχειρῶς *GGR* 324). Οὕτω καὶ ἡ Ἀθηνᾶ ἐξακολουθοῦσα βεβαίως πάντοτε νὰ εἶναι ἡ πολιοῦχος τῶν Ἀθηνῶν ὑποκαθίσταται ἐν τῇ ἰδιότητι ταύτῃ ἢ βοηθεῖται τρόπον τινὰ ὑπὸ τοῦ φύλακος ὄφρεως, τοῦ ὁποίου οὕτω ἡ σύναψις πρὸς τὸν ἥρωα Ἐρεχθέα καθίσταται ἀρκοῦντως σαφής. Ὁμοίως καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ ὁ Σωσίπολις—ὄφρις εἶναι ὁ σωτὴρ τῆς Χώρας· τοῦτο δὲ εἶναι σαφὲς δείγμα ἡρωϊκῆς λατρείας. Εἶναι περιέργον ὅτι καὶ εἰς τοὺς ὄφρεις τοὺς συνοδεύοντας τοὺς Διοσκόρους ὁ M. P. NILSSON *GGR* 383 ἀρνεῖται τὸν χθόνιον χαρακτηρα. Ἄλλ' ἡ περὶ τούτων ἀντίληψις εἶναι ὅτι πρόκειται περὶ ἡρώων—σωτήρων· ἡ ἀποθέωσις γίνεται κατὰ τὸν ἕτερον μόνον ἐκ τούτων, ὥστε οἱ συνοδεύοντες αὐτοὺς ὄφρεις καὶ ἐὰν ἀρχικῶς μὴ εἶχον, προσέλαβον ὅμως χθόνιον χαρακτηρα. Τὸ αὐτὸ εἶναι προφανὲς καὶ διὰ τὸν ὄφριν ἐν τῇ Ἑλεσινιακῇ λατρείᾳ δι' ὅσους

ἐνθυμοῦνται τὴν σχέσιν τῶν θεοτήτων τῆς Ἐλευσίνος πρὸς τὸ βασιλείον τοῦ Ἄδου.

Ἀμφότερα τὰ στοιχεῖα καὶ τὸ τοῦ θείου βρέφους καὶ τὸ τοῦ ὄφεως ἔχουσι χθόνιον χαρακτῆρα εἶναι κοινὰ θέματα μύθου προσαρμοσθέντα πρὸς ἐπιτοπίαν παραδόσιν καὶ τάσσοντα καὶ τὸν Σωσιπόλιος τῆς Ἡλίδος εἰς τὰς χθονίας λατρείας· γεννᾶται καὶ οὗτος ὑπὸ τῆς Γῆς συμφώνως πρὸς τὸν ἀρχικὸν μῦθον (στοιχεῖον μὴ διασωθὲν ὑπὸ τῆς παραδόσεως), ἀναλαμβάνεται ὑπὸ τῆς Εἰλειθυίας, ὡς ὁ Ἐρεχθεὺς ὑπὸ τῆς Ἀθηναῶς, σφῆζει ἐκ κινδύνου τὴν χώραν αὐτοῦ, ὡς ὄφις εἰσέρχεται εἰς τὴν γῆν καθὼς καὶ ὁ Ἐριχθόνιος· ὁ ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ Κλεομ. 37 εἶχε παρατηρήσει ὅτι «οἱ παλαιοὶ μάλιστα τῶν ζώων τὸν δράκοντα τοῖς ἥρῳσιν συναφείωσαν». Ἡ ὁμοιότης τῶν μύθων τοῦ Σωσιπόλιδος καὶ τοῦ Ἐρεχθέως εἶναι διδακτικὴ καὶ διὰ τὴν περαιτέρω ἔρευναν ἡμῶν.

5. ΖΕΥΣ ΥΠΑΤΟΣ-ΘΥΗΧΟΣ

Ὁ χαρακτῆρ τῶν ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ Διὸς Ὑπάτου προσφορῶν, ἀναλόγων πρὸς τὰς τοῦ Σωσιπόλιδος, ἐφάνη ἀρκούντως ὅτι εἶναι χθόνιος. Ἡ ἐπιγραφή τοῦ 409/408 ἀναφέρει ὑπὸ τὴν βορείαν πρόστασιν βωμῶν τοῦ **Θυηχ(ό)σ(υ)**, τὸν ὁποῖον ἀπὸ τοῦ E. PETERSEN Ath. Mitt. 10, 1885, 1 κέ. ταυτίζουσι συνήθως πρὸς τὸν τοῦ Διὸς Ὑπάτου· πρβλ. E. PETERSEN Burgtempel 96 κέ. The Erechtheum 490. Ἄρχ. Δελτ. 1929, 101. CH. PICARD ἔ.ἀ. 29. Τὸ γεγονός ὅτι ἀναφέρεται ἱερεὺς τοῦ Θυηχόου, οὐχὶ ὅμως καὶ τοῦ Διὸς Ὑπάτου, συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ταυτίσεως ταύτης. Ὁ βωμὸς τοῦ Θυηχόου ἦτο κοῖλος τετράπλευρος ἀποτελῶν περιχέλωμα ὑπὲρ τὸ ὑπὸ τὴν βορείαν πρόστασιν τοῦ Ἐρεχθείου χάσμα (The Erechtheum 107 εἰκ. 66) τὸ θεωρούμενον ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ὡς ἐνηλύσιον ἢ σχῆμα τριαίνης ἀνίκει ἄρα προφανῶς εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν κοίλων βωμῶν τῶν προωρισμένων διὰ τὴν ἄμεσον λήψιν τῶν χοῶν ὑπὸ τῶν νεκρῶν, τοὺς ὁποίους ἐξετάζει ὁ Γ. Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ De profusionum receptaculis 21 κέ. (arae cavae). Τὴν σχέσιν τοῦ βωμοῦ τούτου πρὸς τὰς ἐσχάρας τονίζει ὀρθῶς καὶ ὁ F. CHAROUTHIER Délos XVI 55. Χθόνιον χαρακτῆρα τοῦ βωμοῦ ἐξ αἰτίας τοῦ ἐνηλύσιου, τὸ ὁποῖον περικλείει, δέχεται καὶ ὁ CH. PICARD L'Érechtheion 59.

Ἡ λ. θυηχός προϋποθέτει χόας, ἤτοι profusiones καὶ οὐχὶ libationes (σπονδάς)· χοαὶ δὲ εἶναι κυρίως αἱ πρὸς τοὺς χθόνιους προσφοραὶ ἀλλὰ καὶ τὸ πρῶτον συνθετικὸν τῆς λέξεως εἶναι ἐπίσης χαρακτηριστικόν. Τὰ θύη εἶναι πέμματα, ὡς διδάσκει ὁ ΕΥΠΟΛΙΣ ἐν Δήμοις (παρ' ΑΘΗΝ. 123α= FCA I, 286): «Καὶ θύη πέττειν τινὰ μέλευε». Πέμματα, τὰ ὁποῖα οἱ Ἀθηναῖοι ἐκάλουν πελανούς μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Πausaniou, ἦσαν αἱ ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ Διὸς Ὑπάτου προσφοραὶ. Εἶναι προφανῆς ἐνταῦθα, ἥτοι ἐν τῇ λέξει θυηχός, ἡ σημασία τῆς λέξεως θύη ὡς ἡ μαρτυρουμένη ὑπὸ τοῦ Εὐπόλιδος,

ἦτοι πέμματα. Τὴν ὀρθὴν ταύτην σημασίαν διείδεν ὁ PETERSEN Burgt. 97 καὶ A.M. 10, 1885, 10, ἀλλὰ δὲν παρετηρήθη αὐτὴ ὑπὸ τῶν νεωτέρων· οὕτω ὁ JUDEICH Top.² 277 μεταφράζει: «ὁ χέων λιβανωτόν», ὁμοίως δὲ καὶ ὁ ELDBERKIN ἐν Hesperia 10, 1941, 114: «ὁ χέων τὴν θυσίαν (who pours the sacrifice)»¹, ἐνῶ ὀρθότερον εἶναι νὰ νοησωμεν ὡς θυηχόν τὸν χέοντα πέμματα ἦτοι τὸν προσφέροντα χοάς.

Ἡ προσπάθεια διακρίσεως δύο βωμῶν, ἐνὸς τοῦ Διὸς Ὑπάτου καὶ ἐτέρου τοῦ Θυηχοῦ ὑπὸ τοῦ W. B. DINSMOOR AJA 1932, 324 εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὰ πράγματα καὶ πρὸς τὴν περιγραφὴν τοῦ Πausανίου· διότι ὁ βωμὸς τοῦ Ποσειδῶνος, ὃν οὕτως ἀναγκαστικῶς ταυτίζει πρὸς τὸν Θυηχόν, εὐρίσκεται ἐντὸς τοῦ Ἐρεχθίου καὶ οὐδένα ἔχομεν λόγον νὰ διαφωνήσωμεν πρὸς τὴν οὕτω σαφῆ περιγραφὴν τοῦ περιηγητοῦ².

Ἐξετάζοντες περαιτέρω τὴν σχέσιν τοῦ Ἐρεχθῆος πρὸς τὸν Ποσειδῶνα θὰ ἴδωμεν τὴν συγγένειαν, ἢ ὁποία ἀρχικῶς ὑπάρχει μεταξύ τῶν δύο τούτων

¹ Ὁ ΡΑΤΟΝ ἐν The Erechtheum 490 δέχεται ὅτι ὁ πελανὸς ἦτο ὀπωσθήποτε ἀρκούντως ὑγρὸς ὥστε ὁ λειτουργῶν ἱερεὺς δύναται νὰ κληθῆι θυηχός = ὁ χέων τὴν προσφορὰν (the pourer of the offering) παραβάλλων πρὸς Αἰσχ. Χορηφ. 92: «*χέουσα τόνδε πελανὸν ἐν τύμβῳ πατρός*». Θεωρουμένου τοῦ θύου ὡς πέμματος ἦτοι πελανοῦ ἀνευρίσκαται ἐν τῇ λέξει θυηχός ἀκριβῶς ἡ ἰδίᾳ ἔννοιᾳ καὶ πρᾶξι ὡς καὶ ἐν τῷ στίχῳ τούτῳ τῶν Χορηφῶρων.—Τὸ μελικρατὸν ἀποτελεῖ ἐπίσης χοῆν, ΟΜΗΡ. κ 519: «*χοῆν χεῖσθαι πάσι γενέουσι | πρῶτα μελικρήτω...*».—Ὡς μοι ὑπέδειξεν ὁ καθ. κ. Γ. Π. Οἰκονόμος, τὸ ῥ. χέω δὲν χρησιμοποιεῖται ἀποκλειστικῶς μόνον ἐπὶ χοῆς ὑγρῶν· πρβ. «*ἀμφὶ δ' ἔον φίλον υἱὸν ἔχευατο πῆχεε λευκῶν*» (ΟΜΗΡ. Ε 314)· ἐπίσης «*σῆμα χεῖται*» (Ψ 45, 257 κ.ἄ.), «*τύμβον χέουμεν*» (Η 336).

² Εἰς τὴν διάκρισιν τῶν βωμῶν τοῦ Διὸς Ὑπάτου καὶ τοῦ Θυηχοῦ πιστεύει καὶ ὁ ELDBERKIN Hesperia 10, 1941, 114 κέ. θεωρῶν ὅτι ὁ βωμὸς τοῦ Διὸς Ὑπάτου ἦτο αὐτὸς ὁ βωμὸς τοῦ Διὸς Καταιβάτου, τοῦ διὰ κεραινοῦ πλῆξαντος θεοῦ, ἐνῶ ὁ βωμὸς τοῦ Θυηχοῦ ἀνήκεν εἰς τὸν Ἐρεχθέα. Τὸν Δία Ὑπάτον ταυτίζει περαιτέρω πρὸς τὸν Δία Πολίεα καὶ οὕτω ἐξηγεῖ τὴν πλησίον ἀλλήλων τοποθέτησιν τῶν θρόνων τῶν ἱερέων τοῦ Διὸς Πολιέως (= Διὸς Ὑπάτου) καὶ τοῦ Θυηχοῦ, συνάγει δὲ τὴν διάκρισιν ταύτην ἐκ τῆς ἀπαγορεύσεως τῆς θυσίας ἐμυρῶν ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ Διὸς Ὑπάτου, ἐνῶ ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ Θυηχοῦ, ἦτοι εἰς τὸν Ἐρεχθέα, ἐχέτο τὸ αἷμα τῶν ἱερείων, ὡς ἐξάγει ἐκ τῆς συνάψεως τῶν Βουφονίων πρὸς τὸν Ἐρεχθέα. Ἀρχικὸν θυηχόν θεωρεῖ τὸν Βούτην στηριζόμενος εἰς γλώσσαν τοῦ ΗΣΥΧΙΟΥ: «*Βούτης*» καὶ ὁ τοῖς Διπολίοις τὰ βουφόνια δρωῶν». Εἶναι ἐπομένως δυνατόν, ὅτι ὁ Βούτης ἐθυσίαζε βοῦν καὶ ἔχε τὸ αἷμα τοῦτου εἰς τὸν Ἐρεχθέα ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ Θυηχοῦ καὶ ὅτι τὰ Διπολῖα (οὕτω ἡ ὀρθὴ ἐκφορὰ πρβ. DEUBNER Att. Feste σ. 158) ἐτελοῦντο πρὸς τιμὴν τοῦ Διὸς τῆς βορείας προστάσεως τοῦ Ἐρεχθίου (αὐτ. σ. 115 κέ.). Ἡ τῆσιν ταύταις διακρίσις τῶν δύο βωμῶν αἰρεται διὰ τῆς ἐρμηνείας τῶν θυῶν ὡς περμάτων. Ἡ θυσία ταύρων εἰς τὸν Ἐρεχθέα μαρτυρεῖται ἤδη ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου, ἀλλ' ἡ χοῆ τοῦ αἵματος ἀποτελοῦσα τὸ κυρίως μυστηριώδην μέρος τῆς τελετῆς ἦτοι τὴν λειτουργίαν εἶναι φυσικώτερον νὰ γίνεται ἐπὶ τῶν ἐντὸς τοῦ Ἐρεχθίου βωμῶν.—Τὸν βωμὸν τοῦ Διὸς Ὑπάτου ὁ HOLLAND AJA 1939, 294, πίν. 11 τοποθετεῖ ὑποθετικῶς ἐν τῷ προδρόμῳ τοῦ μυκηναϊκοῦ μεγάρου· βλ. καὶ τοῦ ἰδίου AJA 1924, 168.

θεοτήτων. Ποία όμως είναι ή σχέση μεταξύ του Ἐρεχθέως και του Διός; Ὁ Α. COOK Zeus II 875 παρετήρησεν ὅτι τὰ ἐπίθετα τοῦ Διὸς ὡς Ὑψίστου και ὡς Ὑπάτου πρέπει νὰ ἐρμηνευθῶσι μᾶλλον γραμματικῶς παρά μεταφορικῶς ἵησι ὅτι ὀφείλονται εἰς τὴν ἐπὶ τῶν κορυφῶν λατρείαν αὐτοῦ. Δὲν ἔχομεν ἄρα ἐν τῷ Διὶ Ὑπάτῳ ἀναγκαστικῶς οὐρανίαν λατρείαν. Πρόκειται μᾶλλον χθονία τις λατρεία τοῦ Διός.¹ Ὡς ἤδη παρετήρησεν ὁ Ε. PETERSEN Burgtempel σ. 73 πρόκειται μᾶλλον περὶ τοῦ Διὸς Καταβάτου (COOK Zeus, II 792 κέ.), ὅστις ρητῶς ἀναφέρεται ὡς ταυτισθεὶς πρὸς τὸν Ἀμφιαράον (COOK αὐτ., σ. 1070), τὸν Τροφώνιον (COOK αὐτ. 1073), τὸν Ἀσκληπιὸν (αὐτ. σ. 1076), τὸν Ἀγαμέμνονα (σ. 1069), πάντας ἐνηλυσίους ἢ διοβλήτους ἦρωας. Ὅτι και πρὸς τὸν Ἐρεχθέα ἐταυτίσθη ὁ Ζεὺς ὡς Ζεὺς - Ἐρεχθεὺς ἀναφέρει σχολίον εἰς ΛΥΚΟΦΡ. Ἀλεξ. στ. 431 «*Ἐρεχθεὺς γὰρ καλεῖται ὁ Ζεὺς ἐν Ἀθήναις και Ἀρκαδίᾳ*». Ἡ μαρτυρία αὕτη εἶναι βεβαίως μεταγενεστέρα και ὁ Petersen (αὐτ. 75) δὲν τὴν θεωρεῖ ἀρκετὴν ἀπόδειξιν. Ἀλλὰ ἀκριβῶς ὅπως και ἐν τῷ μύθῳ τοῦ Ἀμφιαράου οὕτω και ἐνταῦθα εἶναι ὁ αὐτὸς Ζεὺς, ὅστις κατήλθε διὰ τοῦ ὄπαιου τῆς βορείας προστάσεως εἰς τὸ χάσμα, ἐν τῷ ὁποίῳ θεωρεῖται ὡς χθόνιος κάτοικος ἐν μορφῇ ὄφως (αὐτ. σ. 76 κέ.). Ὁ Α. COOK ἔ.ἀ. 1060 κέ. θεωρεῖ ὅτι ἐν τῇ Ἑλλάδι ὁ προπάτωρ τῶν οἰκογενειῶν θαπτόμενος ἐντὸς τῆς οἰκίας — και τὰ ἐκ τῶν προϊστορικῶν χρόνων παραδείγματα ταφῆς τῶν νεκρῶν ἐντὸς τῶν οἰκιῶν εἶναι ἄφθονα — ἔθεωρεῖτο ὁ Ζεὺς, ἐκ τούτου δὲ ἐρμηνεύεται και ἡ λατρεία τοῦ Διὸς ὡς Ἀγαμέμνονος, Ἀμφιαράου κτλ. Ἀνάλογον λατρείαν τοῦ Διὸς πατρός, ἵησι θεοῦ οἰκιακοῦ, ἀλλ' ἐν πάσῃ περιπτώσει οὐχὶ χθονίου, δέχεται και ὁ Μ. P. NILSSON GGR σ. 377 κέ.

Ἡ ταύτισις αὕτη τοῦ Ἐρεχθέως πρὸς τὸν Δία δὲν ἐπεκράτησε. Τὸ σχῆμα κερανοῦ ἐγένετο σχῆμα τριαινῆς. Ἀρχικῶς ὁ κεραυνὸς και ἡ τριαινα εἶναι τὸ αὐτὸ (COOK II 786), μορφολογικῶς δὲ ἡ τριαινα εἶναι τὸ ἥμισυ τοῦ κερανοῦ· ὁ Αἰσχύλος ὠνόμασε Δία και τὸν Ποσειδῶνα (ΠΑΥΣ. II 244). Ἡ ἀρχικῶς χθονία ὑπόστασις ἀμφοτέρων και ἡ ἐξίσωσις ἐπομένως τούτων ὑπῆρξεν αἰτία τῆς πρὸς ἀμφοτέρους ταυτίσεως τοῦ Ἐρεχθέως, ὅστις συγκεντρώνει κατὰλοιπα τῆς χθονίας φύσεως ἀμφοτέρων.

Ὁ χωρισμὸς τῆς παραδόσεως περὶ τῆς θανατώσεως τοῦ Ἐρεχθέως γενομένης ὑπὸ τοῦ Ποσειδῶνος εἴτε ὑπὸ τοῦ Διὸς ἐπανευρίσκεται εἰς τὴν ταύτισιν τοῦ Ἐρεχθέως πρὸς τὸν Δία εἴτε πρὸς τὸν Ποσειδῶνα και τὴν ἀναγωγὴν τῶν τριῶν ὄπῶν τοῦ χάσματος εἰς τὸν ἕτερον τῶν θεῶν τούτων. Ἀλλὰ και ἐν τῇ μιᾷ και ἐν τῇ ἐτέρᾳ περιπτώσει ὁ Ἐρεχθεὺς ταυτίζεται πρὸς τὴν χθονίαν φύσιν τῶν θεοτήτων τούτων. Ἐπιζῶσι δὲ ἀμφότεραι αἱ ταυτί-

¹ Ἡδη παρ' ΟΜΗΡΟΥ, I 457, Ζεὺς καταχθόνιος = Ἀΐδης· παρβ. ἐκτὸς ἄλλων U. WILAMOWITZ Gl. d. Hell. I 405· Μ. P. NILSSON GGR 364, 778 κ.ἀ.

σεις, καθ' ὅσον τὸ ἐπὶ τοῦ βράχου σχῆμα θεωρεῖται ἀποτύπωμα κερανοῦ εἴτε τριαίνης. Ἄλλ' ἀκριβῶς διὰ τούτου ἐμφαίνεται ἡ χθονία φύσις τοῦ Ἐρεχθέως, ὅστις εἶναι ἡ κυρία θεότης τοῦ χάσματος¹. Ἡ ὁμοιότης ἄλλως τῶν προσφορῶν πρὸς τὸν Δία Ὑπατον καὶ τὸν Σωσίπολιν ἀποδεικνύει ἀναμφιβόλως ὅτι εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις πρόκειται ἡ αὐτὴ θεότης. Πρὸς τὸν Δία εἶδομεν ὅτι ἐταυτίσθη ὁ Σωσίπολις ἀκριβῶς ὅπως πρὸς τὸν αὐτὸν θεὸν ταυτίζεται καὶ ὁ Ἐρεχθέως· εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις ὑπάρχει ταυτισμὸς ἥρως πρὸς τὸν χθόνιον Δία.

6. ΕΡΕΧΘΕΥΣ - ΠΟΣΕΙΔΩΝ

Περίεργος εἶναι ἡ σχέσηις τοῦ Ἐρεχθέως πρὸς τὸν Ποσειδῶνα, τὴν ὁποίαν μαρτυρεῖ ἡ ὑπαρξις κοινου βωμοῦ καὶ ἡ ἀνάθεσις εἰς τὸν Ποσειδῶνα καὶ τὸν Ἐρεχθέα ἢ ἁπλῶς εἰς τὸν Ποσειδῶνα - Ἐρεχθέα ὡς καὶ ἡ ὑπαρξις κοινου ἱερέως δι' ἀμφοτέρους. Ἡ ἀρχαία παράδοσις, ἣν τὸ πρῶτον γνωρίζομεν παρὰ τοῦ Εὐριπίδου, ἐξηγεῖ τὴν κοινότητα ταύτην διὰ τοῦ φρόνου τοῦ Ἐρεχθέως ὑπὸ τοῦ Ποσειδῶνος. Αἰτίαν τοῦ φρόνου τούτου ἀναφέρει ὁ ἸΣΟΚΡΑΤΗΣ (12, 193) τὸν ὑπὸ τοῦ Ἐρεχθέως φρόνον τοῦ υἱοῦ τοῦ Ποσειδῶνος Εὐμόλπου. Ἡ συμφιλίωσις ἐξηγεῖται διὰ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τοῦ Ποσειδῶνος ὡς «*πράου καὶ ἀμηνίτου*» (ΠΛΟΥΤ. Συμπ. προβλ. 9, 6). Τυπικὸν παράδειγμα εἶναι ὁ Ἄπολλων, ὁ ὁποῖος φρονεῖ μὲν πρῶτον τὸν Ὑάκινθον, εἶτα ὁμως ἐγκαθίσταται ἐπὶ τοῦ τάφου τούτου καὶ ἀμφοτέροι λατρεύονται ἀπὸ κοινου ταυτιζόμενοι τρόπον τινά². Ἐνταῦθα ὁμως ὁ μῦθος εἶναι πολυπλοκώτερος, διότι παρὰ τοὺς δύο ὑπάρχει καὶ ἡ Ἀθηνᾶ, ὁ δὲ Ἐρεχθέως συνάπτεται ἐπίσης καὶ πρὸς ταύτην. Διὰ τοῦτο εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀσχοληθῶμέν πως περὶ τὸ πρόβλημα.

Ἡ ἐτυμολογία τοῦ Ποσειδῶνος (KRETSCHMER Glotta I 1909, 27) δεικνύει αὐτὸν κύριον τῆς Γῆς· ἐν τῇ ἀρκαδικῇ μυθολογίᾳ εἶναι σύζυγος τῆς Δήμητρος καὶ πατὴρ τῆς Κόρης (ΠΑΥΣ. VIII 25, 4 κέ· PRELLER-ROBERT Gr. Mythologie 476). Ἐν Δελφοῖς οὗτος ὁμοῦ μετὰ τῆς Γαίας εἶναι ὁ κύριος τοῦ Μαντείου, τὸ ὁποῖον καταλείπει εἰς τὸν Ἀπόλλωνα ἐπὶ τῇ ἀντιδόσει τῆς Καλαυρείας (ΠΑΥΣ. X 5, 6). Παρ' Ὀμήρῳ εἶναι φανερόν ὅτι τὸ ἰδιαίτερον μεγαλεῖον τοῦ Ποσειδῶνος προέρχεται ἐκ παρῳχημένων χρόνων (Φ 435 κέ., θ 344 κέ.) ἀναφέρεται μὲν ὡς νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ Διὸς (O 204), γνησιωτέρα ὁμως φαίνεται ἡ παρ' ΗΣΙΟΔΟΥ, Θεογ. 453 κέ. παράδοσις, καθ' ἣν ὁ Ζεὺς εἶναι τὸ νεώτατον τέκνον τοῦ Κρόνου. Ἀρχικῶς ἄρα εἶναι ὁ Ποσειδῶν δύνα-

¹ Ἡ γνώμη τοῦ A. FURTWÄGLER Meisterw. 199, σμμ. 1, ὅτι ἡ παράδοσις περὶ πλήξεως τοῦ Ἐρεχθέως διὰ κερανοῦ εἶναι μεταγενεστέρα ἀλλαγὴ τοῦ μύθου καθὼς καὶ ἡ τοῦ ELDBERKIN Hesperia 10, 1941, 113 ὅτι ἀρχικῶς τὰ μαρτύρια ἀνήκον εἰς τὸν Ποσειδῶνα καὶ εἶτα ἐγένοντο τοῦ Διὸς Ὑπάτου, εἶναι ἐσφαλμένη.

² Τὴν ἀναλογίαν τῶν δύο μύθων ἐξαίρει ὁ M. P. NILSSON Min.-Myc. Rel. 492 καὶ GGR 421.

μις στενωῶς συνυφασμένη μετὰ τῆς Γῆς, προέρχεται ἐκ τοῦ κόσμου τῶν προϊστορικῶν θεῶν, οἵτινες ἀντιπροσωπεύουσι χθονίας δυνάμεις (πρβ. προχείρως W. F. OTTO *Götter Griechenlands* 33 κέ., 200 κέ. WILAMOWITZ *Gl. d. Hell.* I 211 κέ.). Ὅτι ἐπίσης τὸ ἀρχικὸν αὐτοῦ στοιχεῖον δὲν εἶναι ἡ θάλασσα δεικνύουσι τὰ ἐπίθετα τὰ σχετίζοντα αὐτὸν ἀμέσως πρὸς τὴν Γῆν (βλ. L. RADERMACHER *Mythos u. Sage*, σμ. 683· ἀντίθετον ἄποψιν ὁ NILSSON *GGR* 421, ὅστις τὸν θεωρεῖ ἀρχικὸν θεὸν τῶν Ὑδάτων). Χαρακτηριστικῆ ὁμῶς εἶναι ἡ παρ' Ἡσιόδῳ παράδοσις, καθ' ἣν μετὰ τὴν εὐτυχή ἔκβασιν τῆς Τιτανομαχίας, οἱ Τιτᾶνες ἐγκλείονται εἰς τὰ ἔγκατα τῆς Γῆς:

«τοῖς οὐκ ἐξιπὸν ἐσι, θύρας δ' ἐπέθηκε Ποσειδῶν» (Θεογ. 732).

Ἡ ἀσφαλὴς κάθειρξις τῶν Τιτᾶνων ἀνατίθεται οὕτω εἰς τὸν Ποσειδῶνα ὡς εἰς τὸν κύριον αὐτῆς. Ὁ Ὠρίων, ὁ Ὠτος καὶ ὁ Ἐφιάλτης, ὁ Πολύφημος, στενωῶς συναπτόμενοι πρὸς τὴν Γῆν δυνάμεις, εἶναι τέκνα αὐτοῦ. Ἡ ἐκ τοῦ προελληνικοῦ ἐπίσης κόσμου προερχομένη Μέδουσα εἶναι σύζυγος τοῦ Ποσειδῶνος (Θεογ. 278). Τὰ παραδείγματα τῆς λατρείας τοῦ Ποσειδῶνος κατὰ χθόνιον τρόπον δὲν λείπουσι πρβ. προχείρως F. ROBERT *Thymélé*, 170, 173. Τάφοι ἡρώων ἀναφέρονται συχνάκις ἐντὸς τῶν ἱερῶν αὐτοῦ, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Ἀλλὰ ἀκριβῶς ἐκ τοῦ ἰδίου κόσμου προέρχεται καὶ ὁ Ἐρεχθεύς, ὁ ὁποῖος ἐπίσης στενωῶς συνδέεται πρὸς τὴν Γῆν ὡς χθονία θεότης: υἱὸς τῆς Γῆς, ἐνηλύσιος, κεκρυμμένος ἐν χάσματι γῆς· πρβ. συνοπτικῶς τὰ ἄρθρα *Erechtheus* καὶ *Erichthonios* ἐν RE καὶ ROSCHER *Myth. Lexikon*· ἐπίσης PRELLER-ROBERT *Gr. Mythol.*,⁴ σ. 198 κέ. WILAMOWITZ *Arist. u. Athen* 128, PFISTER *ἔ.ἀ.* 8, 19 καὶ USENER *Götternamen* 139 κέ., L. MALTEN ἐν *JdI* 1914 σ. 189, P. FOUCART *Mém. Acad. Inscr. et Belles-Lettres* 42, 1922, 3 κέ. NILSSON *Min. - Myc. Rel.* 491 καὶ *GGR* 414 κέ. Περιορίζεται καὶ οὗτος ἄρα εἰς τὸ ἀποκλειστικῶς γήμιον στοιχεῖον. Ἀντιθέτως ἡ δρᾶσις τῶν Ὀλυμπίων θεῶν δὲν περιορίζεται ὑπὸ τῶν στοιχείων· πρβ. κυρίως W. F. OTTO *αὐτ.* 163 κέ.

Ἡ λέξις χθὼν εἶναι κοινὴ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Ἐρεχθέως ὅπως καὶ εἰς τὰ ἐπίθετα τοῦ Ποσειδῶνος. Ἡ κοινὴ προέλευσις ἀμφοτέρων ἦτο, νομίζω, φυσικὸν νὰ καταλήξῃ εἰς τὴν ἀποτελέσιν μιᾶς θεότητος, ὥστε ἡ ταύτισις νὰ εἶναι ἀποτέλεσμα κοινῆς προελεύσεως καὶ οὐχὶ ὑστερας συμφιλιάσεως. Ὁ M. P. NILSSON *GGR* 414 καὶ 421 δέχεται ὅτι ἡ σύνθεσις ὠρμήθη ἐκ τῆς ἀρχικῆς γειννιασεως τῶν τόπων τῆς λατρείας αὐτῶν καὶ πιστεῦει ὅτι ἦδη ἐν τοῖς μυκηναϊκοῖς χρόνοις ἐν τῷ ἀνακτόρῳ τῆς Ἀκροπόλεως ἐλατρευετο ὁ Ποσειδῶν, φέρει δ' ὡς παραδείγματα ἀνάλογον λατρείαν ἐξ Ἀσίνης¹ καὶ παραγερεῖ ὅτι «ὑπῆρχεν οὕτω ὁ κίνδυνος διὰ τὸν ἥρωα Ἐρεχθέα νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὸν θεὸν (= τὸν

¹ Ἡ ὑπαρξις ταύτης στηρίζεται εἰς τὴν λίαν ἀμφίβολον ἀνάγνωσιν μυκηναϊκῆς ἐπιγραφῆς ὑπὸ τοῦ PERSSON.

Ποσειδῶνα) ὡς γίνεται συνήθως κατ' ἀναλόγους περιπτώσεις» (M. P. NILSSON GGR σ. 421). Ἐκ τοῦ γεγονότος ἐπίσης ὅτι ἐνίοτε τίθεται ὁ σύνδεσμος *καί* μεταξὺ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ Ἐρεχθέως (IG II² 1145) θεωρεῖ ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀποδοθῇ σημασία εἰς τὰς περιπτώσεις ἔνθα ὁ *καί* λείπει: IG I² 580: *Ποσειδῶνι Ἐρεχθεὶ ἀνεθέτην* (5ου αἰ.) καὶ σχεδὸν πάντοτε οὕτω κατὰ τοὺς ὑστέρους χρόνους καὶ ὅτι ἐπομένως δὲν πρέπει νὰ θεωρησῶμεν ὅτι ὑπάρχει ταύτισις τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τοῦ Ἐρεχθέως (ἔ.ἀ. 421 σημ. 3). Παρατηρητέον ὅτι ἐκ τῶν δύο μαρτυριῶν τοῦ Ποσειδῶνος τὸ μὲν σχῆμα τριαινῆς ἐθεωρεῖτο μᾶλλον ὡς σχῆμα κερανοῦ, τὸ δὲ θαλάσσιον ὕδωρ ἐκαλεῖτο *Ἐρεχθητὶς θάλασσα* ἥτοι ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἐρεχθέως (ΑΠΟΛΛΟΔ. III 178). Οὕτω ἡ χθονία φύσις τοῦ Ἐρεχθέως, κοινὴ πρὸς τὴν τοῦ Ποσειδῶνος, ἀναγκάζει ἡμᾶς μᾶλλον νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἀμφοτέρων ἢ κοινὴ λατρεία ἀντιπροσωπεύει τὰς ἀρχικὰς προελληνικὰς ἀντιλήψεις, ὅτι ἡ ταύτισις εἶναι ἀπόλυτος, ἥτοι ὅτι *ὁ Ἐρεχθέως εἶναι ἑτέρα ὑπόστασις τῆς προελληνικῆς μορφῆς τοῦ Ποσειδῶνος*.

Περίεργον εἶναι ὁπωσδήποτε ὅτι ἀμφοτέροι ὀνομαζοῦνται δι' ἑλληνικῶν ὀνομάτων. Ὁ L. RADERMACHER *Mythos u. Sage* 240 κέ. πιστεύει ὅτι Αἰγεὺς εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ Ποσειδῶνος κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους. Ἐκ μεταγενεστέρων χρόνων ἡ ταύτισις μαρτυρεῖται πλέον ἢ σαφῶς. Ὁ Ἡσύχιος λέγει: «*Ἐρεχθέως Ποσειδῶν ἐν Ἀθήναις*» αἱ μεταγενέστερα ἐπιγραφαὶ ἀναφέρουσιν «*ἱερέα Ποσειδῶνος γαιήχου καὶ Ἐρεχθέως*» (III 5058) ἢ «*ἱερέα Ποσειδῶνος Ἐρεχθέως γαιήχου*» (III 3538, Syll.³ 3780) ἄνευ τοῦ *καί*. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἐπίθετον ἀποδιδόμενον εἴτε εἰς τὸν Ποσειδῶνα συλλατρευόμενον τῷ Ἐρεχθεὶ εἴτε εἰς τὸν Ἐρεχθέα Ποσειδῶνα, ἥτοι τοὺς δύο ταυτιζομένους, σημαίνει κατὰ τοὺς λεξικογράφους: «*ὁ τὴν γῆν συνέχων ἢ ὁ ὑπὸ τῆς γῆς ὀχοῦμενος ἢ ὁ ἰπυκός*» (ΗΣΥΧ. ἐν λ. Γαιήχος καὶ BEKKER *Anecd. graec.* I 229, 9 πρβ. S. WIDE *Lak. Kulte* 38, M. P. NILSSON GGR 419 σημ. 7). Τὴν σημασίαν ταύτην δέχεται καὶ ὁ NILSSON αὐτ. 419. Τὸ ἐπίθετον ἄρα τοῦτο δεικνύει τὴν σχέσιν τοῦ Ποσειδῶνος πρὸς τὴν γῆν καὶ οὐχὶ τὸ ὑδάτινον στοιχεῖον.

Σημειωτέον ὅτι ἡ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὸ βασιλείον τοῦ Ἄδου δεικνύεται καὶ ἄλλως: Ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ποσειδῶνος ἐν Ταινάρῳ μνημονεύονται ὑπὸ τοῦ Πausανίου ἡρώα τινα (III 14, 2). Τὸ Παλαιμόνειον ἐπίσης τοῦ Ἰσθμοῦ εὐρίσκειται ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ποσειδῶνος: ΣΒΟΡΩΝΟΣ, ἔ.ἀ. 5 ROBERT ἔ.ἀ. 156). Ἐν Θάσῳ ἀνευρέθησαν ἐσχάροι ἡρώων ἐν τῷ τεμένει ἀκριβῶς τοῦ Ποσειδῶνος: BCH, 53, 1929, 328 κέ. Οἱ ἐν τῷ Κολωνῷ τάφοι τοῦ Οἰδίποδος καὶ ἄλλων ἡρώων (ΠΑΥΣ. I 30, 4) εὐρίσκονται ὁμοίως πλησίον τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ποσειδῶνος Ἰππίου (PFISTER αὐτ. 193). Τὸ ὑπόγειον οἶκημα, εἰς ὃ κατέφυγεν ὁ Οἰνοπίων, κατεσκευάσασε χάριν αὐτοῦ ὁ Ποσειδῶν (ΑΠΟΛΛ. I 25). Τὰ παραδείγματα δύνανται εὐκόλως νὰ αὐξηθῶσι. Ἄλλ' ἐκ τούτων

ἔχομεν περαιτέρω ἀπόδειξιν τῆς λατρείας τοῦ Ποσειδῶνος ἐν τόπῳ, ὅπου τελεῖται ἡρωϊκὴ λατρεία, ἥδη δὲ ἡ ἀγορὰ τῶν Φαιάκων εἶναι «καλὸν Ποσειδῆιον ἀμφίς» (ζ 266), εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ἐν τῇ ἀγορᾷ ἰδρύνονται κυρίως οἱ τάφοι τῶν ἡρώων, σωτήρων καὶ φυλάκων τῆς πόλεως· παραδείγματα παρὰ PFISTER ἔ.ἀ. 445 κέ., FOUcart ἔ.ἀ. 62.

Ταῦτα νομίζω εἶναι ἀρκετὰ ἵνα δειχθῇ ἡ συγγένεια τοῦ Ποσειδῶνος πρὸς τὸν Ἐρεχθέα, τῶν ὁποίων ἡ ταῦτις εἶναι ἀναμφίβολος. Ὁ χωρισμὸς εἶναι μᾶλλον δημιουργημὰ τοπικῆς παραδόσεως, οὐχὶ δὲ τῆς λατρείας. Εἶναι πολὺ ὀρθότερον ἀντὶ τὰ ἐξημενύσασθαι τὴν σύνδεσιν τῆς λατρείας ἐκ τῆς γεινιασσεως, νὰ θεωρηθῶμεν ὅτι ἡ φυσικὴ σχέσις τῶν δύο ὑπῆρξεν αἰτία τῆς γεινιασσεως καὶ τῆς συγχύσεως τῶν λατρεῶν. Μολονότι δὲ ὁ NILSSON GGR 416 πιστεῖται ἀκόμη ὅτι ἡ ὑδατίνη εἶναι ἡ ἀρχικὴ μορφή τοῦ Ποσειδῶνος, νομίζω ὅτι τοῦτο δὲν ἔχει ὀρθῶς. Ὁ Ποσειδῶν εἶναι χθόνιος ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀγροτικῆς θεότητος καὶ τοῦ κορυτοτρόφου, ὡς Φυτάλμιος π. γ. (NILSSON αὐτ. 423), καὶ ἔνεκα τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τοὺς νεκρούς, ὡς εἶδομεν. Σημειωτέον ὡς πρὸς τὴν τελευταίαν ταύτην σχέσιν ὅτι ὡς ἵππιος λατρεύεται κυρίως ἐν Ἀρκαδίᾳ (NILSSON σ. 420 καὶ 449), ὅπου συνάπτεται πρὸς τὴν Δήμητρα καὶ τὴν Κόρην· ἀκριβῶς δὲ εἶναι γνωστὴ ἡ σχέσις τοῦ ἵππου πρὸς τὴν λατρείαν τῶν νεκρῶν (L. MALTEN Das Pferd im Totenglauben ἐν JdI 9, 1914, 170 κέ.), μολονότι ὁ M. P. Nilsson ἀποκρούει γενικῶς τὸν χθόνιον χαρακτήρα τοῦ Ποσειδῶνος δεχόμενος ὅτι ὁ ἵππιος Ποσειδῶν εἶναι θεὸς τῶν ἵπποτρόφων Ἀχαιῶν (αὐτ. 420).

Ἐπομένως ἡ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως λατρεία τοῦ Ποσειδῶνος πηγάζει ἐκ τῆς μυκηναϊκῆς λατρείας τούτου ἐν τῷ ἀνακτόρῳ τοῦ Ἐρεχθέως ὁμοῦ μετὰ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ ὅτι οὕτω ἐξηγεῖται ἡ σχέσις τοῦ πρὸς τὸν Ἐρεχθέα δὲν εἶναι κατὰ πάντα ὀρθόν, ὅσον καὶ ἂν φαίνηται εὐλόγον. Ἡ ἔρις τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἀθηνᾶς εἶναι προφανῶς αἴτιον πρὸς ἐρμηνείαν τῆς συλλατρείας· κυρίως ὁμοῦ δὲν εἶναι ὁ Ποσειδῶν τὸν ὁποῖον ἐξετόπισεν ἡ Ἀθηνᾶ, ἀλλ' ὁ Ἐρεχθεύς· ὁ ἀγὼν δὲν εἶναι Ἀθηνᾶς πρὸς Ποσειδῶνα ἀλλὰ πρὸς Ἐρεχθέα Ποσειδῶνα· πῶς ἀκριβῶς καὶ πότε ἐγένετο ὁ χωρισμὸς τῆς γηγενοῦς ταύτης θεότητος δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν, προφανῶς ὁμοῦ δὲ Ἐρεχθεύς εἶναι ὁ ἄμεσος διάδοχος τῆς προϊστορικῆς χθονίας θεότητος τῆς Ἀκροπόλεως (πρβλ. M. P. NILSSON GGR σ. 294), ἡ ὁποία διεπτύχθη εἰς Ἐρεχθέα καὶ εἰς Ποσειδῶνα. Ὅτε ὁ τελευταῖος ἀνῆλθεν εἰς τὸν Ὀλυμπον, ἐγένετο ἐνδοξότερος τοῦ Ἐρεχθέως καὶ συνευδασθή πρὸς τοῦτον, ἵνα ὁ ἀντίπαλος τῆς Ἀθηνᾶς ἀπὸ τοπικοῦ ἡρώος γίνῃ εἰς τῶν πρᾶσβυτάτων θεῶν¹, ἐνῶ

¹ Τὴν διάκρισιν τοῦ Ποσειδῶνος ἀπὸ τοῦ Ἐρεχθέως ὑποστηρίζει καὶ ὁ P. FOUcart Mémoire de l'Acad. d. Inscr. et Belles - Lettres, 1922, 5 κέ. μὴ δεχόμενος ὅτι τὸ Ἐρεχθεύς κατέστη ἅπλουν ἐπίθετον τοῦ Ποσειδῶνος, ἀλλὰ πιστεύων ὅτι ὁ Ἐρεχθεύς λατρεύεται ὡς ἡρώος. Τὸ τελευταῖον εἶναι ὀρθόν. Κυρίως πρόκειται διὰ συστροφῆς μίας ἀρχικῆς δυνάμεως.

παρὰλλήλως ἐπιζῆν ἐν τῇ ἀρχικῇ του μορφῇ, ὡς δαίμων - ἥρωας Ἐρεχθεὺς. Εἰς τὴν μυθολογίαν ἐπομένως τῆς Ἀκροπόλεως ὁ Ἐρεχθεὺς εἶναι παλαιότερος τοῦ Ποσειδῶνος. Δὲν καταλαμβάνει τὴν θέσιν τοῦ Ἐρεχθέως ὁ Ποσειδῶν τὸν νέον κόσμον τῶν Ὀλυμπίων θεῶν ἀντιπροσωπεύει ἡ Ἀθηνᾶ ἀνεξαρτήτως τῆς ἀρχικῆς αὐτῆς ὑποστάσεως, ἥτις πιθανώτατα ἦτο ἐπίσης χθονία ὡς ἀσφαλῶς ἦτο καὶ ἡ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης ὡς εὐστόχος ἔδειξεν ὁ Γ. Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ ἐν Ἀρχ. Ἐφ. 1938-41 (1948), 97 κέ.

Ὁ Ἐρεχθεὺς — Ποσειδῶν εἶναι ἡ ἐπιβίωσις προϊστορικῶν χθονίων λατρείων. Ὡς δὲ ὁ Ἐρεχθεὺς ἀντιπροσωπεύει τὴν γῆνιν φύσιν τοῦ Ποσειδῶνος, οὕτως ἕτερος ἀττικὸς ἥρωας, ὁ Αἰγεὺς ἀντιπροσωπεύει κατὰ τὸν L. RADERMACHER ἀν. 240, ὡς εἶδομεν, τὴν ὑδατίνην ὑπόστασιν τοῦ Ποσειδῶνος, ὅστις πιθανώτατα κατὰ τὸν σοφὸν τοῦτον διασφύζει τὸ προϊστορικὸν ὄνομα τῆς θεότητος ταύτης τῆς γῆς καὶ τῶν ὑδάτων. Χωρίον τοῦ ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ Συμποσ. Προβλ. 9, 6, 1, εἶναι διδακτικόν: *γενεὺ μετὰ τοῦ Ποσειδῶνος, ὃν αὐτὸς εἰωθεν ἰστορῶν ἡμῖν ἠτιώμενον πολλὰκις... προῖον δὲ πανταχοῦ καὶ ἀμῆντον... Ἐνταῦθα γοῦν (τ.ξ. ἐν Ἀθήναις) καὶ νεὸ κοινανεῖ (τ.ξ. ὁ Ποσειδῶν) μετὰ τῆς Ἀθηνᾶς ἐν ᾧ καὶ βωμὸς ἐστὶ Λήθης ἰδρυμένος». Ὁ νεὸς οὗτος δὲν δύναται νὰ εἶναι εἰμὴ τὸ Ἐρέχθειον. Ὁ βωμὸς τῆς Λήθης, εἰ καὶ δὲν ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Πausανίου, εὐρίσκει πλήρως τὴν φυσικὴν αὐτοῦ θέσιν ἐντὸς τοῦ δυτικῆς ἡμίσεος τοῦ Ἐρεχθείου ἢ Λήθης ἀνήκει εἰς τὸ βασίλειον τοῦ Ἄδου, πρὸς τοῦτο δὲ συνάπτονται καὶ οἱ τρεῖς βωμοί, οὓς εἶδεν ὁ Pausanias ἐντὸς τοῦ Ἐρεχθείου, τοῦ ὁποῦ ὁ χθόνιος προορισμὸς πιστοῦται περισσότερον διὰ τῆς ἐν αὐτῷ ὑπάρξεως τοῦ βωμοῦ τῆς Λήθης.*

7. Ο ΕΡΕΧΘΕΥΣ ΩΣ ΗΡΩΣ

Εἰσερχόμενος ἐντὸς τοῦ Ἐρεχθείου ὁ Pausanias βλέπει τρεῖς βωμούς· ὁ πρῶτος εἶναι ἀφιερωμένος εἰς τὸν Ποσειδῶνα ἐπὶ τοῦ ἰδίου βωμοῦ *καὶ Ἐρεχθεῖ θύουσι ἐκ του μαντεύματος». Ὁ Ἡφαιστὸς εἶναι κατὰ τινὰ παράδοσιν πατὴρ τοῦ Ἐρεχθέως, ἀδελφὸς δὲ τούτου εἶναι ὁ Βούτης· εἰς τοὺς δύο τούτους ἀνήκουσιν οἱ δύο ἕτεροι βωμοί. Οὕτω πᾶσαι αἱ ὑπὸ τοῦ Pausanias ἀναφερόμεναι ἐν τῷ Ἐρεχθείῳ λατρεῖαι σχετίζονται πρὸς τὸν Ἐρεχθέα. Διότι καὶ ὁ σύμβωμος τοῦ Ἐρεχθέως Ποσειδῶν, φονεὺς τούτου κατὰ τὴν παρ' ΕΥΡΥΠΙΔΗ Ἰων. 281 παράδοσιν ἐρμηνεύεται οὕτω ὡς τυγχάνων λατρείας ἐπὶ τοῦ βωμοῦ. Κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους ἡ παράδοσις περὶ συμπλιώσεως Ποσειδῶνος καὶ Ἐρεχθέως ἔχει ἤδη συντελεσθῆ. *Ὡστε τὸ οἶκημα τὸ καλούμενον Ἐρέχθειον πρωτίστως καὶ κυρίως εἰς τὸν Ἐρεχθέα ἀναφέρεται.**

Ἄν καὶ ἡ περιγραφὴ τοῦ Pausanias εἶναι διεξοδική, ρητῶς οὐδὲν ἀναφέρει οὗτος περὶ τῆς ὑπάρξεως λατρευτικοῦ ἀγάλματος ἐν τῷ Ἐρεχθείῳ·

ἀντιθέτως πρὸς τὸν JUDEICH Top. v. Athen² σ. 271, δὲν πιστεύω ὅτι τοῦτο εἶναι τυχαῖον. Ἐν τῇ ἐπομένῃ παραγράφῳ ὁ Πausanίας ὁμιλεῖ περὶ τῆς Ἀθηνᾶς, τὸ δὲ διυπετὲς ξόανον ἀναφέρει εὐρισκόμενον ἀπλῶς ἐν πόλει. Κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, ὡς γνωστόν, σπανίως ἔλειπον ἐκ τῶν ναῶν τὰ λατρευτικὰ ἀγάλματα (P. STENGEL Kultusaltertüm.³ 26) ὁ ναὸς εἶναι ἢ κατοικία τοῦ θεοῦ, ἀντὶ δ' αὐτοῦ τοῦ θεοῦ κατοικεῖ ἐν τῷ ναῷ τὸ λατρευτικὸν ἄγαλμα. Ἡ ἀφηρημένη ἔννοια θείας δυνάμεως ἀγιαζούσης τὸν ναὸν χωρὶς αὐτῆ νὰ ἀντιπροσωπεύηται διὰ συγκεκριμένου τινὸς θείου ἀντικειμένου, οἷον τὸ λατρευτικὸν ἄγαλμα, εἶναι ἐντελὸς ἀνύπαρκτος ἐν τῇ ἀρχαίᾳ θρησκείᾳ. Ὁ ναὸς ὑπάρχει πάντοτε πρὸς προστασίαν τοῦ ἀγάλματος ἢ τῆς ἄλλως πως ἐνοικούσης θείας δυνάμεως.

Ὁ ΗΡΟΔΟΤΟΣ VIII 55 μεταχειρίζεται ὄντως τὴν λέξιν ναὸς διὰ τὸ Ἐρεχθεῖον. Ἄλλ' ἐὰν κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα ὑπῆρχε λατρευτικὸν ἄγαλμα ἐντὸς τοῦ Ἐρεχθείου, βεβαίως θὰ ὑπῆρχε τοῦτο καὶ ἀργότερον καὶ δὲν εἶναι λογικὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἀπεσιώπησε τὴν μνησίαν τούτου ὁ περιηγητής. Ἄλλ' οὐδὲ φαίνεται ὅτι ὑπῆρχε ποτὲ τοιοῦτον ἄγαλμα ἐν τῷ Ἐρεχθεῖῳ. Ἡ λέξις οἴκημα, ἣν μεταχειρίζεται ὁ Πausanίας, σημαίνει κατοικίαν καὶ τοῦτο ὀφείλει νὰ ἀνταποκρίνηται πρὸς τι. Ὄφείλομεν ἄρα νὰ γνωρίσωμεν κατὰ ποῖον τρόπον οἰκεῖ ἐν αὐτῷ ὁ Ἐρεχθεύς. Πρέπει πάντοτε νὰ ἐνθυμώμεθα ὅτι ὁ Ἐρεχθεύς κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους ἀνήκειν εἰς τὴν τάξιν τῶν ἡρώων¹. Ὁ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ Ἀθην. Πολ. 21, 6 μαρτυρεῖ: «ταῖς δὲ φυλαῖς ἐποίησεν ἐπιονύμους ἐκ τῶν προκρηθέντων ἐκατὸν ἀρχηγῶν, οὓς ἀνείλεν ἢ Πυθία δέκα». Ὁ ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ X 10,1 περιγράφων τὸ ἐκ τῆς δεκάτης τῆς ἐν Μαραθῶνι νίκης δελφικὸν ἀνάθημα λέγει: «Ἐκ δὲ τῶν ἡρώων καλουμένων Ἐρεχθεύς τε καὶ Κέκροψ...» Ἀρχηγεῖται εἶναι οἱ ἥρωες κτίσται τῶν πόλεων καὶ λατρεύονται ἡρωϊκῶς: FARNELL Greek Hero Cults σ. 413· P. FOUCART αὐτ. 51. NILSSON 680. IG II², 1641, 2849. Χαρακτηριστικὸν παράδειγμα εἶναι ἢ ἐν Δήλῳ λατρεία τοῦ Ἀνίου, ἀρχηγέτου, οἰκιστοῦ καὶ βασιλέως τῆς νήσου. Τὸ ἀνευρεθὲν Ἀρχηγέσιον ἦτοι τὸ ἱερόν τοῦ Ἀνίου μετὰ τοῦ καὶ ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν γνωστοῦ ἔσαρχῶνος διαπιστοῖ πλήρως τὴν εἰς τοὺς Ἀρχηγέτας τελούμενην χθονίαν λατρείαν· πρβλ. F. ROBERT ἐν BCH 1935, 297, τοῦ ἰδίου Thymlé 189 κέ. Παρ' Ὀμήρῳ ἢ λέξις ἥρωος δὲν ἔχει ἀκόμη θρησκευτικὴν ἔννοιαν· πρβ. E. ROHDE Psyche I 148. Ἄλλ' ὅμως ἤδη καὶ παρ' Ὀμήρῳ τὰ πρὸς τιμὴν τῶν νεκρῶν τελούμενα ἄθλα (Ψ 630 κέ., X 164 κέ., ω 85) καὶ ὁ τρόπος τῆς ταφῆς νοοῦνται ὡς χαρακτηριστῆρες λατρείας νεκρῶν (P. STENGEL ἔνθ. ἀν. σ. 139). Σαφῆ καὶ διαρκῶς ἐπιδίδουσαν εὐρισκόμεν

¹ Περὶ τῶν ἡρώων αἱ τελευταῖαι διεξοδικαὶ μελέται, τὰς ὁποίας γνωρίζω, εἶναι αἱ ἐξῆς: R. FARNELL Greek Hero Cults and Ideas of Immortality, 1921 καὶ τοῦ P. FOUCART Le culte des Héros chez les Grecs, ἐν Mém. de l'Ac. d. Inscr. et Belles - Lettres 42, 1922, 1 κέ. πρβ. M. P. NILSSON GGR 170 κέ.

τὴν λατρείαν τῶν δυνάμεων τούτων ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος (ROHDE I 146· STENGEL ἔνθ. ἀν. 139).

Τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς λατρείας ταύτης εἶναι ὅτι τελεῖται ἀποκλειστικῶς ὑπὸ μικροτέρων ἢ μεγαλυτέρων ὁμάδων, φρατριῶν, γενῶν ἢ πόλεως. Ἡ δρᾶσις τῶν ἡρώων ἀναφέρεται εἰς τοὺς κατοίκους τῆς λατρευούσης πόλεως καὶ μέχρι μόνον τῶν ὄριων αὐτῆς εἴτε εἰς τοὺς ἀνήκοντας εἰς τὸ ἴδιον γένος. Οἱ ἥρωες κτίσται εἶναι πολιῶχοι καὶ φρουροὶ τῆς πόλεως.

Ἐπίσης χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι ἡ δύναμις αὐτῶν εἶναι ἀρρήτως συνδεδεμένη μετὰ τοῦ τάφου καὶ δὴ μετὰ τοῦ λειψάνου αὐτῶν. Διδακτικὸν εἶναι τὸ μνημονευθὲν χωρίον τοῦ Εὐριπίδου ἐν Ἡρακλείδαις, καθὼς καὶ ὅσα λέγει ὁ Οἰδίπους πρὸς τὸν Θησέα (ΣΟΦ. Οἰδ. Κολ. 576) :

δώσω ἱκάνω τοῦμόν ἄθλιον δέμας
σοὶ δῶρον, οὐ σπουδαῖον εἰς ὄψιν, τὰ δὲ
κέρδη παρ' αὐτοῦ κρείσσον' ἢ μορφή καλή.

Εὐλογία διὰ τὰς Ἀθήνας θὰ εἶναι τὸ λείψανον τοῦ Οἰδίποδος ἐφ' ὅσον τοῦτο θὰ ταφῆ καὶ παραμείνῃ ἐπομένως ἐν Ἀθήναις (πρβλ. ROHDE Psyche I², 159 κ.ε. NILSSON GGR 173 κ.ε., 678 κ.ε., ἴδια PRISTER Reliquienkult σ. 433 κ.ε., 488, P. STENGEL ἔ.ἀ. 153 κ.ε., P. FOUART, ἔ.ἀ. σ. 59). Συμβαίνει δηλαδὴ σχετικῶς πρὸς τὰ λείψανα τῶν ἡρώων ὅτι καὶ πρὸς τὰ θεωρούμενα διπετῆ ξόανα. Καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις ἡ ὑπερέτερα δύναμις εἶναι στενωῶς συνδεδεμένη πρὸς τὸ λείψανον ἢ τὸ ξόανον· δὲν εἶναι ταῦτα ἀπλῶς εἰκόνας, εἰδῶλα τοῦ θείου, ἀλλ' εἶναι αὐτὰ ταῦτα ἡ θεία δύναμις. Αἱ προσπάθειαι πρὸς ἀπόκτησιν λειψάνων ἡρώων, τοῦ Θησέως π.χ. ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, εἶναι ἀνάλογοι πρὸς τοὺς ἀγῶνας διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῶν ξοάνων τούτων· πρβλ. τὴν παρὰ ΠΑΥΣΑΝΙΑ, VII 5, 5 διήγησιν περὶ τοῦ ξοάνου τοῦ Ἡρακλέους καὶ τοὺς διὰ τὴν ἀπόκτησιν τούτου ἀγῶνας τῶν Χίων καὶ Ἐρυθραίων, τὴν παράδοσιν περὶ τοῦ Παλλαδίου τῆς Τροίας ἢ τοῦ ξοάνου τῆς Ἀρτεμίδος ἐκ τῶν Ταύρων¹. Ὅτι ἡ δύναμις τοῦ ἥρωος ἐκπορεύεται ἐξ αὐτοῦ τοῦ λειψάνου μαρτυρεῖ σαφῶς τὸ τέγνασμα τοῦ τυραννοῦ τῶν Σικυωνίων Κλεισθένου, ἵνα ἀπαλλαγῆ τοῦ μιστοῦ εἰς αὐτὸν Ἀργεῖου Ἀδράστου παρὰ τὸν ἀντίθετον χρησμὸν τῶν Δελφῶν².

¹ Πρβ. ἐπίσης τὰς προσπάθειαις διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῶν ὁσῶν τοῦ Ὁρέστου ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν (ΗΡΟΔ. I 67 κ.ε.), τῶν ὁσῶν τῆς Ἀλκμήνης ὑπὸ τοῦ Ἀγησιλάου (ΠΑΥΣ. I 41, 1 καὶ IX 16, 7) κ.ἀ. βλ. FOUART ἔ.ἀ. 29.

² ΗΡΟΔ. V 67: «(Κλεισθένης) πέμψας ἐς Θήβας τὰς Βοιωτίας ἔφη θέλειν ἐπαγαγεῖσθαι Μελάντιπον τὸν Ἀσπασίου. οἱ δὲ Θηβαῖοι ἔδοσαν ἐπαγαγόμενος δὲ ὁ Κλεισθένης τὸν Μελάντιπον τέμενος οἱ ἀπέδειξε ἐν αὐτῷ τῷ πρυτανίῳ καὶ μιν ἴδρυσεν ἐπιθαῖτα ἐν τῷ ἰσχυροτάτῳ. ἐπηγάγετο δὲ τὸν Μελάντιπον ὡς ἐχθιστὸν ἐόντα Ἀδράστῳ...». Ἡ ἀποβολὴ τῶν λειψάνων τοῦ Ἀδράστου θὰ ἐπέφερε τὴν ὁργὴν τοῦτον ἐναντίον τῆς πόλεως, ἀλλ' αὕτη θὰ ἐξουδετερώετο διὰ τῆς προστασίας τοῦ λειψάνου τοῦ Μελάντιπου ἀκριβῶς λόγῳ τῆς ἐχθρότητος μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἡρώων ἡ δρᾶσις τοῦ ἐνὸς θὰ ἦτο ἀντίθετος πρὸς τὴν τοῦ ἄλλου.

Παρά τὴν ἀντίθετον γνώμην τοῦ REISTER ἔ.ἀ. 573, εἰς τὰς Ἀθήνας εἶναι ἀρκούντως γνωστὴ ἡ λατρεία τῶν ἡρώων. Ἦδη μετὰ τὴν εὐτυχή ἔκβασιν τῶν κατὰ τῶν Περσῶν ἀγῶνων ὁ Θεμιστοκλῆς εἶχεν εἶπει «οὐκ ἡμεῖς κατεργασάμεθα ἀλλὰ θεοὶ καὶ ἥρωες» (ΗΡΟΔ. VIII 109). Ἐν τῇ μάχῃ τοῦ Μαραθῶνος εἶχον ἴδει πολεμοῦντα τὸν Ἴδιον τὸν Θησέα (ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ Θησ. 35) καὶ τὸν ἥρωα Ἐγχεῖλον, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνηγέρθη ἱερὸν (ΠΑΥΣ. I 15, 3 καὶ 32, 5). Ἱερὰ ἡρώων δὲν λείπουσιν ἔξ Ἀθηῶν. Πανταχοῦ δὲ ἡ ἡρωϊκὴ λατρεία εἶναι συνδεδεμένη πρὸς τὸν θεωρούμενον τάφον τοῦ ἥρωος. Ὁ Ἐρεχθεὺς ἐκρύπτετο ἐν χάσματι γῆς ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ εἶναι Ἀρχηγέτης τῶν αὐτοχθόνων Ἀθηναίων. Κατὰ τὸν χρησμόν τῆς Πυθίας ἐγένετο Ἀρχηγέτης τῆς Ἐρεχθίδος φυλῆς, ἀλλὰ κατὰ γενικωτέραν τινὰ ἀντίληψιν εἶναι οἰκιστῆς, ἥρωος κτίστης τῶν Ἀθηῶν καὶ οἱ ποιηταὶ ὀνομάζουσιν Ἐρεχθεΐδας γενικῶς τοὺς Ἀθηναίους (ΣΟΦ. Αἴ. 202. ΕΥΡΙΠ. Μήδ. 824). Οἱ Ἀθηναῖοι ὀνομάζονται ἐπίσης Κεκροπίδαι¹ ἀκριβῶς τοῦ Κέκροπος τὸν τάφον γνωρίζομεν ἐν τῷ Ἐρεχθεΐῳ. Εἶναι λοιπὸν καὶ οἱ δύο οὔτοι οἱ κατ' ἐξοχὴν ἥρωες τῶν Ἀθηῶν, εἶναι δὲ γνωστὸν πόσον διαδεδομένη ἦτο ἡ συνήθεια τῆς ὑπάρξεως τῶν τάφων τῶν ἡρώων ἐν τῷ κέντρῳ τῆς πόλεως. Αἱ ἰδέαι, τὰς ὁποίας εἶδομεν ἐκφραζομένας ὑπὸ τῶν τραγικῶν, ἀποτελοῦσιν ἀπήχησιν τῆς ἐν Ἀθήναις πίστεως εἰς τὴν λατρείαν τῶν ἡρώων κατὰ τοὺς χρόνους ἀκριβῶς τῆς οἰκοδομῆς τοῦ Ἐρεχθεΐου. Προφανῶς ἄρα εἶναι τοῦτο προσωρισμένον καὶ διὰ τὴν λατρείαν τοῦ ἀρχαιοτάτου καὶ ἐπισημοτάτου λόγου τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τὴν Ἀθηναίαν ἥρωος καὶ εἶναι ἐπόμενονον νὰ παρουσιάξῃ ἰδιαίτερους τινὰς ἀρχιτεκτονικοὺς χαρακτήρας δηλοῦντας ἡρωϊκὴν ἦτο χθονίαν λατρείαν, ἣν διεπιστώσαμεν ἤδη ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τῆς εἰσόδου.

Ἄλλ' εἶναι ἀρχικὴ ἡ τοιαύτη λατρεία τοῦ Ἐρεχθεῶς; ἡ ἐπίδοσις τῆς λατρείας τῶν νεκρῶν κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους ὀφείλεται εἰς φιλοσοφικωτέραν τινὰ ἀντίληψιν περὶ τῶν θεῶν. Οὔτοι ἦσαν κοινοὶ πάντων τῶν Ἑλλήνων. Εἰς πολλὰς περιπτώσεις τὸν αὐτὸν θεὸν θὰ ἐπεκαλοῦντο ἀντιμαχόμενοι πόλεις· δι' ὃ τὸν χαρακτήρα τῶν θεῶν ὡς προμάχων ἀναλαμβάνουσιν οἱ ἥρωες, οἵτινες ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς θεοὺς εἶναι ἐπιχώριοι. Οὕτω κατὰ τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον παραστάται εἶναι οἱ θεοὶ, ἐνῶ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους οἱ ἐπιχώριοι ἥρωες· περὶ τῆς ἀντιλήψεως ταύτης, πρβλ. M. P. NILSSON GGR σ. 678, 324, 407. Ἡ Ἀθηναῖα ἀπέμεινε πάντοτε πολιοῦχος τῶν Ἀθηῶν, ἀλλὰ ἀκριβῶς ὑποκαθίσταται ἐν τῇ ἰδιότητι αὐτῆς ταύτῃ ὑπὸ τοῦ Ἐρεχθεῶς, τὸ λείψανον τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ἐν τῷ Ἐρεχθεΐῳ καὶ ὅστις ἐμφανίζεται ὡς οἰκουρὸς ὄφει, ἐγκαταλείπει δὲ τὰς Ἀθήνας, ὅταν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐγκαταλείψωσιν αὐτὰς οἱ Ἀθηναῖοι. Ἡ στενὴ ἀκριβῶς σύνδεσις τοῦ Ἐρε-

¹ Κατὰ τὸν καθ. κ. Α. ΧΑΤΖΗΝ Πολέμων 3 (1947) 47 σημ. 10 Κέκροπος ἦτο ἡ προϊστορικὴ ὀνομασία τῶν Ἀθηναίων.

χθέως πρὸς τὴν Ἀθηνᾶν εἶναι αἰτία τῆς ἑλλείψεως σαφεστέρων εἰδήσεων περὶ τῆς ἰδιαίτης λατρείας αὐτοῦ ὡς πολυούχου ἥρωος καὶ ἀντιστρόφως τῆς στενῆς σχέσεως τῆς Θεᾶς πρὸς τὴν πόλιν, ἣτις διατηρεῖ ἀκριβῶς τὴν ἰδιότητα ταύτην. Καὶ ἐὰν δὲν ἦτο ἀρχικῶς, ἀπέβη ὅμως ἔπειτα ὁ ὄφις ὁ συνδέων τὴν Ἀθηνᾶν πρὸς τὴν ἐπιτόπιον, ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως διαμένουσαν δύναμιν, ἦτοι τὸν Ἐρεχθεά. Εἰς παλαιότατους χρόνους τὸ διυπετὲς ξόانون ἵσχει ἴσως μόνον διὰ τῆς θείας αὐτοῦ δυνάμεως νὰ εἶναι ἡ σωτηρία τῆς πόλεως, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ σωτηρία τῆς πόλεως ἔπρεπε νὰ εἶναι συνδεδεμένη πρὸς τοπικὴν χθονίαν λατρείαν, οἷα εἶναι ἡ τοῦ Ἐρεχθέως.

8. Η ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΠΑΥΣΑΝΙΟΥ. ΟΙ ΕΝ Τῷ ΕΡΕΧΘΕΙῳ ΒΩΜΟΙ

Δυνάμεθα ἤδη νὰ ἴδωμεν ἐγγύτερον τὴν τοσαῦτα πράγματα παρασχούσαν περιγραφὴν τοῦ μεταγενεστέρου περιγητοῦ.¹ Ἐντὸς τοῦ Ἐρεχθείου ἀναφέρει τρεῖς βωμοὺς εἰς θεοὺς ἢ ἥρωας συναπτομένους στενῶς, ὡς εἶδομεν, πρὸς τὸν Ἐρεχθεά· ὁ χαρακτὴρ τῆς λατρείας τοῦ Βούτου, ἀρχηγέτου τῶν Βουταδῶν, μορφῆς ἐπομένως σαφῶς ἡρωϊκῆς δὲν ἀφήνει οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν. Εἶναι πολλαχῶς γνωστὸν τίνος εἴδους βωμοὶ ἰδρύνοντο εἰς τοὺς ἥρωας: βόθροι ἢ ἐσχάροι (STENGEL Kultusaltert. 95 κέ., Γ. Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ De profus. receptaculis 10 κέ., F. ROBERT Thymélé 159, 185 κέ. κ.ά.). Ὅτι ὁ Πανσανίας μεταχειρίζεται τὴν λέξιν βωμὸς ἀντὶ βόθρου ἢ ἐσχάρας δὲν εἶναι ἄνευ παραδείγματος· πρβλ. STENGEL, ἔ.ἀ. 17 καὶ γενικῶς PFISTER Reliquienkult im Altertum 46 κέ. Ἡ καὶ εἰς τὸν Ἐρεχθεά προσφερομένη θυσία ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ Ποσειδῶνος μαρτυρεῖ ὅτι εἰς τὸν τελευταῖον αὐτοῦ δὲν ἐγένετο θυσία διάφορος τῆς εἰς ἥρωας· «*θυσία ὡς θεῶν*» δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τεληται εἰς τὸν Ἐρεχθεά, περὶ οὗ δὲν ἀναφέρεται ἀποθέσις (περὶ τοῦ ζητήματος γενικῶς F. PFISTER αὐτ. σ. 480 κέ.). Εἰς τὸν οὕτωςι χθόνιον Ποσειδῶνα τοιαύτη θυσία δὲν εἶναι ἀκατανόητος· εἰς τὴν Δῆλον παρὰ τὸν βωμὸν ὑπάρχει καὶ βόθρος τοῦ Ποσειδῶνος· πρβλ. F. ROBERT Thymélé σ. 170. Σχετικῶς πρὸς τὸν Ἡφαιστον ἄς ἐνθυμηθῶμεν ὅτι οὐδέποτε ἐγένετο οὗτος Ὀλύμπιος (W. F. OTTO αὐτ. 202). Τὸ ἐργαστήριον αὐτοῦ εἶναι εἰς τὰ βάθη τῆς γῆς, τὸ δὲ ὄνομά του εἶναι ταυτόσημον πρὸς τὸ πῦρ (OMHP. B 426), τοῦτο δὲ συχνάκις ἀναπηδᾷ ἐκ τῆς Γῆς. Ὁ Ἡφαιστος συλλατρεύεται συνήθως τῇ Ἐστία, τῆς ὁποίας ὁ βωμὸς εἶναι ἐσχάρα. Τοιαύτην δὲ πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν καὶ τὴν ἐν τῷ Ἐρεχθεΐῳ εἰς τὸν Ἡφαιστον ἀφιερωμένην.

¹ Μόνον ὁ CH. PICARD L'Érechth. 33 θεωρεῖ οὐχὶ τοσοῦτον ἀσαφῆ, ὅσον γενικῶς πιστεύεται, τὴν περιγραφὴν τοῦ Πανσανίου.

Ἄλλ' ἕτερόν τι γεγονός δεικνύει ἔτι σαφέστερον τὸν χαρακτήρα τῶν βωμῶν τούτων: ἡ ὑπαρξίς καὶ τῶν τριῶν ἐντὸς τοῦ Ἐρεχθείου. Κατὰ τοὺς κλασσικούς χρόνους οἱ βωμοὶ εἶναι **πρόναοι** (πρβλ. ΑΙΣΧ. Ἰκετ. 494. ΗΡΟΔ. ΙΙ 135 REUSCH ἐν RE I 1650, STENGEL ἔ.ἀ. 14.

Ἡ ἐπικοινωνία πρὸς τὸν οὐρανόν, ὅπου ὑπάρχουσιν οἱ Ὀλύμπιοι θεοί, πρέπει νὰ τελεῖται ἀκωλύτως καὶ ἐπομένως βωμοὶ εὐρισκόμενοι κάτωθι στέγης εἶναι ἀδύνατον νὰ προορίζωνται δι' οὐρανόθεν θεότητος. Κατὰ τὰ τελευταῖα ἰδίως ἔτι παρατηρήθησαν ἐντὸς ἀρχαϊκῶν οἰκοδομημάτων τοιοῦτοι βωμοὶ ἐσωτερικοὶ ἢ μᾶλλον ἐσχάροι. Ὁ καθ. κ. Σ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ BCH 1936, 246 κέ. ἐξετάζων τὰ μνημεῖα ταῦτα παρατηρεῖ ὅτι πρόκειται περὶ ἐθίμου εἰσαχθέντος εἰς Κρήτην ἐκ τῆς Ἑλλάδος καὶ ὅτι διὰ λόγους καθαριότητος ἢ αἰσθητικῆς τὸ στοιχεῖον τοῦτο ἐξαφανίζεται ταχέως σὺν τῇ προόδῳ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν ναῶν· οἱ βωμοὶ οὕτω ἐξέρχονται ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν ναῶν καὶ ἰδρύονται ἐν ὑπαίθρῳ, τοῦ ναοῦ περιοριζομένου ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν στέγασιν τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος. Ὁ Μ. Ρ. NILSSON *Archaic Greek Temples with Fire-Places in their Interior* ἐν *Från Stenalders... O. Rydbeck* (1937) 43 κέ. δέχεται¹ ὅτι ἀκριβῶς ὅπως καὶ ἐν τοῖς μυκηναϊκοῖς μεγάροις, οὕτω καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀρχαϊκῶν ναῶν ὑπῆρχον ἐστία, αἱ ὅποια ὅμως κατόπιν λόγῳ τῆς μικρότητος τῶν ναῶν ἐτοποθετήθησαν ἐξωτερικῶς πρὸ τῶν θυρῶν αὐτῶν καὶ οὕτω ἐδημιουργήθησαν οἱ γνωστοὶ ἡμῖν πρόναοι βωμοὶ (πρβλ. Μ. Ρ. NILSSON αὐτ. σ. 48). Ἐπίσης ἐξετάζει τὸ ζήτημα διὰ μακρῶν καὶ ὁ F. ROBERT *Thymélé* σ. 243 κέ. (τὰ ὑπ' αὐτοῦ συλλεγόμενα παραδείγματα αὐτ. σ. 210 κέ.) καὶ καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ ἐντὸς ναῶν ἢ ὅπως-δήποτε περιπεφραγμένον χώρων εὐρισκόμενοι βωμοὶ ἀποτελοῦσιν ἐσχάρας προωρισμένας διὰ χθονίαν λατείαν.² Ὅτι ἡ ἴδρσις βωμῶν ἢ ἐσχαρῶν ἐντὸς τῶν ναῶν κατὰ τοὺς πρώτους Ἑλληνικοὺς χρόνους εἶναι πολὺ συνηθιστέρα ἢ κατὰ τὴν κλασσικὴν ἐποχὴν εἶναι προφανές. Ἐν δὲ τῷ Ἐρεχθεῖῳ ἡ ὑπαρξίς ἐσωτερικῶν βωμῶν ἀποτελεῖ ἄνευ ἀμφιβολίας συνέχειαν τῆς παλαιότερας καταστάσεως. Ἡ μὴ μετατόπισις τῶν βωμῶν ἔχει λόγον ἀκριβῶς τὴν πρὸς τὸν τόπον ἄμμεσον σχέσιν τοῦ βωμοῦ, ὅστις ὄφειλεν οὕτω νὰ παραμείνῃ ἀμετακίνητος. Ἄλλ' ἀκριβῶς τοῦτο σημαίνει θεῖαν δύναμιν χθο-

¹ Δὲν ἠδυνήθη νὰ ἴδω τὴν μελέτην τῆς Μ. GUARDUCCI *L' eschara del tempio greco arcaico*, ἐν *Studi e Materiali* 1937, 159 κέ.

² Κατάλογον σχεδὸν πλήρη τῶν πρώτων τούτων οἰκοδομημάτων μετὰ βόθρου ἢ ἐσχάρας ἐν τῷ ἐσωτερικῷ αὐτῶν καὶ εἰς τὰ ὅποια ἀποδίδει τὸ ὄνομα μέγαρον παρέχει ἐσχάτως ὁ Μ. LAUNNEY *Études thasiennes I. L' Hérahkléion* (1944) σ. 172 κέ. Βεβαίως ἐπίσης πρώιμα εἶναι καὶ τὰ παραδείγματα τῶν ἰδιαίτερων ἔξω τοῦ ναοῦ βωμῶν (Σάμος, Σάαρη, Ἐφεσος). Δὲν φαίνεται ἐπομένως ὀρθὴ ἡ ἐξέλιξις τῶν πρόνων βωμῶν ἐκ τῶν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῶν ναῶν ἐσχαρῶν. Ἐνταῦθα ἐνδιαφέρει ἡ τελευταία αὕτη κατηγορία.

νίαν, στενῶς συνδεδεμένην πρὸς τὸν τόπον, ὡς εἶναι αἱ προϊστορικαὶ θεότητες καὶ οἱ ἥρωες κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους. Οὕτω ἡ χθονία φύσις τῶν τριῶν βωμῶν ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἔμειναν ἐντὸς τοῦ οἰκοδομήματος.

Ἐκτὸς τῶν βωμῶν τούτων τοῦ Ἐρεχθείου, ὅσα παραδείγματα βωμῶν εὐρισκομένων ἐντὸς ναῶν μαρτυροῦνται κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους ἀναφέρονται εἰς χθονίας ἢ μυστηριακὰς λατρείας. Ἐν τῷ κοινῷ ναῷ τῆς Εἰλείθυϊας καὶ τοῦ Σωσιπόλιδος μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ ΠΑΥΣΑΝΙΟΥ VI 20, 3 βωμὸς ἐντὸς τοῦ εἰς τὴν Εἰλείθυϊαν ἀφιερωμένου προσθίου τμήματος τοῦ ναοῦ ἢ σύναψις πρὸς τὸν Σωσίπολιν πείθει περὶ τῆς χθονίας φύσεως τοῦ βωμοῦ· ἀλλὰ καὶ ἡ ἰδίᾳ ἡ Εἰλείθυια ὡς κουροτρόφος σχετίζεται πρὸς χθονίας ἀντιλήψεις.¹ Ἐν τῷ ναῷ τῶν Δελφῶν ἀναφέρει ὁ ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ X 24, 4 βωμὸν Ποσειδῶνος, «ὅτι τὸ μαντεῖον τὸ ἀρχαιότατον κτῆμα ἦν καὶ Ποσειδῶνος». Χθόνιος βωμὸς εἰς τὸν Ποσειδῶνα δὲν δύναται νὰ ἐκπλήξη. Αἱ δὲ ἐν τῷ ναῷ τῶν Εὐμενίδων παρὰ τὴν Τιτάνην τελούμεναι θυσαίαι (ΠΑΥΣ. II 11, 4) εἶναι χαρακτηριστικώτατα χθονία ὡς δεικνύει ἡ περιγραφή αὐτῶν: «μελικράτω δὲ σπονδῇ καὶ ἄνθεσιν ἀντὶ στεφάνων χρῆσθαι νομίζουσιν». Οὕτω καὶ ὁ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἀναφερόμενος ἐν V 14, 4 βωμὸς τοῦ Διὸς ἐντὸς τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναοῦ αὐτοῦ καὶ ὅστις προέρχεται ἐξ ἐποχῆς παλαιότερας τοῦ ναοῦ ὡς εἶχεν ὑποθέσει ὁ E. CURTIUS Gesammel. Abhandl. II 48· πρβλ. FRAZER Pausanias's Description of Greece III 560 ὀφείλει νὰ συναφθῇ πρὸς χθονίον τινα χαρακτῆρα τῆς λατρείας τοῦ Διὸς (πρβλ. κατ.). Περὶ τριῶν οἰκοδομημάτων τῆς Δήλου περικλειόντων βωμοὺς (γῦν βλ. R. VALLOIS L'architecture hellénique et hellénistique à Délos, 1944 σελ. 152 κέ) θὰ γίνῃ κατωτέρω λόγος. Ὅπωςδῆποτε συνάπτονται καὶ ταῦτα πρὸς χθονίας λατρείας.²

¹ Πρβλ. ἐπίσης τὴν ἐστίαν ἐντὸς τοῦ ναοῦ τῆς Ἥρας Ἀργείας Ἠλείας Βασιλείας ἐν Κῶ Syll.³ 1026· R. HERZOG Heil. Gesetze v. Kos ἐν Abh. Berl. Ak. 1928 6, ἀφ. 2: *θύε[ται] ἐπὶ τῶν ἰστίῶν ἐν τῷ ναῷ τὰ ἑνδορα καὶ ἐλατῆρ ἐξ ἡμίεκτον σπυρῶν· τούτων οὐκ ἐκφορὰ ἐκ τοῦ ναοῦ*· πρβ. LAUNBY ἔ.ἀ. 173. Ἡ τελευταία διάταξις δεικνύει σαφῶς ὅτι πρόκειται χθονία λατρεία· ὁ ἐλατῆρ σπυρῶν εἶναι προφανῶς πόπανον ἢ πέμμα. Περὶ τῶν μεγάρων - βόθρων - ὑπογείων κατασκευασμάτων ἀσχολοῦμαι ἄλλαχοῦ.

² Ἐν τῷ Καβειρίῳ τῶν Θηβῶν οἱ βόθροι ὑπάρχουσιν ἐπίσης ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ναοῦ, P. WOLTERS-G. BRUNS Das Kabirenheiligtum bei Theben I (1940), 12, πίν. 2-3. Αἱ ἀρχαιετικονικαὶ ἀνωμαλῖαι τοῦ Καβειρίου (ἔχει καὶ δεύτερον πρόδομον καὶ ὀπισθόδομον — ἐν τῷ ὀποίῳ ὁ βόθρος —, ἐκτὸς τοῦ προδόμου καὶ τοῦ σηκοῦ), ἐξ ὧν θεωρεῖται ὡς μεμονωμένον παράδειγμα ναοῦ, ἐξηγοῦνται ἀκριβῶς ἐκ τῆς ἰδιαίτης φύσεως τῆς ἐκεῖ τελουμένης λατρείας, τὴν ὁποίαν ἀποδεικνύει ὁ βόθρος καὶ ἡ χθονία ὑπόστασις τῶν Καβείρων.

9. ΤΑ ΜΑΡΤΥΡΙΑ

Τὰ μαρτύρια¹ εἶναι ἡ θάλασσα καὶ ἡ ἐλαία: «ἔστι ἐν τῇ Ἀκροπόλει ταύτῃ Ἐρεχθεὸς τοῦ γηγενέος λεγομένου εἶναι νηός, ἐν τῷ ἐλαίῳ τε καὶ θάλασσα ἐν, τὰ λόγος παρὰ Ἀθηναίων Ποσειδέωνά τε καὶ Ἀθηναίην ἐρσιαντας περὶ τῆς χώρας μαρτύρια θέσθαι». (ΗΡΟΔ. VIII 55). Ὁ περὶ τῆς ἔριδος λόγος μαρτυρεῖται κατὰ πρῶτον διὰ τοῦ δυτικῆς ἀετώματος τοῦ Παρθενῶνος καὶ ἡ ἡμετέρα ἔρευνα νομίζω ὅτι δεικνύει ἀρκούντως τὴν ὀρθότητα τῆς γνώμης τοῦ E. PETERSEN Burgtempel 63 κέ. ὅτι αἱ μαρτυρία περὶ τῆς ἔριδος, ἀναγόμεναι μόνον εἰς τὸν 5ον αἰῶνα, δὲν δύνανται νὰ ἰσχύσουσιν ὡς ἐπαρκεῖς μάρτυρες περὶ τῆς παλαιότητος τῆς πίστεως ταύτης. Πρόκειται ἄρα περὶ δημιουργίας τῆς ἀθηναϊκῆς παραδόσεως πρὸς ἐρμηνεῖαν ἀρχαιοτάτων λατρεῖων.

Ἡ θάλασσα. Παρητηρήθη ἀνωτέρω ὅτι καὶ μετὰ τὴν σύναψιν ταύτης πρὸς τὸν Ποσειδῶνα ἐξηκολούθει νὰ καλεῖται Ἐρεχθίης. Ὅτι πρόκειται φρέαρ εἶναι σαφές καὶ ἐκ τοῦ Πausανίου καὶ κυρίως ἐκ τοῦ προστομαίου τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ 409/8, τὸ ὅποιον πιστεύω ὅτι ὀφείλομεν νὰ ἐρμηνεύσωμεν καθ' ὃν

¹ Συμφώνως πρὸς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἡροδότου τὰ μαρτύρια ἦσαν τὸ φρέαρ καὶ ἡ ἐλαία. Ὁ Pausanias ἀναφέρει καὶ τὸ σῆμα τριαίνης, τὸ ὅποιον θεωροῦσι σχετιζόμενον πρὸς τὸ φρέαρ καὶ ἐπομένως εὐρισκόμενον ἐν τῷ αὐτῷ χώρῳ μετὰ τοῦ φρέατος ἦτοι ἐν τῷ Προστομαίῳ (The Erechtheum 487). Ταυτίζεται ὁμοῦς περαιτέρω τὸ φρέαρ τοῦτο πρὸς τὸ χάσμα γῆς, ἐνθα θεωρεῖται κατοικῶν καὶ τεθαμμένος ὁ Ἐρεχθεὺς (ROHDE I 119. PETERSEN Burgtempel 57 κέ., 102 κέ. The Erechtheum 458). Ὁ CH. PICARD αὐτ. 34 θεωρεῖ ἐπίσης ὅτι τὸ «σῆμα τριαίνης» ἀπετέλει χάσμα τι ἐν τῷ προστομαίῳ, ἀλλ' ὁ E. PETERSEN ἔ.ἀ. 101 κέ. θεωρῶν ἰδίᾳ τὸ χάσμα ἢ στόμιον τοῦ Ἐρεχθεῶς ὡς τὸν ἱερώτατον τόπον τοποθετεῖ τὸ περιεχόμενον τοῦτο προστομαίον εἰς τὸν ἐσώτερον χώρον τοῦ δυτικῆς ἡμίσεος τοῦ Ἐρεχθείου. Ὁ FURTWÄNGLER Meisterwerke 195 ἐποποθετεῖ τὸ προστομαίον ἐπίσης ἐν τῷ βορειοτέρῳ ἐκ τῶν δύο χώρων τοῦ ἐσώτερου τούτου τμήματος τοῦ Ἐρεχθείου. Τὸν χώρον τοῦτον (B ἐν τῷ ἡμετέρῳ σχεδιογραφίῳ) θεωρεῖ ὁ DÖRRFELD αὐτ. σ. 12 ὡς τὸ προστομαίον, ἐνῶ γενικῶς ἦδη τοῦτο ταυτίζεται πρὸς τὸ δυτικώτατον διαμέρισμα τοῦ Ἐρεχθείου (Γ ἐν τῷ σχεδ.). Παρατηρητέον ὅτι ἡ λ. χάσμα ἄπαξ μόνον ἀναφέρεται σχετικῶς πρὸς τὸν Ἐρεχθεῶνα ὑπὸ τοῦ Εὐριπίδου (βλ. ἀνωτ.) ἀσφαλῶς δέ, ὡς παρεδέχθημεν, πρὸς χαρακτηρισμὸν τοῦ τάφου αὐτοῦ. Τὸ «σῆμα τριαίνης» τοῦ Pausanίου καὶ αἱ «ἐληγαὶ ποτίου τριαίνης» τοῦ Εὐριπίδου εἶναι προφανῶς τὸ αὐτό. Ἡ ἀπόδοσις τοῦ θανάτου τοῦ Ἐρεχθεῶς ἐπομένως εἰς τὸν Δία ἢ εἰς τὸν Ποσειδῶνα ὑπῆρξεν αἰτία τῆς ἀποδόσεως τοῦ ἐπὶ τοῦ βράχου σχήματος εἰς τριαίαν ἢ κεραυνόν. Ὡστε ἐφ' ὅσον τὸ χάσμα γῆς - τάφος τοῦ Ἐρεχθεῶς συνάπτεται πρὸς κεραυνόν ἢ πρὸς τριαίαν εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ θεωρήσωμεν ὅτι τὰ ὑπὸ τὸν βωμόν τοῦ Θυηλόδου σήματα τοῦ βράχου εἶναι ἐπίσης τὸ σῆμα τριαίνης, τὸ ὅποιον οὕτω δὲν πρέπει νὰ ζητῶμεν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ Ἐρεχθείου. Ὁ ἴδιος ὁ Pausanias δὲν ἀναφέρει ἀμεσον ἐξάρτησιν τοῦ φρέατος ἐκ τοῦ σχήματος τριαίνης.

τρόπον καὶ ὁ A. FURTWÄNGLER MW 196, ὡς τὸν χῶρον, ἐν τῷ ὁποίῳ ὑπῆρχε τὸ φρέαρ¹. Πρβ. The Erechtheum σ. 312/313.

Ὡς θάλασσαν ἀπεπειράθη ἐσχάτως ὁ G. W. ELDERKIN Hesperia 10, 1941, 121 κέ. νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ μαρτύριον τοῦτο τοῦ Ποσειδῶνος ἀποδώσας αὐτὸ εἰς τὴν Ἀφροδίτην. Οὗτος συσχετίζει τὴν θάλασσαν πρὸς τὴν κάθοδον τῶν Ἀρρηφόρων εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ἀφροδίτης ἐν Κήποις, τὸ ὁποῖον ἐγνωρίσαμεν διὰ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ O. BRONEER Hesp. 2, 1933, 329 κέ., ὑποθέτει δὲ ὅτι ἡ θάλασσα αὕτη ἀποτελεῖ μίμησιν τινὰ τῆς θαλάσσης ἐξ ἧς γενᾶται ἡ Ἀφροδίτη. Παρ' ὅλον ὅτι τοιαύτη ἐρμηνεία δὲν ὑποστηρίζεται ὑπ' οὐδενὸς ἐτέρου Ἑλληνικοῦ ἀναλόγου, ἢ ἀνυπέμβλητος δυσχέρεια διὰ τὴν τοιαύτην θεωρίαν νομίζω ὅτι εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι φυσικὸν θὰ ἦτο ἡ θάλασσα αὕτη νὰ εὐρίσκετο ἐν τῷ ἱερῷ αὐτῆς τῆς Ἀφροδίτης καὶ οὐχὶ ἐν τῷ Ἐρεχθῆος, πρὸς ὃ ἡ Ἀφροδίτη οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν.

Νομίζω ὅτι ἡ χθονία φύσις τῶν λατρειῶν τοῦ οἰκοδομήματος δύναται νὰ ὑποδείξῃ ἡμῖν ὀρθοτέραν ἐρμηνείαν. Εἶναι γνωστὰ τὰ χθονία λουτρὰ τὰ ὁποῖα ἀρκούντως διεσάφησεν ὁ P. WOLTERS ἐν JdI XIV 1899, 128 κέ. P. STERGIANOPULOS Die Lutra u. ihre Verwendung bei der Hochzeit u. im Totenkultus 30 κέ. Καθ' ὅσον γινώσκω ἀνάλογον χαρακτηῖρα τοῦ φρέατος διείδεν ὁ E. PETERSEN Burgtempel σ. 90 γράφων μόνον ὅτι δυνάμεθα ἴσως νὰ ἐνθυμηθῶμεν τὰ Πλυντήρια τοῦ ξοάνου τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τὰς περὶ τοῦ λουτροῦ τῆς θεᾶς παραδόσεις καὶ ὅτι τὸ φρέαρ τοῦ Ἐρεχθῆος δύναται νὰ συγκριθῆ πρὸς τὰ εἰς τὸν Σωσίπολιν τῆς Ὀλυμπίας εἰσφερόμενα λουτρὰ (ΠΑΥΣ. VI 20, 2). Ἄλλὰ κατὰ τὰ Πλυντήρια εἶναι σαφῆς ἡ μαρτυρία ὅτι τὸ ξόανον μετεφέρετο εἰς Φάληρον (πρβ. L. DEUBNER Attische Feste 17 κέ. πρβ. IG II² 1006, 11: «*συνεξήγαγον δὲ καὶ τὴν Παλλάδα Φαληροῦ κακῆθεν πάλιν συνεισήγαγον*»)· ἐπομένως δὲν φαίνεται δυνατὴ ἡ τοιαύτη συσχέτισις πρὸς τὰ Πλυντήρια.

Ὁ Πausanias ἐνδιαφερθεὶς ἰδιαιτέρως διὰ τὸν περὶ τῆς θαλάσσης λόγον ἀναφέρει τὰ εἰς αὐτὸν γνωστὰ δύο ὅμοια παραδείγματα: Τὸ ἐν προέρχεται ἐκ τῆς Ἀφροδιτιάδος (I 26, 5) ἢ τῶν Μυλάσων (VIII 10, 4) τῆς Καρίας

¹ Τὸ χάσμα τῶν Δελφῶν καλεῖται ἐνίοτε *στόμιον*, ὡς A1SX. Κοιφ. 806, ΣΤΡΑΒΩΝ 6, 419 κ.ά. Βλ. τὰ σχετικὰ χωρία παρὰ W. H. ROSCHER Neue Omphalosstudien 31 κέ. Στόμιον ὑπάρχει καὶ εἰς τὴν Ὀλυμπίαν, ἐπὶ τούτου δὲ ἦτο βωμὸς τῆς Θέμιδος, πλησίον δὲ αὐτοῦ εὐρίσκετο βωμὸς καὶ μαντεῖον τῆς Γῆς (ΠΑΥΣ. V 14, 10) Ὡστε τὸ χάσμα τοῦ Ἐρεχθῆος θὰ ἦτο δυνατόν νὰ κληθῆ καὶ στόμιον καὶ τότε προσομιῶν θὰ ἐκαλεῖτο ὁ χῶρος ὁ περιέχων τὸ χάσμα τοῦ Ἐρεχθῆος, ὡς ὑπὸ τινων καὶ τοῦ Dörpfeld τελευταῖον ἐκλαμβάνεται. Ἄλλ' ὁ τάφος - χάσμα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εὐρίσκετο εἰμὴ ὑπὸ τὴν Β πρόστασιν τοῦ Ἐρεχθῆου· ἐπομένως εἶναι προτιμότερον τὸ προσομιῶν νὰ συναφθῆ πρὸς τὸ φρέαρ, τὸ ὁποῖον καὶ τοῦτο κατὰ τινὰ τρόπον δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς στόμιον - χάσμα. Ἡ χθονία ὑπόστασις τοῦ ὕδατος εἶναι γνωστὴ.

καὶ ἐπομένως εἶναι ἀδιάφορον ἐνταῦθα. Τὸ ἕτερον ἀναφέρεται εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Ἰπλίου Ποσειδῶνος παρὰ τὸ Ἰλῆσιον ὄρος τῆς Μαντινείας, περὶ οὗ ἀναφέρει ὁ περιηγητὴς τὰ ἐπόμενα: «τὸ μὲν δὴ ἱερὸν τὸ ἐφ' ἡμῶν ἄκοδομήσατο Ἀδριανὸς βασιλεὺς, ἐπιστήσας τοῖς ἐργαζομένοις ἐπόπιτας ἄνδρας, ὡς μήτε ἐνίδου τις ἐς τὸ ἱερὸν τὸ ἀρχαῖον, μήτε τῶν ἑρειπίων τι αὐτοῦ μετακινῶτο... θαλάσσης δὲ ἀναφαίνεσθαι κῆμα ἐν τῷ ἱερῷ τούτῳ λόγος ἐστὶν ἀρχαῖος· εἰκότα δὲ καὶ Ἀθηναῖοι λέγουσι ἐς τὸ κῆμα τὸ ἐν Ἀκροπόλει... (VIII 10, 2 κέ.). Ὁ Ποσειδῶν Ἰππιος εἶδομεν ὅτι εἶναι χθόνιος καὶ τὸ ἱερὸν αὐτοῦ εἶναι ἄδυτον διὸ ὁ Ἀδριανὸς λαμβάνει μέτρα, ἵνα οἱ ἐργαζόμενοι διὰ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ νέου ναοῦ μὴ ἴδωσι τὰ ἐν τῷ ἀρχαίῳ. Ἡ λατρεία εἶναι λοιπὸν χθονία, ἐπιχώριος καὶ τὸ ὕδωρ εὐρίσκεται καὶ ἐνταῦθα ἐν χθονίῳ οἰκοδομήματι ὡς ἀκριβῶς καὶ ἐν τῷ Ἐρεχθείῳ. Τὸ Καλλίχορον φέρει τῆς Ἐλευσίνος ἐπίσης πρέπει νὰ συναφθῆ πρὸς τὴν χθονίαν φύσιν τῶν ἐλευσιναϊκῶν θεοτήτων¹. Εἰς τὸ ἐν Σαμοθράκῃ ἱερὸν τῶν Καβείρων δὲν ἀναφέρεται φιλολογικῶς πηγὴ ἢ φέρει ἀλλ' «αἱ Καβειρίδες νύμφαι προϋποθέτουσιν ἀσφαλῶς τὴν ὕπαρξιν πηγῆς» (O. KERN Religion der Griechen I, 139). Τὴν πληρεστέραν, νομίζω, ἀπόδειξιν τούτου παρέχει τὸ γεγονός ὅτι τὰ Ἀσκληπιεῖα ἔχουσι πρὸς τοὺς ἄλλοις ὡς ἀπαραίτητον ἐξάρτημα φέρει ἢ πηγὴν. Ὁ Ἀσκληπιὸς εἶναι ἐνηλύσιος, διόβλητος, ἦρωες ἐπομένως καὶ μορφή ἀνάλογος πρὸς τὸν Ἐρεχθέα. Τὰ ἀνωτέρω νομίζω ὅτι εἶναι χαρακτηριστικά. Ἐκ τοῦ ΠΑΥΣΑΝΙΟΥ ἀναφέρω τὸ ἐπόμενον χωρίον, X 36, 10: «ἔστι δὲ ὑπὲρ τὴν ἀγορὰν ἐν φρεατὶ ὕδατος πηγὴ σκέπη δὲ ἀπὸ ἡλίου τῷ φρεατὶ ὄροφος τε καὶ ἀνέχοντες τὸν ὄροφον κίονες· ἔστι δὲ οὐ πολὺ ἀνωτέρω τοῦ φρεάτος λίθους τοῖς ἐπιτυχοῦσιν ἄκοδομημένον μνήμα· ταφῆναι δὲ φασιν ἐνταῦθα τοὺς Ἰφίτου παῖδας». Ἡ σύναψις τοῦ φρεάτος πρὸς τὸ μνήμα τῶν παιδῶν τοῦ Ἰφίτου δὲν ἀναφέρεται ρητῶς ὑπὸ τοῦ περιηγητοῦ· νομίζω ὅμως ὅτι ἐξάγεται σαφῶς ἐκ τῆς περιγραφῆς καὶ τοῦτο ἐπιβεβαιῶ ἀσφαλῶς τὸ ὑπὲρ τὸ φρέαρ σχηματιζόμενον «μονόπτερον» κατασκευάσμα, τοῦ ὁποῦν θὰ ἴδωμεν τὴν σχέσιν πρὸς τὰ ἐπιτύμβια οἰκοδομήματα. Ὁ F. PFISTER ἐνθ. ἀν. σ. 358 κέ. ἀναφέρει τὰ παραδείγματα πηγῶν καὶ ποταμῶν συναπομένων διὰ τῆς παραδόσεως πρὸς τοὺς ἦρωας ἐξετάζων τὰ πρὸς τὴν ἡρωϊκὴν λατρείαν συναπτόμενα φυσικὰ σημεῖα, πηγὰς ποταμούς, σπήλαια, χάσματα, λίθους καὶ βράχους, δένδρα καὶ ἄλση. Ἡ σύναψις πρὸς τὸ ὕδωρ ἐξηγεῖται διὰ τοῦ χθονίου χαρακτῆρος τούτου καὶ τῆς χρησιμοποίησεως αὐτοῦ ἐν ταῖς χθονίαις λατρείαις.

¹ Ὁ P. WOLTERS ἐν τῇ ἀνωτέρω σημειωθειῇ μελέτῃ ἀναφέρει τὸ χωρίον τοῦ ΠΑΥΣΑΝΙΟΥ IV 33, 1 «φέρουσί τε ἀνὰ πᾶσαν ἡμέραν ὕδωρ ἀπὸ

¹ Τὸ ὕδωρ εἶναι φαίνεται ἀπαραίτητον εἰς τὰ ἱερά τῆς Δήμητρος· π.χ. ἐν Δήλῳ BCH 1929, 277 σημ. 3, ἐν Κέφ IG XII 5, 569 στ. 3 κ.ἄ.

τῆς πηγῆς ἐξ τοῦ Διὸς τοῦ Ἰθωμάτα τὸ ἱερὸν» παρατηρῶν ὅτι ἐν Ἰθώμῃ ἀνεφέρετο ἐπίσης ὁ μῦθος τῆς γεννήσεως τοῦ Διός, ὃν εἶδομεν ἀνάλογον πρὸς τὸν μῦθον τοῦ Ἐρεχθέως καὶ τοῦ Σωσιπόλιδος, εἰς τὸν ὅποιον ἐπίσης εἰσφέρονται λουτρά. Ἀνάλογον τελετὴν ὑποθέτει καὶ εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ἄφροδίτης ἐν Σικυῶνι, ἐνθα ὑπάρχει παρθένος λουτροφόρος, ὅτι δὲ ἡ λατρεία εἶναι χθονία μαρτυρεῖ τὸ εἶδος τῆς θυσίας: τῶν δὲ ἱερῶν τοὺς μηροὺς θύουσι πλὴν ὕδωρ, τὰλλα δὲ ἀρκεύθου ξύλοις **καθαγίζουσι** (ΠΑΥΣ. II 10, 5).

Οὕτω ἡ πρὸς τὰ χθόνια λουτρά σύναψις τῶν φρεάτων τῶν χθονίων ἱερῶν καὶ ἐπομένως καὶ τοῦ φρεάτος τοῦ Ἐρεχθέως εἶναι, νομίζω, σαφές:¹ τὰς μαρτυρίας περὶ λουτρῶν προσφερομένων εἰς τοὺς νεκροὺς παρὰ P. WOLTERS ἔ.ἀ.: πρβλ. καὶ Γ. Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΝ De prof. σ. 10. M. P. NILSSON GGR σ. 166, 173, 177.

Τὰ πλυντήρια τῶν ξοάνων ἔχουσι προφανῶς τὴν αὐτὴν σημασίαν ἣν καὶ τὰ λουτρά ταῦτα τῶν ἡρώων. Γενικῶς περὶ τῆς χθονίας φύσεως τοῦ ὕδατος παρὰ τοῖς ἀρχαίοις βλ. M. NINCK Die Bedeutung des Wassers im Kult und Leben der Alten (1921) σ. 1-45.

Ἡ ἐλαία. Πρὸς τὸν χθόνιον χαρακτῆρα τοῦ Ἐρεχθείου δὲν ἀντίκειται καὶ ἡ ὑπαρξίς τῆς ἐλαίας. Τὴν ἀκριβῆ θέσιν ταύτης ὑποθέτει ὁ CH. PICARD L'Érechtheion σ. 36 πλησίον τῆς ΝΑ γωνίας τοῦ Ἐρεχθείου· αἱ ρίζαι αὐτῆς εἰσέδουον εἰς τὴν γωνίαν ταύτην τοῦ οἰκοδομήματος εἴτε καὶ ὑπ' αὐτὴν τὴν πρόστασιν τῶν Κορῶν, ἐνῶ οἱ κλάδοι αὐτῆς εἰσεχώρουον ἐντὸς τοῦ Ἐρεχθείου διὰ τοῦ νοτίου ἀρχαίου ἀνοίγματος τοῦ Δ τοίχου τοῦ Ἐρεχθείου, τὸ ὅποιον ἀκριβῶς διὰ τὸν λόγον τοῦτον δὲν ἐφράσατο διὰ κηκλίδων, ὡς ὑπέθεσεν ὁ R. VALLOIS REG XLII 1929 σ. 238. Ὑποθέτει δὲ περαιτέρω ὁ PICARD αὐτ. σ. 36 σημ. 5, ὅτι ἡ ἐλαία τῆς Ἀθηνᾶς θὰ εἴχῃ πως τὴν αὐτὴν σημασίαν πλησίον τοῦ μαντείου, τὸ ὅποιον ὑποθέτει ἐν τῷ Ἐρεχθείῳ (REG XLIII 1930 σ. 262 κέ.), ἦν καὶ ἡ δάφνη ἐν τῷ δελφικῷ ἀδύτῳ.

Ἄλλὰ ἡ ἐλαία ἀναφέρεται συχνάκις ὡς εὐρισκομένη ἐπὶ τάφων ἡρωϊκῶν. Οὕτω ἐν Δήλῳ ἐπὶ τοῦ **σήματος** τῶν Ὑπερβορείων παρθένων, ΗΡΟΔ. IV 34: τὸ δὲ σῆμά ἐστι ἔσω ἐς τὸ Ἀρτεμίσιον εἰσόντι ἀριστερῆς χειρὸς, ἐπιπέφυκε δὲ οἱ ἐλαίῃ. Ὁμοίως ἐπὶ τοῦ τάφου τῆς Ἰνουῆς ἐν Μεγάροις, ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ I 42, 7: Ἰνουῆς ἐστιν ἡρώων· περὶ δὲ αὐτὸ θρηγκὸς λίθων. πεφύκασιν δ' ἐπ' αὐτῷ καὶ ἐλαίαι. Ὁμοίως ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Ἰδμονος ἐν Ἡρακλείῃ τῆς Βιθυνίας, ΑΠΟΛΛ. ΡΟΔ. II 841 κέ.: «καὶ δὴ τοι κέχνται τοῦδ' ἀνέρος ἐν χθονὶ κένη | τύμβος· σῆμα δ' ἔπεστι καὶ ὀρυγόνοισιν ἰδέσθαι |

¹ Γνωστὰ εἶναι ἐπίσης τὰ λουτρά τοῦ Ἀμφιαράου καὶ ἡ πηγή τοῦ Ἀμφιαράου (ROSCHER I 301). Οὗτος εἶναι διόβλητος ἀκριβῶς ὅπως καὶ ὁ Ἐρεχθεύς· ἡ μαντικὴ ιδιότης ἴσως δὲν ἦτο ξένῃ καὶ πρὸς τὸν τελευταῖον· πρβ. κατ. σ. 49.

νήσιον ἐκ κοτινιοι φάλαγξ· θαλέθει δέ τε φύλλοις | ἄκρης τυτθὸν ἔνερθ' Ἀγε-
ρουαίος... | τόνδε πολισσοῦχον διεπέφραδε Βοιωτοῖσιν | Νισαίοισι τε Φοῖδος
ἐπιροήδην ἰλάεσθαι | ἀμφὶ δὲ τήν γε φάλαγγα παλαιγενέος κοτινιοιο |
ἄστου βαλεῖν». Εἰς τοὺς στίχους τούτους ἀναφέρονται τὰ ἐξῆς σχόλια στίχ. 843:
Ἐπὶ τῷ τοῦ Ἰδμονος τάφος κατὰ παραίνεον τοῦ Ὀρφέως μίαν (τ.ε. φάλαγγα)
λαβόντες προσέπηξαν, ἦτις βλαστήσασα ἔτι καὶ νῦν δεικνύται περὶ ταύτην δὲ
Ἡρακλείαν ἔκτισαν. Ἐπίσης εἰς τοὺς στίχους 848 κέ.: ἐν γὰρ τῇ ἀγορᾷ τῶν
Ἡρακλειωτῶν ὑπάρχει ὁ τάφος, ὡς φησὶν Ἡρόδοτος, ἐφ' οὗ ἔστιν ἀγροί-
λαιος. Ἡ ἀναλογία τῆς λατρείας ταύτης πρὸς τὴν τοῦ Ἐρεχθέως εἶναι
σημαντικὴ: πολισσοῦχος ἦρωσ, τοῦ ὁποίου ὁ τάφος εὐρίσκεται ἐν τῷ κέντρῳ
τῆς πόλεως καὶ ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ ὁποίου βλαστάνει ξηρὰ φάλαγξ. Θὰ ἴδωμεν
περαιτέρω ὅτι καὶ οἱ τάφοι τοῦ Κέκροπος καὶ τοῦ Ἐρεχθέως εὐρίσκονται εἰς
τὸ κέντρον τῆς ἀρχαῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, ἐπὶ δὲ τοῦ ἐτέρου τῶν τάφων
τούτων ὑπάρχει ἐλαία, ἦτις καεῖσα ὑπὸ τῶν Περσῶν ἀνεβλάστησε τῆς ἐπο-
μένην ἡμέραν (ΗΡΟΔ. VIII 55). Περὶ τοῦ Ὑρνηθίου, χωρίου τῆς Ἐπι-
δαύρου, ὁ ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ II 28 37 ἀναφέρει τὰ ἐπόμενα: ποιήσαντες ἡρώων
τιμὰς καὶ ἄλλας δεδώκασιν καὶ ἐπὶ τοῖς πεφυκόσιν ἐλαίοις, καὶ εἰ δὴ τι ἄλλο
δένδρον ἔστω, καθέστηκε νόμος τὰ θρανόμενα μηδένα ἐς οἶκον φέρεσθαι μηδὲ
χοῤῥοθαί σφισιν ἐς μηδὲν, κατὰ χώραν δ' αὐτοῦ λείπουσιν ἱερὰ εἶναι τῆς
Ὑρνηθοῦς.

Τὸ ἐπὶ τοῦ τάφου δένδρον εἶναι ἱερὸν τοῦ ἥρωος ὅστις εἶναι θεταμι-
μένος ὑπὸ τοῦτο. Καὶ τὸ θαῦμα τῆς βλαστήσεως τῆς ἐλαίας τοῦ Ἐρεχθείου
καὶ τῆς τοῦ Ἰδμονος εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς δυνάμεως τῆς ἐκπορευομένης ἐκ
τοῦ λειψάνου.

Ἦτο ἄρα ἱερὰ τοῦ Κέκροπος ἢ τοῦ Ἐρεχθέως ἢ ἐλαία πρὶν ἀποβῆ
ἱερὰ τῆς Ἀθηνᾶς¹, ἀκριβῶς ὅπως καὶ ἡ θάλασσα ἦτο ἀρχικῶς Ἐρεχθίδης
πρωτοῦ συνδεθῆ πρὸς τὸν Ποσειδῶνα. Τὸν χθόνιον χαρακτῆρα τῶν ἱερῶν
ἐλαϊῶν τῆς Ἀθηνᾶς δεικνύει καὶ ἡ ὄνομασία αὐτῶν ὡς μοριῶν, καθὼς
μαρτυρεῖ οὐ μόνον ἡ μυθολογικὴ ἐρμηγεία², ἀλλὰ καὶ ὁ Ζεὺς Μόριος,

¹ Ο WILAMOWITZ Athena ἐν Sitzb. Akad. Berlin 1921, 954 (=Kl. Schriften
5, 2, σελ. 41) τὴν ἐλαίαν τοῦ Ἐρεχθείου θεωρεῖ ἀνεξάρτητον τῆς μινωϊκῆς δενδρολα-
τρείας, διότι ἡ ἐλαία δὲν ἐτύγγανεν αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἰδιαιτέρας λατρείας ἀλλ' ἦτο μόνον
ἱερὰ ὡς ἰδιοκτησίᾳ τῆς Ἀθηνᾶς—οὐχὶ θεία.

² Πρβλ. ΣΧΟΛ. Ἀριστ. Νεφέλ. 1005 (ed. DÜBNER Parisiis 1855): αἱ ἱερὰ ἐλαῖαι
τῆς Ἀθηνᾶς ἐν τῇ Ἀκροπόλει μορία ἐκαλοῦντο· λέγονσι γὰρ ὅτι Ἀλιερόθιος, ὁ παῖς Ποσει-
δῶνος, ἠθέλησεν ἐκκόψαι αὐτάς, διὰ τὸ τῆς ἐλαίας εὐρεθείσης κριθῆναι τῆς Ἀθηνᾶς τὴν
πόλιν· ὁ δὲ ἀνατείνας τὸν πέλεκυν ἐπέληξεν ἑαυτὸν καὶ ἀπέθανε· καὶ διὰ τοῦτο μορία αἱ ἐλαῖαι
ἐκλήθησαν... Ἄλλως, ἠτιγηθεὶς τῆς Ἀθηνᾶς ὁ Ποσειδῶν ἐπὶ τῆς ἐλαίας ἐπιδειξεί, ἔπεμψε
τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἀλιερόθιον ταύτην τεμοῦντα... τὸν δὲ πόδα αὐτοῦ πλήξας ἐτελεύτησε καὶ οὕτω
μορία ἡ ἐλαία ἐκλήθη ὡς μόνον παρεκτικὴ.

ἦτοι χθόνιος¹, ὅστις ἐλατρεύετο μετὰ τοῦ Ποσειδῶνος, τῆς Ἀθηνᾶς, τοῦ Προμηθέως καὶ τῶν Εὐμενίδων ἐν Κολωνῷ, ἦτοι ἱερῶ κατ' ἐξοχὴν χθονίῳ.

Ὁ χθόνιος χαρακτὴρ τῆς ἐλαίας ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τῆς χρησιμοποίησεως αὐτῆς παρὰ τὸ σέλινον κατὰ τὰς κηδείας: ὁ ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ 43,71 ἀναφέρει ἀρχαῖον νόμον, «*ἐὰν τις ἐλάαν ἐξορύττη, ἐὰν μὴ εἰς ἱερὸν... ἢ ἐπὶ ἀποθανόντα δέη χρῆσασθαι*», ὁ δὲ ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ Λυκ. 27, μαρτυρεῖ ὅτι ἐπὶ τῶν νεκρῶν ἐτίθεντο φύλλα ἐλαίας. Ἀλλὰ νομίζω ὅτι καὶ ἄλλως δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν τὴν χθονίαν ὑπόστασιν τοῦ δένδρου. Εἰς τὴν Δῆλον ἡ ἐλαία εὐρίσκειται ἐπὶ τοῦ σήματος τῶν Ὑπερβορείων παρθένων. Ἀλλ' ἐκ τῆς χώρας τῶν Ὑπερβορείων προέρχεται καὶ ὁ κότινος τῆς Ὀλυμπίας, ΠΙΝΔΑΡ. Ὀλυμπ. ΠΙ 24 κέ., ΠΑΥΣ. V 7, 7, ὁ δὲ στέφανος τῶν Ὀλυμπιονικῶν ἐκόπτετο ὑπὸ ἀμφιθαλοῦς παιδός· ἡ ἔννοια τοῦ στεφάνου ἔχει θρησκευτικὴν σημασίαν, διότι φέρει εὐλογίαν εἰς τὸν στεφανούμενον (πρβλ. L. DEUBNER Die Bedeutung des Kranzes im kl. Altert., AfRW 30, 1933 σ. 70 κέ., Γ. Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Χριστιανοὶ στεφανηφόροι, ἐν Ἡμερολ. Μεγ. Ἑλλάδος, 1925 σ. 365 κέ.). Αἱ Ὑπερβόρειοι παρθένοι εἶναι χθόνιαι, Εἰλείθυιαι καὶ κουροτρόφοι (πρβλ. Ν. Μ. ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΑ Ἀφιέρωμα εἰς Κ. Ἄμαντον (1940) 440 κέ.).

Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ φύσις τῶν ἀγώνων τῆς Ἑλλάδος προερχομένων ἐκ τῆς λατρείας τῶν νεκρῶν² βοηθεῖ εἰς τὸ νὰ νοήσωμεν τὸν χθόνιον χαρακτῆρα τοῦ κοιίνου. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἔτι χαρακτηριστικώτερον διὰ τοῦ γεγονότος ὅτι εἰς τὰ Ἴσθμια καὶ τὰ Νέμεα, τὰ ὁποῖα ὡς καὶ πάντες οἱ ἀγῶνες, θεωροῦνται ἐπιτάφιοι (βλ. F. PFISTER ἔ.ἀ. 495 κέ., ἔνθα ἔχουσι συλλεχθῆ παῖσαι αἱ μαρτυρίαι), ὁ στέφανος τῶν νικητῶν εἶναι ἐκ σελίνου, «*διὰ τὸ καταχθόνιον εἶναι τὸ φυτόν*» (PFISTER ἔνθ' ἀνωτ. σ. 69). Τὸ σέλινον διετήρησεν οὕτω τὸν χθόνιον χαρακτῆρα, διὸ καὶ μόνον τοῦτο θεωρεῖται συνᾶδον πρὸς τὴν ἐξ ἐπιταφίων ἀγώνων προέλευσιν τῶν πανελληνίων ἀγώνων (πρβλ. E. ROHDE Psyche I σ. 142 σημ. 1), ἐνῶ ὁ χθόνιος χαρακτὴρ τῆς ἐλαίας ἐλησμονήθη. Καὶ τῆς δάφνης νομίζω ἡ σύναψις πρὸς ἀναλόγους ἀντιλήψεις εἶναι εὐλογος. Ἡ κατὰ ποικίλους τρόπους συσχετίσις αὐτῆς πρὸς τὴν θνήσκουσαν νεάνιδα εἶναι προφανὲς τεκμήριον τοῦ χθονίου χαρακτῆρος ταύτης. Ἀπολλώνιος ὁ Ρόδιος (Π 159) ἀναφέρει ὅτι δάφνη ἐφύετο ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Ἀμόκου ἐν Βοσπόρῳ, τοῦτο δὲ προφανῶς συνάπτει αὐτὴν πρὸς τὰς ἀνωτέρω συλλεχθεῖσας μαρτυρίας περὶ τῆς ἐλαίας.

¹ ΣΧΟΛ. Οἰδ. Κολ. 705: *Μόριον Δία εἶπε τὸν ἐπόπτην τῶν μορίων ἐλαίων καὶ ἔστιν ὁ λεγόμενος Μόριος Ζεὺς, ὡς φησὶν Ἀπολλόδοτος. Περὶ Ἀκαδημίαν ἔστιν ὅ τε τοῦ Καταιβάτου Διὸς βωμός, ὃν καὶ Μόριον καλοῦσι τῶν ἐκεῖ μορίων παρὰ τὸ τῆς Ἀθηνᾶς ἱερὸν ἰδρυμένον.*

² Ἐναυθα δὲν ἐξετάζεται ἡ πρώτη ἀρχὴ τῆς προελεύσεως τῶν ἀγώνων, ἀλλ' ἡ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους διαδεδομένη σύναψις τῶν ἀγώνων πρὸς ἐπιχωρίους ἥρωας· πρβλ. L. MALTEN Röm. Mitt. 1923/24, 313 κέ.

10. ΟΙΚΗΜΑ ΤΟ ΚΑΛΟΥΜΕΝΟΝ ΕΡΕΧΘΕΙΟΝ

Τὴν λέξιν οἰκήμα, δι' ἧς ὁ Πανσανίας χαρακτηρίζει τὸ Ἐρέχθειον μεταχειρίζεται ὁ Ἡρόδοτος ἀπολύτως ταυτοσημον πρὸς τὸ ναός: «πολλά τε γὰρ καὶ μεγάλα ἔσσι τὰ διακωλύοντα... πρώτα μὲν καὶ μέγιστα τῶν θεῶν τὰ ἀγάλματα καὶ τὰ οἰκήματα ἐμπεπρησμένα τε καὶ συγκεχωσμένα» (ΗΡΟΔ. VIII 144), ἔνθα νοοῦνται τὰ ὑπὸ τῶν Περσῶν καέντα ἱερά τῆς Ἀκροπόλεως. Ἐνδιαφέρον εἶναι ἕτερον χωρίον τοῦ Ἡροδότου, ἐν ᾧ ὁ λόγος περὶ τῶν οἰκημάτων τοῦ αἰγυπτιακοῦ λαβυρίνθου (II 148): «οἰκήματα δ' ἔνεστι διπλά, τὰ μὲν ὑπόγαια, τὰ δὲ μετέωρα ἐπ' ἐκείνοισι τρισχίλια ἀριθμὸν... τὰ μὲν νυν μετέωρα τῶν οἰκημάτων αὐτοῖ τε ὠρῶμεν διεξιόντες... τὰ δὲ ὑπόγαια λόγοισι ἐπυρθάνομεθα. οἱ γὰρ ἐπεσεῶτες τῶν Αἰγυπτίων δεικνύναι αὐτὰ οὐδαμῶς ἤθελον, φάμενοι θήκας αὐτόθι εἶναι». Ἡ ἔννοια τῆς λέξεως εἶναι σαφῆς καὶ ἐκ τῶν λόγων τῶν ἐφεστώτων Αἰγυπτίων καὶ ἐκ τῆς κατὰ τὴν γωνίαν τοῦ λαβυρίνθου εὐρίσκομένης πυραμίδος, ἣν ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος περαιτέρω. Δι' ὑπόγειον οἰκοδόμημα μεταχειρίζεται ὁ Ἡρόδοτος καὶ ἀλλαχοῦ τοῦ αἰγυπτιακοῦ λόγου τὴν λ. οἰκήμα (II 10), ἀπλῶς δὲ περὶ δωματίου οἰκίας ἐν τῇ περὶ Γύγου διηγήσει (I 10). Ἀλλὰ καὶ ἄλλως ἢ λ. ἀπαντᾷ περὶ οἰασθήποτε κατοικίας, ὡς εὐκόλως βλέπει τις ἐκ τῶν λεξικῶν. Ὡστε ἡ ἀρχικὴ ἔννοια τῆς λέξεως εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ κατοικουμένου χώρου εἴτε περὶ θεῶν εἴτε περὶ νεκρῶν εἴτε περὶ ζώντων πρόκειται. Ἡ λ. οἶκος ἀντικαθιστᾷ τὴν ταυτόσημον ναός: πρβλ. τοὺς οἶκους Διὸς Κυνθίου καὶ Ἀθηνᾶς Κυνθίας ἐν Δήλῳ (βλ. P. ROUSSEL Délos, colon. athénienn. σ. 223. PLASSART Délos IX σ. 76 κέ.). Περιέργως ὁ Ἡρόδοτος μεταχειρίζεται τὴν λέξιν οἰκήματα προκειμένου περὶ ναῶν, ναὸν δὲ προκειμένου τοῦ οἰκήματος τοῦ Ἐρεχθέως. Καὶ παρ' Ὀμήρῳ εἶδομεν δόμον μὲν προκειμένου περὶ τοῦ Ἐρεχθέως, ναὸν δὲ περὶ τῆς Ἀθηνᾶς ἢ ταυτότις τῶν λέξεων οἰκήμα καὶ δόμος εἶναι προφανές. Ἐκ τοῦ B 549 δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ὅτι ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀθηνᾶς ὑπάρχει ἔδος διὰ τὸν Ἐρεχθέα (κάδ δ' εἶσεν ἐφ' ἐπὶ πύονι νηφῶ). Ἡ λ. ἔδος εἶναι ἐπίσης σχεδὸν συνώνυμος τοῦ οἴκος, οἰκήμα θεῶν ἢ ἡρώων κυρίως ἀκόμη καὶ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ ὄψεως ὡς οἰκουροῦ εὐρίσκομεν κυριαρχοῦσαν τὴν ὀνομασίαν ὡς οἰκήματος.

Ἦδη λοιπὸν ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τὸ ἱερὸν οἰκοδόμημα τοῦ Ἐρεχθέως χαρακτηρίζεται διὰ λέξεων σημαίνουσῶν κατοικίαν. Τοῦτο δὲ τὸ οἰκήμα εὐρίσκειται ἐν τῷ ναῷ τῆς Πολυιάδος Ἀθηνᾶς, ὡς διδάσκει ὁμόφωνος ἡ ἀρχαία παράδοσις ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου μέχρι τοῦ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως. Ἡ χρῆσις τῆς λέξεως οἰκήματος ἢ οἴκου διὰ τοὺς ναοὺς τῶν θεῶν καὶ ἀντιστρόφως τῆς λέξεως ναός διὰ τὸ Ἐρέχθειον (ΗΡΟΔ. V 55), τοῦ ὁποίου, νομίζω, ἐπιστώσαμεν ἤδη, στηριζόμενοι μόνον εἰς τὰς ἀρχαίας μαρτυρίας, τὸν

προορισμὸν ὡς ἡρώων, ἀποδεικνύει ὅτι ἡ λέξις οἴκημα δύναται νὰ ἀναφερθῆ καὶ εἰς τὸν ναὸν τῆς Πολιάδος κατὰ τινα συνεκδοχὴν καὶ ἀντιστρόφως ἢ ἐκφρασις ναὸς τῆς Πολιάδος περιλαμβάνει καὶ τὸ κυρίως Ἐρέχθειον, ὡς ἄλλως δεικνύουσι τὰ περὶ τοῦ κοινοῦ τούτου οἰκοδομήματος μνημονευθέντα χωρία τοῦ Ἀπολλοδώρου καὶ τοῦ Κλήμεντος ρητῶς ἀναφερόντων ὅτι ὁ τάφος τοῦ Ἐρεχθέως κεῖται ἐν τῷ ναῷ τῆς Πολιάδος, καθὼς ἄλλως καὶ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ 409/8: *ἐπιστάται τοῦ νεῶ τῷ ἐμ πόλει ἐν ἡδί τῷ ἀρχαίῳ ἀγάλμα*, ὁ νεὸς ἀναφέρεται καὶ εἰς τὸν ναὸν τῆς Πολιάδος καὶ εἰς τὸ οἴκημα τοῦ Ἐρεχθέως. Θὰ ἦτο δὲ προφανῶς παράλογον νὰ ὑποθέσῃ τις ὅτι ὁ μυθολογούμενος ὑπὸ τούτων τάφος τοῦ Ἐρεχθέως ἦτο ἄσχετος πρὸς τὸν *νηὸν* τοῦ Ἡροδότου ἢ τὸ οἴκημα τὸ καλούμενον Ἐρέχθειον τοῦ Πausανίου.

Εἶδομεν ὅτι ὁ Ἡρόδοτος μεταχειρίζεται τὴν λέξιν οἴκημα διὰ νὰ δηλώσῃ τὰ δωμάτια τῶν τάφων τοῦ Αἰγυπτιακοῦ λαβυρίνθου· ὁ ΚΛΗΜΗΣ ΠΡΟΤΡ. 4, 49, 3, λέγει: *μανσώλια καὶ λαβύρινθοι, ἄλλοι ναοὶ τῶν νεκρῶν, ὡς ἐκεῖνοι* (τ.ξ. οἱ ναοὶ) *τάφοι τῶν θεῶν*. Θεωροῦντες τὸ Ἐρέχθειον ὡς τὸ περιέχον τὸν τάφον τοῦ Ἐρεχθέως οἰκοδόμημα, ἦτοι ἡρώων, δὲν εὐρισκόμεθα εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Πausανίαν καλοῦντα τοῦτο οἴκημα· ἀντιστρόφως ναὸς ἀπαντᾷ ἐπίσης ὡς συνώνυμον τοῦ ἡρώων· πρβ. τὸ ἐπίγραμμα ἐκ Χίου ἐν BCH III 1879, 326 ἀρ. 27 (πρβ. Kaibel ἀρ. 109, 1) «*Ἀσπασίας ναόν τε καὶ εὐγραπιον θέτο μορφᾶν Διογενίς (σ)τοργᾶς ἀντιπίνουσα χάριν*». Ὁ χαρακτηρισμὸς ἐπομένως τοῦ Ἐρεχθείου ὑπὸ τοῦ Πausανίου ὡς οἰκήματος εἶναι εἰκόλον νὰ ἐρμηνευθῆ καὶ ἐκ τοῦ σχεδὸν ταυτοσήμου τῶν λέξεων ναὸς καὶ οἴκημα καὶ ἐκ τῆς παραδόσεως ἧτις ἀπὸ τῆς Ὀδυσσεΐας καλεῖ αὐτὸ δόμον ἢ οἶκον (πρβ. καὶ τὸν οἰκουρὸν ὄφιν). Ἀκόμη καὶ ἡ ἀπόκλισις τοῦ κυρίως Ἐρεχθείου ἀπὸ τοῦ συνήθους τύπου ναοῦ εἶναι πιθανὸν νὰ ἠνάγκασε τὸν Πausανίαν νὰ ὀνομάσῃ τοῦτο οἴκημα ἦτοι οἰκοδόμημα¹.

11. ΜΕΓΑΡΟΝ ΚΑΙ ΑΝΑΛΟΓΟΙ ΟΡΟΙ

Ἐκτὸς τῶν λέξεων τούτων εὐρίσκομεν συχνὴν καὶ τὴν λέξιν *μέγαρον* πρὸς δήλωσιν οἰκοδομημάτων θρησκευτικοῦ ὁπωσδήποτε προορισμοῦ. Ἀγροκαταλήπτως ἐνθυμούμενός τις τὴν ὀμηρικὴν χρῆσιν θὰ συνεσχέτιζε καὶ τὴν λέξιν ταύτην πρὸς ὅσας ἄλλας εἶδομεν δηλούσας τὴν κατοικίαν θεῶν ἢ

¹ Παρατήρησις τοῦ κ. Γ. Π. Οἰκονόμου. Ἀλλὰ καὶ γενικώτερον δυνάμεθα νὰ σκεφθῶμεν ὅτι ἀπὸ μιᾶς ὀρισμένης ἐποχῆς ἡ ἔννοια τῆς κατοικίας ἐν τῇ λ. ναὸς εἶχε πως ἴσως ἀπαμβλυνθῆ καὶ ἦτο ἐπομένως πολὺ φυσικώτερον ἐν ἡρώων ὡς τὸ Ἐρέχθειον νὰ ὀνομασθῆ οἴκημα, διότι τὰ ἡρώα εἶναι πραγματικαὶ κατοικίαι τῶν νεκρῶν ἡρώων, ἀφοῦ μάλιστα οὗτοι κατὰ τινα θείαν δύναμιν ζῶσιν ἐντὸς τῶν τάφων καὶ ἐνίοτε ἐμφανίζονται ὑπὸ τὴν μορφὴν ὄφιν.

ήρώων: ναός, οἶκημα, οἶκος, ἔδος. Τὴν σημασίαν τῆς λέξεως διὰ μακρῶν ἐξη-
 τασε προσφάτως ὁ F. ROBERT Thymélé σ. 210 κέ. καταλήξας εἰς τὸ συμ-
 πέρασμα (αὐτ. σ. 215), εἰς ὃ εἶχε καταλήξει, ἂν καὶ περισσότερον διστακτικῶς
 καὶ ὁ K. ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗΣ Ἄρχ. Ἐφ. 1912, 155, ὅτι ἡ ἀρχικὴ ἔννοια τοῦ
 μεγάρου εἶναι: «ἐστία καὶ εἶτα μνημεῖον, ἐν ᾧ ὑπάρχει ἐστία». Δὲν εἶναι λοι-
 πὸν οἰκοδόμημα, ἀλλὰ ἐστία ἥτοι βωμὸς ἢ πρώτη σημασία τῆς λέξεως. Ἐκ
 ταύτης δὲ τῆς σημασίας ἐκλήθησαν καὶ τὰ μνημναϊκὰ μέγαρα ὡς περικλειόμενα
 ἐστίαν· παρὰ τὴν ὄντως διαφωτιστικὴν ἔρευναν τοῦ F. Robert νομίζω ὅτι
 δὲν εἶναι ὀρθὴ καὶ ἡ ἀκολουθία τῶν σημασιῶν ὡς οὗτος θεωρεῖ ταύτην. Ἡ
 ἔρευνα ἡμῶν περὶ τῆς ἀρχικῆς ἐννοίας τῆς λέξεως ἔχει ταύτην τὴν σημα-
 σίαν: ὅτι τὰ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων οὕτω ὀνομαζόμενα οἰκοδομήματα ἐκφεύγουσι
 διὰ τῆς τοιαύτης ἐρμηνείας τῆς λέξεως ἐκ τῆς τάξεως τῶν ναῶν καὶ θεωροῦν-
 ται βωμοὶ μᾶλλον ἢ ὀπωσδήποτε ὑπαιθρα κατασκευάσματα σχετιζόμενα πρὸς
 ἐστίαν ἢ ἐσχάραν (πρβ. αὐτ. σ. 216, 217). Σημαίνουσα κατοικίαν ὅμως ἢ λ.
 μέγαρον παρ' Ὀμήρῳ προϋποθέτει χῶρον ἐστεγασμένον. Διὰ τῆς ἐρμηνείας
 τοῦ F. Robert πρέπει ὀπισθεν τῆς ὀμηρικῆς ἐννοίας νὰ δεχθῶμεν μακρὰν σημα-
 σιολογικὴν ἐξέλιξιν καὶ ταυτοχρόνως διατήρησιν τῆς ἀρχικῆς σημασίας ἐν τῇ θρη-
 σκευτικῇ γλώσσῃ. Νὰ πιστεύσωμεν εἰς δύο ὁμωνύμους λέξεις διαφόρου σημα-
 σίας ὀρθῶς ἀποκρούει ὁ Robert. Ἡ ἐρμηνεία, ἣν θεωρεῖ οὗτος ὡς ἀρχικὴν,
 στηρίζεται εἰς γλώσσαν τοῦ Ἀμμωνίου (πρβ. F. ROBERT αὐτ. 214): βωμός,
 ἐστία, ἐσχάρα, μέγαρον· περιφωκοδομημένη ἐστία, ἐνθα τὰ μυστικά τῆς Δήμη-
 τρος (A. TRESE Die Fragmente der Kultusschriftsteller (1914) 91),
 εἰς ἣν εἶχε στηριχθῆ καὶ ὁ K. ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗΣ Ἄρχ. Ἐφ. 1912 σ. 155
 καὶ ἐπίσης εἰς τὸ ἐν Λυκοσοῦρα ἀνακαλυφθὲν μέγαρον τῆς Δεσποίνης (K.
 ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗΣ ἔ.ἀ. 142 κέ.) ἀποτελούμενον ἐκ τετραγώνου στηθαίου
 περικλειόντος ἐσχάραν, ἰδρυμένου δὲ ἐπὶ κλίμακος ληγουσῆς ἄνω εἰς στοάν,
 ἢ ὁποία ἀπελείτετο ἐκ τοῦ τοίχου καὶ τῆς πρὸ αὐτοῦ κιονοστούχιας, ἥς τὸ
 κατώτερον μέρος ἐφάρσαστο διὰ στηθαίου. Ὁ Κουρουνιώτης καὶ ὁ F. Robert
 ἐθεώρησαν ὅτι τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο, δι' ὃ ὁ Πανσανίας μεταχειρίζεται τὴν
 λέξιν μέγαρον (VIII 37, 8), διασφᾶξει τὸν ἀρχικὸν τύπον τοῦ μεγάρου. Τάσ-
 σει δὲ παρὰ τοῦτο ὁ F. Robert ἀριθμὸν ὑπαιθρῶν οἰκοδομημάτων περι-
 κλειόντων βόθρον ἢ ἐσχάραν, τὰ ὁποία θεωρεῖ ὡς τὰ μνημειακὰ παραδεί-
 γματα τῆς τοιαύτης χρήσεως τῆς λέξεως μέγαρον (ἔ.ἀ. 219 κέ.). Περὶ οὐδενὸς
 ὅμως ἐκ τούτων ἔχει παραδοθῆ ὁ ὄρος μέγαρον¹. Ἀντιατρόφως συγχῆ εἶναι

¹ Ἐξαιρουμένου τοῦ μεγάρου τῆς Δεσποίνης ἐν Λυκοσοῦρα. Ἐκφράζω ὅμως
 ἐνταῦθα τὴν ὑποψίαν ὅτι τὸ κατασκευάσμα τοῦτο ἐκλήθη οὕτω ἐκ παλαιότερας αὐτοῦ
 μορφῆς. Τὸ φράσσον τὰ μετακλίονα τῆς στοᾶς στηθαῖον (Ἄρχ. Ἐφ. 1912, 148 εἰκ. 9)
 ὑποδεικνύει μυστηριακὴν διάταξιν πολλῶ μᾶλλον ἢ ὁ αἰθριος βωμός, εἰς τὸ στοαῖκόν δὲ
 τοῦτο κατασκευάσμα ἀνεφέρετο ἀρχικῶς ἢ ὀνομασία. Τώρα μόνον βλέπω ὅτι ὁ K.
 ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗΣ ἐν AfRW 1935, 60 ἐκφράζει σχεδὸν ὁμοίαν ὑπόθεσιν γράφων «Iehnt

ἡ χρῆσις τῆς λέξεως ταυτοσήμου πρὸς ἄδυτον, χάσμα γῆς, ὑλόγειον οἶκημα, ὅπερ διεπιστώσαμεν ἤδη παρ' Ἡροδότῳ. Κυρίως ὅμως ἡ χρῆσις τῆς λέξεως ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ εἶναι συνήθης ἐν τῇ μυστηριακῇ λατρείᾳ καὶ δὴ τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Κόρης. Τὰ μέγαρα ταῦτα ὡς «κατάγεια οἰκήματα» εἶναι ἀσφαλῶς ἐστεγασιμένα. Ἡ γλῶσσα τοῦ Ἀμμωνίου λέγει ρητῶς ὅτι ἐν τοῖς μεγάροις τούτοις φυλάσσονται τὰ μυστικά τῆς Δήμητρος¹: γλωσσικῶς δὲ ἐκ τῆς ἐρμηνείας τοῦ Ἀμμωνίου δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαῖον νὰ συμπεράνωμεν ὅτι πρόκειται περὶ ὑπαίθρων οἰκοδομημάτων. Σχετικὰ εἶναι ἐκτὸς ἄλλων καὶ τὰ ἐπόμενα χωρία: ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ εἰς Ἰλ. 1387, 17: «... μέγαρα, κατάγεια οἰκήματα... ταῖν θεαῖν... μάγαρον οὐχὶ μέγαρον εἰς ὃ τὰ μυστικά ἱερὰ κατατίθενται». Τὸ ἴδιον αὐτολεξεῖ σχεδὸν ἐπαναλαμβάνει καὶ ὁ Φώτιος ἐν λέξει. Διαφέρων εἶναι τὸ σχόλιον εἰς ΛΟΥΚΙΑΝΟΥ Ἑταιρικούς Διαλόγους ed. RABE σ. 276, καὶ DEUBNER Att. Feste 40: «Ἐδθουλέως τις συνώτης ἐνεμεν ὕς, (αἰ) καὶ συγκατεπόθησαν τῷ χάσματι τῆς Κόρης: εἰς ὅν τιμῆν τοῦ Ἐδθουλέως ριπιέσθαι τοὺς χοίρους εἰς τὰ χάσματα τῆς Κόρης... ἐμβάλλονται δὲ καὶ εἰς τὰ μέγαρα οὗτω καλούμενα ἄδυτα ἐκεῖνά τε καὶ χοῖροι...». Ἐντὸς τῶν καταγαίων τούτων οἰκημάτων εἶναι προφανὲς ὅτι ἐθυσιάζοντο οἱ χοῖροι. Σχόλιόν τι εἰς Προτρεπτικὸν τοῦ Κλήμεντος 2,17 λέγει: «μεγαρίζοντες μέγαρα καλοῦσι τοὺς βόθρους: μεγαρίζοντες ὅν θύοντες.» Ἡ λέξις βόθρος ἔχει ἐνταῦθα τὴν σημασίαν τοῦ χάσματος, ἀδύτου, καταγαίου οἰκήματος². Ἐκ τοῦ μεγαρίζω = θυσιάζω ἐξέπεσε καὶ ἡ λέξις μέγαρον = τόπος θυσίας, ἐσχάρα. Οὕτω ἡ θεωρηθεῖσα ὑπὸ τοῦ F. Robert ὡς ἡ ἀρχικὴ ἔννοια τῆς λέξεως ἐν τῇ πραγματικότητι εἶναι ἡ τελευταία. Ἐντελῶς ἐσφαλμένη εἶναι, νομίζω, ἡ ἐρμηνεία τοῦ ἐν θρησκευτικῇ ἐννοίᾳ μεγάρου τούτου, ἣν δίδει ὁ L. ZIEHEN ἐν RE. Suppl. VII ἐν λ. μέγαρον, θεωρῶν τοῦτο γενικῶς ὡς σπηλαίον ἢ σπηλαιῶδες κατασκευάσμα².

Ἐὰν ἀφ' ἐτέρου λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ὅλα τὰ συγγενῆ πρὸς ναοὺς θρησκευτικὰ οἰκοδομήματα χαρακτηρίζονται διὰ λέξεων σημαινουσῶν κατοικίαν, εἶναι ἀναγκαστικὸν τὸ συμπέρασμα ὅτι καὶ τὸ μέγαρον ὡς ἀρχικὴν σημασίαν ἔχει τὴν ὀμηρικὴν αὐτοῦ ἔννοιαν. Ὅτι ἡ ἀρχικὴ ἔννοια τῆς λέξεως δὲν εἶναι

sich...der hohe Altar wie ein Balkon an eine Schmuckwand an, welche den einstigen Tempel in Abkürzung darstellt» καὶ παραπέμπων εἰς F. NOACK Τραγικὴ Σκηνὴ 53, θεωροῦσαν τὸ μέγαρον τῆς Λυκοσοῦρας ὡς Abkürzung eines Telesterions. Τῆς τοιαύτης ἐκδοχῆς τοῦ Κορυνηιώτη καὶ τοῦ Noack δὲν μνημονεῖ ὁ F. Robert ἐν τῷ περὶ τοῦ μεγάρου τῆς Λυκοσοῦρας κεφαλαίῳ τοῦ βιβλίου του Thy-mélé σ. 212 κέ.

¹ Ἡ διάσωσις τοῦ ῥήματος μαγαρίζω ἐν τῇ νέᾳ ἐλληνικῇ ἀποδεικνύει τὴν μεγίστην διάδοσιν τούτου ἐν τῇ ἀρχικῇ σημασίᾳ τοῦ ἐμβάλλειν εἰς τὰ μέγαρα τὰ πρὸς θυσίαν ζῶα: βλ. K. ΑΜΑΝΤΟΥ Μέγαρον, μαγαρίζω, ἐν Ἀθηνᾶ 26 (1914), Παράρτ. 101 κέ. καὶ N. ΒΕΗΝ ἐν Byz. - neugr. Jahrb. 15, 1939, 196 κέ.

² Περὶ τούτου ἀλλαχοῦ διεξοδικώτερον.

οἷαν θεωρεῖ ταύτην ὁ F. Robert ἀποδεικνύει προσέτι ἡ δυσχέρεια τούτου ἵνα ἐρμηνεύσῃ τὴν παρ' Ἡροδότῳ χρῆσιν παρατηρεῖ ὅτι ὁ Ἡρόδοτος μεταχειρίζεται τὴν λέξιν εἴτε δι' Ἑλληνικά οἰκοδομήματα ἀγνωστα εἰς ἡμᾶς ἢ γνωστά ἀνεπαρκῶς εἴτε διὰ μὴ Ἑλληνικά. Ἄλλὰ καὶ διὰ μὴ Ἑλληνικά εἶναι λογικὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι χρησιμοποιοῖ ὄρους οἰκίους εἰς τοὺς Ἑλληνας ἀναγνώστας του. Οὕτω ἐν II 141 (μέγαρον τοῦ αἰγυπτιακοῦ Ἡφαίστου), II 143 (μέγαρον τῶν αἰγυπτιακῶν κολοσσῶν, οἵτινες συνάπτονται πρὸς χθονίαν λατρείαν πρβλ. Rev. Phil. 1932, 118 κέ., 1933, 341 κέ.) καὶ ἐν II 169 (τέμενος τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς ἐνθα εἶχε ταφῆ ὁ Ἄπρις), νοεῖ πάντοτε ἱερὰν κατοικίαν εἴτε λατρευτικοῦ ἀγάλματος, εἴτε νεκρῶν. Προκειμένου περὶ τῶν Ἑλληνικῶν οἰκοδομημάτων, ὅσα ὁ Ἡρόδοτος ὀνομάζει μέγαρα, νομίζω ὅτι διδακτικὸν εἶναι τὸ χωρίον περὶ τοῦ ἐν Πάρῳ ἱεροῦ τῆς Δήμητρος (ΗΡΟΔΟΤΟΣ VI 134) «*ἔρκος θεσμοφόρον Δήμητρος ὑπερθορεῖν* (τ.ἔ. τὸν Μιλτιάδην), *οὐ δυνάμενον τὰς θύρας ἀνοῖσαι* (τ.ἔ. τοῦ ἔρκου), *ὑπερθορόντα δὲ ἵενα ἐπὶ τὸ μέγαρον ὅ τ' ἡ δὴ ποιήσοντα ἐντός, εἴτε κινήσοντά τι τῶν ἀκινήτων... πρὸ τῆσι θύρῃσι τε γενέσθαι* (τ.ἔ. τοῦ μεγάρου)». Τὸ μέγαρον εὐρίσκειται ἐντὸς περιβόλου καὶ ἔχει ἰδιαίτερον θύραν. Ὅτι ἦτο ἐστεγασμένον δὲν ἀναφέρει ρητῶς ὁ Ἡρόδοτος. Εἶναι ὅμως φυσικὸν τὰ *ἀκίνητα*, ὅσα εὐρίσκονται ἐντὸς αὐτοῦ, νὰ ἦσαν ἐκτεθειμένα ἐντὸς ἀπλῶς περιφράκτου ὑπαίθρου χώρου, ἀφοῦ εἶδομεν ἤδη ὅτι ταῦτα φυλάσσονται ἐντὸς ἀδύτων ἢ χασμάτων; Νομίζω ὅτι ἡ ὄλη διήγησις καὶ ἡ φύσις τῆς λατρείας ἐπιβάλλει νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἀσφαλές ὅτι τὸ μέγαρον ἦτο ἐστεγασμένον. Ἐν Δελφοῖς τὸ ἄδυτον καὶ τὸ μέγαρον εἶναι συνώνυμα διὰ τὸν Ἡρόδοτον (πρβλ. The Brechth. 437. F. ROBERT σ. 218 κέ. ΗΡΟΔ. I 47, 65, VII 140, VIII 37). Τοῦτο δὲ προφανῶς δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἀναφορικῶς πρὸς τὴν χρῆσιν τῶν λέξεων οὕτων ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου προκειμένου περὶ τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως (πρβ. κατ.).

Πρὸς τὸ ἄδυτον συγγενῆς εἶναι ἐπίσης ἡ λ. ἄβατον ἀμφοτέραι αἱ λέξεις σημαίνουσι χώρους ἀπηγορευμένους εἰς τοὺς βεβήλους. Δι' ἀμφοτέρων τῶν λέξεων χαρακτηρίζεται π.χ. τὸ ἐν Ἐπιδαύρῳ ἐγκοιμητήριον τῶν ἀσθενῶν. Οἱ ἀσθενεῖς πρὶν ἢ εἰσελθῶσιν ἐντὸς αὐτοῦ ὑπεβάλλοντο εἰς ὀρισμένας καθαρτηρίους θυσίας (πρβ. ἀνωτ. σ. 11. ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ Πλοῦτ. στ. 659 κέ.). Διατὶ ὅμως τὸ ἐγκοιμητήριον εἶναι ἄβατον ἢ ἄδυτον εἰς τοὺς βεβήλους ἐννοοῦμεν ἐὰν ἐνθυμηθῶμεν τὸν τρόπον τῆς θεραπείας ἣτοι ὅτι ἐπεφαινετο ὁ θεὸς ὁ ἴδιος ἢ ἐν μορφῇ ὄφρα διὰ τὴν τέλει τῆς θεραπείας. Ἐπατεῖτο ἄρα καὶ ἐχρησιμοποιεῖτο ὁ χώρος ὑπ' αὐτοῦ τοῦ θεοῦ. Ἄλλὰ τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι τὸ προσδιορίζον χῶρον τινα ὡς ἄβατον ἢ ὡς ἄδυτον. Ἡ χθονία φύσις ἀφ' ἐτέρου τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἐμφαινόμενη διὰ τοῦ ὄφρα τοῦ ἐνοικοῦντος ἐν τῷ ἐγκοιμητηρίῳ, συνάπτει στενῶς τὸ ἄδυτον ἢ ἄβατον τῶν Ἀσκληπείων πρὸς τὰ χάσματα γῆς, τὰ ὁποῖα κυρίως εἶναι ἀφιερωμένα εἰς τοὺς *χθονίους* ἢ *ὀπουδαίους* θεούς. Οὕτω τὸ ἄδυτον τοῦ Σωσιπόλιδος ἐν Ὀλυμπίᾳ εἶναι νῦν πλέον νοητὸν

και σύμφωνον πρὸς τὴν χθονίαν φύσιν τούτου, οἶαν ἀποκατεστήσαμεν αὐτὴν¹.

Γενικῶς δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἄβατα ἢ ἄδυτα και μέγαρα εἶναι τόποι ἀμέσως συνδεόμενοι πρὸς τὴν κατοικίαν θείας δυνάμεως *συγκεκριμένης* και τοιαύτη κυρίως εἶναι ἡ μετὰ τῶν ἡρώων και δὴ τοῦ λειψάνου αὐτῶν συνδεομένη. Εἶναι δηλαδὴ κυρίως χθονίου χαρακτῆρος. Δυνάμεθα δὲ νὰ θεωρήσωμεν ὅτι ἡ ἔννοια αὐτὴ τοῦ ἄβατου ὑπάρχει και ἐκεῖ, ὅπου τὸ λατρευτικὸν ἄγαλμα θεωρεῖται στενότερα συνδεδεμένον πρὸς τὸν θεόν, ὡς ἀποτελοῦν αὐτὸν τὸν θεόν. Ἀλλὰ τοιαύτη ἀντίληψις κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους εὐρίσκεται κατὰ τὰς περιπτώσεις μόνον τῶν διυπετῶν ξοάνων².

Εἰς τὸν αὐτὸν κύκλον μνημείων ἀνήκει και τὸ ἐν Δελφοῖς ἄδυτον ἢ μέ-

¹ Ἡ τοιαύτη ἔννοια εἶναι σύμφωνος και πρὸς τὴν ἄλλοθεν γνωστὴν χρῆσιν τῶν ἄβατων συναπτομένων πρὸς νεκρικοὺς χώρους : εἰς τὸν Κεραμεικὸν τῶν Ἀθηναίων εἶναι γνωστὴ ἡ ἐπιγραφή : *ὄρος ἱεροῦ Τριτοπατρῶων ἄβατον* IG I², 870° περὶ τῶν Τριτοπατρῶων πρὸς P. ROUSSEL ἐν BCH 1929, 166 κέ. Ἐκ Θήρας (IG XII 3, 1625) εἶναι γνωστόν : *ἄβατον ἡρώσσας Φερεβόλας*. Τὰ ἡρῶα, ἐνθα κατοικοῦσιν ἱεροὶ νεκροὶ, εἶναι εὐλόγως ἄβατα, δικαίως δὲ συμπεραίνεται ἐκ ταύτης τῆς ἐπιγραφῆς ὅτι ἐχαρακτηρίζον τάφος—ἡρῶα ὡς ἄβατα και αἱ τρεῖς ἄλλαι Θηραϊκαὶ ἐπιγραφαί, αὐτ. ἀρ. 453 - 455 και Suppl. 1381. Τὰ ἐν Δήλῳ γνωστά ἄβατα (IG XII 3, 105. Πρὸς και F. ROBERT ἔ.ἀ. 222 σημ. 6) συνάπτονται—ἀν και ἀγνοοῦμεν ἀκριβῶς πῶς—πρὸς χθονίαν λατρείαν ὡς δεκνύει τὸ ἐν τῷ Ἀρχηγείῳ ἄβατον (ROBERT ἔ.ἀ.). Ἡ ἐκ Πάρου ἐπιγραφή IG XII 5, 255 προέρχεται ἐκ τόπου λατρείας τῶν Νυμφῶν και τοῦ Πανῶς (αὐτ. ἀρ. 243, 244, 248 και 1028° πρὸς Ath. Mitt. 1902, 174 κέ.). Αἱ νύμφαι, «ἐνσωματώσεις τῶν ἐν τῇ Φύσει κατοικουσῶν δυνάμεων» (NILSSON GGR 232), κατοικοῦσι τὸν τόπον ἐνθα ἀκριβῶς λατρεύονται και εἶναι φυσικῶν ἐπομένων οὗτος νὰ θεωρηταί ἄβατος.—Περίεργον εἶναι τὸ ἄβατον τῆς Ρόδου τὸ μνημονεῦμενον ὑπὸ τοῦ Βιτρούβιου (II 8, 15) : *Ideo autem postea Rhodii, religioni inhæditi, quod nefas est tropæa dedicata removeri, circa eum locum aedificium struxerunt et id...texerunt, ne quis possit adspicere et id ἄβατον vocitari jusserunt*. Ἡ σχέσηις τῶν τροπαίων πρὸς χθονίαν λατρείαν εἶναι γνωστὴ ἐν τῷ τροπαίῳ τῶν Λεύκτρων εὐρέθῃ κοῦλος βωμός, ἥτις τοῦ τύπου, ὅστις ἀπασχολεῖ ἡμᾶς ἐνταῦθα, ἐπιγεγραμμένος εἰς Ἀλεξίωνα, μορφὴν ἡρωϊκῆν (F. ROBERT ἔ.ἀ. 207 κέ.) ὅτι ἡ λατεία αὐτῆ τῶν Λεύκτρων εἶναι τιμία (πρὸς και ἐπιγραφῆν ἐκ Σαλαμίνας : «ἔθυσαν ἐπὶ τοῦ τροπαίου» Hesperia 6, 170, ἀρ. 67 στ. 23° πρὸς αὐτ. 5, 206, στ. 22) και ὅτι ὁ ἀρχικὸς προορισμὸς τῶν τροπαίων εἶναι ἄσχετος πρὸς τὴν λατείαν τῶν νεκρῶν, εἶναι δύσκολον νὰ δεχθῆ τις. Ἀκριβῶς τοιαύτη τις χθονία λατεία ὑπόκειται ἐν τῷ ἄβατῳ—τροπαίῳ τῆς Ρόδου. Ὁμοίως και τὰ ἄβατα τοῦ Διὸς Καταιβάτου ἦσαν περιφρακτοὶ τόποι βληθέντες ὑπὸ κεραυνῶν και θεωρούμενοι ἐπομέως ὡς κατοικία τοῦ Διὸς Καταιβάτου, COOK Zeus II 21. Ὁ κεραυνούμενος γίνεται ἐπίσης ἱερός και λατρεύεται, COOK αὐτ. 23 κέ.

² Ἐπιβίωσις—προφανῶς ἐξωτερικὴ—τοιαύτης ἀντίληψως εἶναι ἡ καθιέρωσις τοῦ τόπου «ὅπου πρῶτον ἀπέβη τοῦ ἄρματος» ὁ Δημήτριος ὁ Πολιορκητῆς ἐν Ἀθήναις τὸν τόπον τοῦτον «καθιερώσαντες και βωμὸν ἐπιθέντες Δημητρίῳ Καταιβάτου προσηγόρευσαν» (ΠΛΟΥΤ. Δημ. 10, ΚΛΗΜ. Πρωτ. 4, 54° πρὸς AJPh. 49, 1928, 159 κέ.). Ἡ ἀπὸ τοῦ ἄρματος κατάβασις ὑπῆρξεν αἰτία τῆς συσχέτισως πρὸς τὸν Δία Καταιβάτην. Ἀλλὰ τὸ κύριον εἶναι ὅτι θεωρεῖται ἄγιος ὁ τόπος, τὸν ὅποιον πατεῖ ὁ θεός.

γαρον. Ὁ F. ROBERT (ἐνθ. ἀν. σ. 218, 277) στηριζόμενος εἰς τὰ περὶ τῆς λέξεως *μέγαρον* πορίσματα τῆς ἐρευνῆς αὐτοῦ θεωρεῖ δυνατὴν τὴν σύναψιν τούτου πρὸς τὴν πυθικὴν ἐστίαν, τὴν ὁποίαν ὁ F. COURBEY FdD II 1, 79 (πρβ. καὶ BCH 1924, 476) ἀποκαθιστᾷ ἐν ἀμέσῳ γειτονίᾳ τοῦ μεγάρου (πρβ. ΔΙΟΔ. 16, 56: «τὰ περὶ τὴν ἐστίαν καὶ τὸ μέγαρον») βασιζόμενος καὶ ἐπὶ πλησίον ἀνευρεθέντος θεμελίου δυναμένου νὰ ἀναχθῆ εἰς τὴν ἐστίαν πλησίον τοῦ ἐπίσης ὑποθετικοῦ περιβόλου τοῦ μεγάρου. Ἄλλ' ἀνεξαργητός τῶν ὑποθέσεων τούτων ὁ μυθολογούμενος τάφος τοῦ Διονύσου, ὁ ἐν τῷ Δελφικῷ μεγάρῳ ὁμαλὸς καὶ κυρίως οἱ προαπολλώνειοι κάτοχοι τοῦ Μαντείου, ἡ Γαῖα καὶ ὁ Ποσειδῶν, εἶναι σαφῆ τεκμήρια περὶ τῆς χθονίας φύσεως τοῦ μεγάρου τούτου.

Ἄλλὰ καὶ τὰ ἄλλα ὑπὸ τοῦ P. STENGEL ἔ.ἀ σ. 25 καὶ τοῦ M. P. NILSSON αὐτ. 66 ἀναφερόμενα ἄδυτα, ὅσα εἶναι εἰς ἡμᾶς σαφῶς γνωστὰ, συνδέονται κυρίως πρὸς χθονίας λατρείας. Περὶ τοῦ ἀδύτου τοῦ Σωσιπόλιδος ἐν Ὀλυμπίᾳ ἔγινεν ἀρκετὸς ἤδη λόγος. Τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος Καρνείου ἐν Σικυῶνι εὐρισκόμενον πλησίον τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀποτελεῖται ἐκ διπλοῦ οἰκήματος (ΠΑΥΣ. II 10, 2): ἐν τῷ προτέρῳ λατρεύεται ὁ ὕπνος ἐν δὲ τῷ ἑωτέρῳ, τῷ *ἀδύτῳ*, ὁ Ἀπόλλων Κάρνειος. Ὁ Κάρνος εἶναι ἥρως ἀνάλογος πρὸς τὸν Ὑάκινθον (ἐσχάτως F. ROBERT ἔ.ἀ σ. 98 κέ.). Τὰ ἀγνά ἄδυτα τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος ἐν Ταύροις (ΕΥΡΗΠ. Ἰφιγ. Ταύρ. 1155) νοοῦνται ἐκ τῶν ἐξαρχῶν, αἱ ὁποῖαι ὑπάρχουσιν ἐντὸς αὐτῶν καὶ ἐπὶ τῶν ὁμοίων ἐθυσιάζοντο τὰ πτώματα τῶν θανατουμένων ξένων. Ἡ δὲ τελετὴ αὕτη ἀνήκει ἀπολύτως εἰς τὸ βασίλειον τοῦ Ἄδου. Ὁ P. STENGEL ἔ.ἀ 25, παρατηρεῖ ὅτι τὸ οὐσιῶδες γνώρισμα τῶν ἀδύτων εἶναι οἱ βόθροι, ἐκ οὗτου δὲ ἐξηγεῖ τὴν ὀνομασίαν ὡς ἀδύτων καὶ τῶν σπηλαιωδῶν μεγάρων τῆς Δήμητρος. Τὸ παρ' ΟΜΗΡΩ, E 448 ἀναφερόμενον ἄδυτον τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος χρησιμεύει ὡς τόπος ἰάσεως τοῦ Αἰνείου ἁμέσως ἐνθυμούμεθα τὸν Ἀσκληπιὸν καὶ τοὺς ἥρωας ἰατροὺς (M. P. NILSSON GGR σ. 678). Ὁ P. Stengel παρατηρεῖ ἐπίσης ὅτι μετὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους τὰ ἄδυτα ὅλοεν γίνονται σπανιότερα ἐν τοῖς ναοῖς καὶ τοῦτο εἶναι ἀσφαλῶς ἀποτέλεσμα τῆς ὀρθολογιστικῆς ἀντιλήψεως τῶν Ἑλλήνων ὅτι τὰ ἀγάλματα δὲν εἶναι αὐτὸς ὁ θεὸς καὶ ἐπομένως οἱ τόποι, ἐν οἷς ταῦτα ἰδρύνονται, δὲν εἶναι ἄδυτοι ἢ ἄβατοι. Ἀπομένουσιν ἐπομένως ὡς ἄδυτα οἱ τόποι τῶν χθονίων λατρειῶν, ἐνθα θεωρεῖται κατοικῶν θεὸς ἢ ἥρως καὶ ἐκεῖ ὅπου τὸ λατρευτικὸν ἄγαλμα εἶναι διπειρὲς ξόανον ὡς π.χ. τῆς Ἀφροδίτης Οὐρανίας ἐν Αἰγείρᾳ, ΠΑΥΣ. VII 26, 7, καὶ τῆς Πολιάδος Ἀθηναῖς ἐν Ἀθήναις ὅπου ὅμως ὁ τόπος εἶναι ἄβατος καὶ λόγῳ τῆς χθονίας λατρείας. Εἰς περιπτώσεις τινὰς εἶναι δύσκολον νὰ δίδωμεν τὸν λόγον τῆς ὑπάρξεως ἀδύτου, ἐνῶ μαντεύομεν αὐτὸν εἰς ἑτέρας ἐκ τῶν εἰρημένων ἀνωτέρω. Οὕτω π.χ. τὸ „Ἄλσος“ τῆς Ἀρτέμιδος Σωτείρας (ΠΑΥΣ. VII 27, 3. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ Ἄρατος 32) ἢ τοῦ ἐπιτετραμμένου

μόνον εἰς τοὺς ἱερεῖς. Τὴν ἐρμηνείαν νομίζω παρέχει τὸ ἐπίθετον Σώτειρα. Τοῦτο σημαίνει ὅτι καὶ Σωσιπόλις, ἦτοι θεὰ πολιούχος καὶ ἐμφαίνει λατρείαν καθαρῶς ἐπιώριον, ἥτις προσῆκεν εἰς μόνους τοὺς Σικυωνίους, εἶδομεν δὲ ὅτι αἱ τοιαῦται λατρεῖαι ἦσαν περιορισμένης ἐκτάσεως. Τὸ ἐν Σικυῶνι ἱερὸν τῆς Ἀφροδίτης ἦτο βατὸν μόνον τῇ *γυναικὶ νεωκόρῳ* καὶ τῇ *λουτροφόρῳ παρθένῳ* (ΠΑΥΣ. II 10, 4). Ἡ λουτροφόρος παρθένος ἀναμιμῆσκει ἡμᾶς τὰ χθόνια λουτρὰ καὶ ἐπομένως ἡ λατρεία ἦτο ἀνάλογος καὶ ἐνταῦθα. Χθόνιον ἐπίσης πρέπει νὰ ἔχῃσι τὸν χαρακτήρα καὶ τὰ ἐν τῇ Ἀρκαδίᾳ ἄδυτα: τοῦ *Ποσειδῶνος* ἐν Μαντινείᾳ (ΠΑΥΣ. VIII 5, 5 καὶ 10, 2) τοῦ ὁποῖου εἶδομεν ἤδη τὸν χθόνιον χαρακτήρα, τῶν *Μεγάλων θεῶν* ἐν Μεγαλοπόλει, (ΠΑΥΣ. VIII 31, 5) χθόνιων ἐπίσης θεοτήτων, καὶ τοῦ *Διὸς* ἐπὶ τοῦ Λυκαίου (αὐτ. VIII 38, 6) καὶ ἐν Μεγαλόπολει (VIII 30, 2). Αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὸν Δία ἀνθρωποθυσίαι ἐν Ἀρκαδίᾳ δικαιολογοῦσι τὴν ὑπαρξίν αὐτοῦ ἐν τοῖς ἱεροῖς αὐτοῦ.

12. ΤΟ ΕΠΙ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ ΜΕΓΑΡΟΝ

Τὴν ταυτότητα τοῦ ἀδύτου τῆς θεοῦ πρὸς τὰ μέγαρα τὰ ἀναφερόμενα ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, ταυτότητα ἡ ὁποία ἔχει ἤδη ὑποθεθῆ (A. FURTWÄNGLER MW σ. 157, The Erechtheum σ. 437, CH. PICARD L'Erechtheion σ. 33) θεωρηθέντος ὅτι τὸ δυτικὸν ἦμισυ τοῦ Ἐρεχθείου ἔχει ἀντικαταστήσει τὸ παλαιὸν τοῦτο ἄδυτον, δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἀναμφίβολον ἐν τῶν ἀναφερομένων ὑπὸ τοῦ ΗΡΟΔΟΤΟΥ V 72 περὶ τῆς καταλήψεως τῆς Ἀκροπόλεως ὑπὸ τοῦ Κλεομένου. Ὁ Κλεομένης φθάνει μέχρι τῆς θύρας τοῦ ἀδύτου, ἡ ἱερεῖα ὁμῶς τὸν ἐμποδίζει νὰ εἰσέλθῃ διότι «οὐ θέμις Δωριεῦσι παριέναι». Ἦτο ἄρα ἐπιτετραμμένη ἡ εἴσοδος εἰς τοὺς Ἴωνας διὸ καὶ ὁ Κλεομένης σπεύδει νὰ ἀπαντήσῃ ὅτι δὲν εἶναι Δωριεὺς, ἀλλὰ Ἀχαιὸς¹ ἦτοι ὅτι ἀνήκει εἰς συγγενικὴν φυλὴν. Ὁ F. PFISTER Reliquienkult 72 κέ., ἀποκαθιστᾷ ὡς πρὸς τὸν Ἴωνα δύο παραδόσεις, Ἀττικὴν καὶ Ἀχαικὴν. Κατὰ τὴν ἐν τῷ Ἴωνι τοῦ Εὐρυπίδου παράδοσιν κατ' εὐθεῖαν ἀπόγονος τοῦ Ἐρεχθέως εἶναι ὁ Ἴων γεννηθεὶς ἐκ τῆς Κρεούσης καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐνθ' ὁ Δῶρος καὶ ὁ Ἀχαιὸς εἶναι τέκνα τῆς Κρεούσης ἐκ τοῦ Ζεῦθου. Ὁ Ἀχαιὸς συνάπτεται ἐπομένως πρὸς τὸν Δῶρον περισσότερον ἢ πρὸς τὸν Ἴωνα. Ἀλλὰ κατὰ τὴν Ἀχαικὴν παράδοσιν ὁ Ἀχαιὸς καὶ ὁ Ἴων εἶναι τέκνα τοῦ Ζεῦθου καὶ τῆς Κρεούσης², συνάπτονται ἐπομένως

¹ Ὁ PFISTER, ἐνθ' ἀν. 75 σημειώνει ὅτι οἱ βασιλεῖς τῶν Λακεδαιμονίων ἤθελον νὰ ἀνάγουν τὴν καταγωγὴν των εἰς τὴν ἀριστοκρατίαν τῶν παλαιῶν Ἀχαιῶν. Περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν βασιλέων τῆς Σπάρτης, ΗΡΟΔ. VI 53' πρβλ. καὶ W. W. HOWLAND J. WELLS, A comm. on Herodotus (1928) εἰς τὰ σχετικὰ χωρία.

² ΠΑΥΣ. VII 1, 2: ὁ δὲ (Ζεῦθος) εἰς Ἀθήνας φυγὼν θυγατέρα Ἐρεχθέως ἠξιώθη λαβεῖν καὶ παῖδας Ἀχαιῶν καὶ Ἴωνα ἔσχεν ἐξ αὐτῆς.

πολύ περισσότερον μεταξύ αὐτῶν καὶ ἀπομακρύνονται τοῦ Δώρου, ὅστις εἶναι θεὸς αὐτῶν. Εἰς τοιαύτην μόνον παράδοσιν βασιζόμενος ὁ Κλεομένης συνάπτουσαν στενότητα γενεαλογικῶς τοὺς Ἀχαιοὺς καὶ τοὺς Ἴωνας, ὡς καταγομένους ἐκ τοῦ Ἐρεχθέως, ἠδύνατο νὰ θεωρήσῃ ἑαυτὸν ὡς καταγόμενον ἐκ τοῦ Ἐρεχθέως καὶ ἔχοντα ἐπομένως τὸ δικαίωμα τῆς εισόδου εἰς τὸ Ἄδυτον τῆς θεοῦ ἧτιι τὸ Ἐρεχθειον. Ἄλλ' οἱ Ἀθηναῖοι ἐστηρίζοντο ἐπὶ τῆς ἀντιθέτου παραδόσεως. Ὡστε τὸ ἄδυτον τῆς θεοῦ σχετίζεται ἀπολύτως πρὸς τὸν Ἐρεχθέα καὶ ἐμμέσως μὲν, ἀλλ' ἀσφαλῶς πιστοῦται ἢ στενὴ σχέσηις καὶ ἢ ἐν κοινῷ τόπῳ λατρεία τῆς Ἀθηνᾶς καὶ Ἐρεχθέως. Ἡ τοιαύτη ἀπαγόρευσις εἶναι ἐνδεικτικὴ ὁ Ἐρεχθεὺς εἶναι ἀρχηγέτης τῶν Ἴωνων καὶ τῶν Ἀχαιῶν καὶ συμφώνως πρὸς ὅσα γινώσκομεν περὶ τῆς λατρείας τῶν ἡρώων ἢ λατρεία του καθὼς καὶ ἢ ἐξ αὐτῆς εὐλογία ἀνήκει εἰς μόνους τοὺς ἐξ αὐτοῦ καταγομένους.

Τῆς τοιαύτης ἐννοίας ὑπάρχουσι δύο σαφῶς ὅμοια ἀνάλογα: Ἐπὶ τῶν ὑπερθύρων καὶ τῶν δύο εισόδων τοῦ δηλιακοῦ Ἀρχηγεσίου ὑπάρχει διὰ γραμμιάτων τοῦ 4ου αἰῶνος ἀνάλογος ἀπαγόρευσις: «ξένουι οὐχ ὀσίη εἰσέναι» (CRAcad. Inscr. 1911, σ. 867. F. ROBERT Thymélé 223, R. VALLOIS L'arch. σ. 73 σημ. 8). Καὶ ἐδῶ βλέπομεν σαφῶς διὰ τίνα λόγον ὑπάρχει ἢ ἀπαγόρευσις: ὁ Ἄνιος εἶναι ἀρχηγέτης τῶν Δηλίων, ἢ δὲ λατρεία του εἶναι καθαρῶς δηλιακὴ, πᾶς δὲ ξένος εἶναι βέβηλος ὡς πρὸς αὐτήν. Γενικωτέρα ὡς καὶ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως εἶναι ἢ ἀπαγόρευσις, τὴν ὅποιαν μανθάνομεν ἐξ ἐπιγραφῆς τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου αἰῶνος ἐκ τῆς Ἴωνικῆς Πάρου: «ξένουι δωριεῖ οὐ θέμις...» (IG XII 225 καὶ Add. σ. 311. ZIEHEN Leges sacr. 1, 106. Ath. Mitt. 26, 1902, 212). Δυστυχῶς καὶ ἢ ἐπιγραφή εἶναι ἑλλιπὴς καὶ ὁ τόπος τῆς προελεύσεώς της ἀγνοεῖται ἂν ὄντως προέρχεται ἐκ τοῦ Θεσμοφορίου τῆς Πάρου ἢ ἐκ τοῦ ἰδιαίτερου ἱεροῦ τῆς Κόρης (Ath. Mitt. αὐτ. 213 καὶ RE ἐν λ. Paros στ. 1845· πρβ. καὶ IG XII Suppl. 225), εἶναι σαφῆς ἢ ἀπαγόρευσις προκειμένου περὶ χθονίας λατρείας· ὅπωςδήποτε ὅμως εἶναι σαφές ὅτι προέρχεται ἐξ ἱεροῦ καθαρῶς Ἴωνικοῦ, ἐκ τοῦ ὁποίου ἀποκλείονται οἱ Δωριεῖς· τοιαύτη δὲ λατρεία φυλετικὴ ἢ τοπικὴ νοεῖται κυρίως διὰ τοὺς ἀρχηγέτας. Διότι ἐκ τῆς ἀπαγορεύσεως τῆς εισόδου εἰς τὸ ἄδυτον τῆς θεοῦ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἀσφαλῶς εἶναι τὸ συμπέρασμα ὅτι ἔχομεν φυλετικὴν λατρείαν, ἀρχηγέτης δὲ τῶν Ἴωνων — καὶ τῶν Ἀχαιῶν ἐπίσης κατὰ τὴν ἀντίρροσιν τοῦ Κλεομένου πρὸς τὴν ἱερίαν — εἶναι ὁ Ἐρεχθεὺς. Ἡ ἀπὸ τοῦ 7ου τοῦλάχιστον αἰῶνος προσπάθεια τῶν Ἀθηναίων νὰ θεωρῶνται ὡς μητρόπολις τῶν Ἴωνων ἦτο φυσικὸν νὰ μεταβάλλῃ τοὺς ἡρώας — ἀρχηγέτας τῶν Ἀθηναίων εἰς γενάρχας πάντων τῶν Ἴωνων — καὶ τῶν Ἀχαιῶν. Τὸ ἱερὸν τοῦ Ἐρεχθέως ἀνήκει εἰς πάντας τούτους, διὸ καὶ ἢ ἱερίαν ἀποκλείει κυρίως τοὺς Δωριεῖς· οὕτω δὲ γίνεται νοητὴ ἢ ἀπόκρισις αὐτῆς πρὸς τὸν Κλεομένη. Ἡ Ἀθηναῖα καὶ οἱ ἄλλοι δῶλυμποι θεοὶ εἶναι ἀπὸ πολλοῦ

πανελλήνιοι. Ἀκόμη καὶ ὡς πολιοῦχος τῶν Ἀθηνῶν δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ προβληθῆ ἢ Ἀθηναῶς ὡς προστάτις τῶν Ἀχαιῶν καὶ τῶν Ἰώνων, ἐνῶ εὐλογώτατον εἶναι τοῦτο διὰ τὸν Ἐρεχθεά. Τὸ ἄδυτον προϋποθέτει πάντοτε εἰσδυτὸν χώρον, ἐνθυμούμενοι δὲ ὅτι ἡ λατρεία τῆς Ἀθηνᾶς εἶναι στενωῶς ἀνδεδεμένη πρὸς τὴν τοῦ Ἐρεχθέως ἀπὸ τῶν δημοικῶν χρόνων καὶ ὅτι τὸ Ἐρεχθειον τοῦ 5ου αἰῶνος, εἰς συνέθειαν προφανῶς παλαιότερας καταστάσεως, παρέχει δύο χώρους, θὰ θεωρήσωμεν τὸν ἕτερον τούτων ὡς ἄδυτον. Ἄδυτον ὡς προστατεῦον τὸ διπετεὲς ξόανον τῆς Ἀθηνᾶς δύναται ἐπίσης νὰ νοηθῆ ὁ χώρος, ἐν τῷ ὁποίῳ εὐρίσκετο τὸ ξόανον. Ἄλλ' ὅμως καὶ ἐν ταύτῃ ἀκόμη τῇ ἐκδοχῇ εἶναι σαφῆς ἡ σχέσις τοῦ ἀδύτου τῆς θεοῦ πρὸς τὴν κοινὴν λατρείαν Ἀθηνᾶς καὶ Ἐρεχθέως, ἐφ' ὅσον ἄδυτον, ταῦτόν περιίτου πρὸς τὸ ἄβυτον, συνδέεται πρὸς μυστηριακὴν, χθονίαν καὶ δὴ ἡρωϊκὴν λατρείαν. Ἐχομεν οὕτω ἀσφαλῶς τὴν πολυτίμω μαρτυρίαν ὅτι ἡ Ἀθηναῶν λατρεύεται ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἐν «διπλῷ οἰκήματι» κατὰ τοὺς χρόνους τοὺς πρὸ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ Ἐρεχθείου.

Ὁ CH. PICARD RÉG XLIII 1930, 262 κέ. ἐρμηνεύων τὴν διήγησιν ταύτην τοῦ Ἡροδότου δέχεται ὅτι ἐντὸς τοῦ «Προερεχθείου» ἢ Ἀθηναῶν ἐλατρεύετο καὶ ὑπὸ μαντικὴν ιδιότητα. Ἀνεξαρτήτως τῆς ὑποθέσεως ταύτης τοῦ Ch. Picard, ὁ G. W. ELDERKIN Hesperia 10, 1941, 115 ἀποδίδει ἐπίσης μαντικὴν ιδιότητα εἰς τὸν Ἐρεχθεά παραβάλλων πρὸς τὰ περὶ Ἀμφιαράου (COOK Zeus II 1071) λεγόμενα. Πρὸς ταύτην ὁπωςδήποτε συνάπτεται εἰς μυστηριακὸς χώρος, τὸ ἄδυτον ἢ μέγαρον καὶ ἐὰν ἡ ὑπόθεσις αὕτη εἶναι ὀρθή, διαπιστοῦται ἀκόμη ἐναργέστερον ὁ χθόνιος χαρακτήρ. Ὁ Πανσανίας εἰς τὴν περιπτῶσιν τοῦ ἱεροῦ τοῦ Σωσιπόλιδος, ἐνθα ρητῶς ὁμιλεῖ περὶ ἀδύτου (VI 20, 2), καὶ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐνθα ἐπίσης πρόκειται ἄδυτον (II 10, 2), ὁμιλεῖ περὶ διπλοῦ οἰκήματος ἀκριβῶς καθ' ὃν τρόπον καὶ περὶ τοῦ Ἐρεχθείου. Ἡ ἀναλογία δὲν εἶναι τυχαία καὶ δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν μετὰ περισσοῦς πιθανότητος ὅτι ἤδη κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὸ ἱερώτατον τῶν κτισμάτων τῆς Ἀκροπόλεως ἦτο διπλοῦν, τὸ δὲ ἕτερον τῶν διαμερισμάτων αὐτοῦ ἦτο ἄδυτον, καὶ οὕτω εὐρίσκομεν τὴν συνέθειαν τῆς παραδόσεως, ἣν εἶδομεν συνεχῶς ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου συνάπτουσας τοπικῶς, ἐν ἐνὶ οἰκοδομίῳ, τὴν λατρείαν τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ Ἐρεχθέως. Ἀκριβῶς δὲ τὸ διπλοῦν οἰκήμα εἶναι αἰτία, ὥστε ὁ Ἡρόδοτος νὰ ὁμιλῆ περὶ ἰδιαίτερου ναοῦ τοῦ Ἐρεχθέως (VIII 55). Ἡ λέξις, τὴν ὁποίαν χρησιμοποιεῖ ὁ Ἡρόδοτος, ἵνα δηλώσῃ ἀπὸ κοινοῦ τὸ ἄδυτον τῆς θεοῦ ἢ μέγαρον καὶ τὸν νηὸν τοῦ Ἐρεχθέως, εἶναι ἡ λ. *ἱερόν*.

Οὕτω ἐν V 72 ἡ λέξις ἄδυτον ἀνάγεται εἰς τὸ ἱερόν. «Ὡς ἀνέβη ἐς τὴν Ἀκρόπολιν... ἤιε ἐς τὸ ἄδυτον τῆς θεοῦ ὡς προσερεύων, ἢ ἱερεὶ ἐξαναστῆσα ἐκ τοῦ θρόνου πρὶν ἢ τὰς θύρας αὐτὸν ἀμειψαί, εἶπε, ὦ ξύνε... πάλιν χώρει μηδὲ ἐσθι εἰς τὸ ἱερόν». Ἱερόν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ σημαίη

τὴν Ἀκρόπολιν ἀλλὰ τὸ οἰκοδόμημα ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐπῆρχε τὸ ἄδυτον, ἴσως μετὰ τοῦ περιβόλου αὐτοῦ. Ἐν VIII 53 «οἱ Ἀθηναῖοι... οἱ δὲ ἐς τὸ μέγαρον κατέφευγον» τῶν δὲ Πελοπόννησος οἱ ἀναβεθηκότες πρῶτον μὲν ἐστράπησαν πρὸς τὰς πύλας, ταύτας δὲ ἀνοίξαντες τοὺς ἰκέτας ἐφόνευσαν ἐπεὶ δὲ σφι πάντες κατέστρωτον τὸ ἱερὸν σιλήσαντες ἐπέπρησαν πᾶσαν τὴν Ἀκρόπολιν». Ὑπάρχουν ἐν τῇ διηγήσει ταύτῃ δύο γεγονότα: πρῶτον σύλησις τοῦ ἱεροῦ καὶ δευτέρον, ἀκολουθοῦν, ὁ ἐμπρησμός τῆς Ἀκροπόλεως. Ὡστε καὶ ἐνταῦθα τὸ μέγαρον εἶναι τμήμα τοῦ ἱεροῦ. Τὸ μέγαρον τοῦτο εἶναι, νομίζω, τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ μέγαρον τὸ πρὸς ἐσπέρην τετραμμένον (ΗΡΟΔΟΤ. V 77) τὸ ὁποῖον θεωροῦσι συνήθως ὅτι προϋποθέτει καὶ μέγαρον πρὸς ἡῶ τετραμμένον· προβλ. The Erechtheum 436 κέ. Τὴν ταυτότητα τῶν δύο μεγάρων εἶχε δεχθῆ ὁ E. PETERSEN Burgtempel 11 κέ. Ἐπίσης ὁ W. B. DINSMOOR AJA 1932, 315 κέ. ἐξ ἄλλων λόγων ὁρμώμενος δέχεται ὀρθῶς ὅτι ἡ ἔκφρασις πρὸς ἐσπέρην τετραμμένον δὲν προϋποθέτει τὴν ὑπαρξίν ἀνατολικοῦ μεγάρου.

Ὅπωςδήποτε καὶ ὁ νηὸς Ἐρεχθίδος συνάπτεται στενῶς πρὸς τὸ ἱερὸν τοῦ ὁποίου εἶναι τμήμα. Ἀνάλογον ἐρμηνείαν τῶν χωρίων εἶχε δώσει ὁ A. FURTWÄGLER MW σ. 157 κέ. Ἐπίσης ὁ E. PETERSEN Burgtempel 13 κέ. εἶχεν ὑποθέσει ὅτι τὸ ἄδυτον τῆς θεοῦ καὶ ὁ νηὸς Ἐρεχθίδος ἀποτελοῦσιν ἐν σύνολον, ἐνῶ ἐν The Erechtheum σ. 435 κέ. οὐδὲν σαφές συμπέρασμα ἐξάγει ὁ Paton ἐκ τῶν χωρίων τοῦ Ἡροδότου. Οὕτω ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως δὲν ὑπῆρχεν εἰμὴ ἐν μόνον μέγαρον καλούμενον καὶ ἄδυτον, τοῦτο δὲ ὅπωςδήποτε σχετίζεται πρὸς τὸ σημερινὸν Ἐρεχθίδιον¹. Ἡ διαπίστωσις αὕτη ὀδηγεῖ εἰς τὸ γενικώτερον πρόβλημα τῶν προδρομῶν τοῦ κλασσικοῦ Ἐρεχθίδου², πρόβλημα ὅμως τὸ ὁποῖον εἶναι ἔξω τοῦ σκοποῦ τῆς παρουσίας

¹ Ὁ DÖRRFELD Ath. Mitt. 1904, 103 κέ. καὶ κυρίως Erechtheion 14 κέ., 60 κέ., πίν. 11, 17 ἀποκαθιστᾷ ὑπὲρ τὸν δυτικὸν χώρον τοῦ Ἐρεχθίδου, τὸν ὁποῖον ταυτίζει πρὸς τὴν παραστάδα, δευτέραν ἐσωτερικὴν ὄροφὴν εἰς τὸ ὕψος τοῦ γείσου ἐπὶ τοῦ ὁποίου πατοῦν οἱ ἡμικίονες τοῦ δυτικοῦ τοίχου θεωρῶν ταύτην ὡς τὴν καμπύλην ὄροφὴν τῆς ἐπιγραφῆς The Erechtheum 380, XIII, I στ. 3-4, ἐνθα ἀναγινώσκει: τὴν ὄροφὴν καιστοῖσι τὴν καμπύλην: σελίδα εἰς ἔδραν κτλ. (στίζει ὡς καὶ ὁ ἀρχαῖος χαρακτὴς μετὰ τὸ καμπύλην). Ἐὰν τοῦτο εἶναι ἀσφαλές, ἀποκαθίσταται ἐντὸς τοῦ Ἐρεχθίδου ἰδιαίτερον κατασκευάσμα ἀνάλογον πρὸς τὰ ἀποκαθιστάμενα ἐν Δελφοῖς καὶ Ἐλευσίνι. Τὰ δύο τελευταῖα καλοῦνται μέγαρα, εἶδομεν δὲ τὴν σχέσιν αὐτῶν πρὸς τὸ Ἐρεχθίδιον. Εἶναι ἄρα προφανές ὅτι τὸ κατασκευάσμα τοῦτο δυνάμεθα ἐπίσης νὰ καλέσωμεν μέγαρον καὶ οὕτω τὸ μέγαρον ἢ ἄδυτον τῆς Ἀκροπόλεως συνεχίζεται ἀναμιβῶλος ἐν τῷ δυτικῷ τμήματι τοῦ Ἐρεχθίδου. Ἄλλ' ἡ ἀποκατάστασις αὕτη τοῦ Dörrfeld εἶναι ἀμφίβολος καὶ ὀφείλει νὰ ἐξετασθῆ μετὰ προσοχῆς. Παρατηρῶ μόνον ὅτι τὴν στέγην ταύτην ἀποκαθιστᾷ ἀμφικλινῆ, ἀλλ' εἶναι ἀδύνατον ἢ λέξις καμπύλη νὰ σημαίη ἀμφικλινῆς. Περὶ τοῦ μεγάρου τῆς Ἐλευσίνοσ βλ. κατ. σ. 63 σημ. 2 καὶ σ. 65 σημ. 1.

² The Erechtheum 424 κέ. Ch. PICARD L'Erechtheion, 17 κέ. W. B. DINSMOOR AJA 1932, 312 κέ. DÖRRFELD Erechtheion 17 κέ. Τὰ προϊστορικὰ ἰδίως λείψανα ἐπὶ τῆς θέσεως τοῦ Ἐρεχθίδου ἠρεύνθησεν ὁ L. B. HOLLAND AJA 1924, 1 κέ., 142 κέ. Εἰς

μελέτης, διότι κυρίως συνάπτεται πρὸς τὸν «ναὸν τοῦ Dörpfeld». Ἐκ σημειωθῆ ἴσον ὅτι οὗτος ἐσχάτως ἀρχίζει νὰ μὴ θεωρῆται ὡς στενῶς συνδεδεμένος πρὸς τὴν Πολιάδα Ἀθηνῶν. Ὁ L. B. HOLLAND AJA 1939, 289 κέ. θεωρεῖ αὐτὸν ὡς τὸ ἀρχαῖον πρυτανεῖον,¹ ἐσχάτως δὲ ὁ W. B. DINSMOOR The Hekatompedon on the Athenian Acropolis ἐν AJA 1947, 109 κέ. θεωρεῖ αὐτὸν ὡς κτισθέντα ἐπὶ τῶν Πεισιστρατιδῶν, ὡς Ἐκατόμπεδον δὲ ἀποκαθιστᾷ ὑπὸ τὸν Παρθενῶνα πρῶτον ναὸν καὶ εἰς τοῦτον ἀποδίδει τὰ εἰς τὸν «ναὸν τοῦ Dörpfeld I» τέως ἀποδιδόμενα ἀρχαῖα πύρινα γλυπτά. Εἰς ἐπὶ πλέον λόγος ἵνα καὶ ὁ ἀρχαῖος ναὸς, ἀναφερόμενος ἀσφαλῶς εἰς τὸ Ἐρέχθειον ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ πέμπτου αἰῶνος, ἀναγῆ εἰς τὸ ἐπὶ τῆς αὐτῆς θέσεως παλαιότερον οἰκοδόμημα, τὸν ναὸν τῆς Ἀθηνῶν καὶ πικνῶν δόμον Ἐρεχθῆος, ἀκριβῶς ὅπως, κατὰ τὴν ἀνωτέρω θεωρίαν τοῦ Dinsmoor καὶ αἱ ὀνομασίαι Ἐκατόμπεδον καὶ Ἐκατόμπεδος νεῶς ἀναφέρονται εἰς διαδοχικὰ οἰκοδομήματα, ἀλλ' ἐπὶ τῆς αὐτῆς πάντοτε εὐρισκόμενα θέσεως.

13. ΤΟ ΔΙΠΛΟΥΝ ΟΙΚΗΜΑ

Τὸ πόρισμα τῆς μέχρι τοῦδε ἐρεύνης ἡμῶν εἶναι ὅτι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ὀμήρου αἱ μαρτυρίαι εἶναι ἀπολύτως σύμφωνοι ὅτι ἡ Ἀθηνᾶ καὶ ὁ Ἐρεχθεὺς συλλατρεύονται, ὁ δὲ τόπος τῆς λατρείας αὐτῶν εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν ἱερὸν τῆς Ἀκροπόλεως, ὅτι δὲ ἡ λατρεία τοῦ Ἐρεχθέως τελεῖται περὶ τὸν κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους θεωρούμενον τάφον αὐτοῦ. Ἐπίσης ὅτι ἐν τῷ οἰκοδομῆματι τούτῳ ὀφείλομεν νὰ δεχθῶμεν δύο διαμερίσματα, ὧν τὸ ἓν εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὴν Ἀθηνᾶν, τὸ δ' ἕτερον εἰς τὸν Ἐρεχθέα. Ἡ εἰκὼν, ἣν μᾶς παρουσιάζει τὸ Ἐρέχθειον, ἀνταποκρίνεται πρὸς ταῦτα; Ὁ Πανσαίνιος ἀρχίζει τὴν περιγραφὴν του ἀπὸ τοῦ βωμοῦ τοῦ Διὸς Ὑπάτου καὶ ἡ ταῦτις τούτου πρὸς τὸν βωμὸν τοῦ Θυηγούου εἶναι ἀναμφισβήτητον τεκμήριον ὅτι ὁ περὶ τῆς εἰσῆλθῆς διὰ τῆς Β προστάσεως.²

Ὡς γνωστὸν ἐθεώρησάν τινες τὸ διπλοῦν ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς κατακορύφου

τὴν θεωρίαν τοῦ Dörpfeld περὶ τῆς διατηρήσεως τοῦ «ναοῦ τοῦ Dörpfeld» μέχρι τῶν ὑστάτων χρόνων ὡς ναοῦ τῆς Πολιάδος πιστεύει ἀκόμη ὁ JUDEICH Hermes 1929, 391 κέ. καὶ Topogr.² 259 κέ.

¹ Βλ. νῦν καὶ W. A. McDONALD The Political Meeting-Places of the Greeks. The Johns Hopkins University Studies in Archaeology 34, Baltimore (1934) σ. 128 κέ. δεχόμενον τὴν ὁμοειδήποτε ὑπαρξίν πρυτανεῖον ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ πιστεύοντα ὅτι ἡ ἐξ Ἀρείου Πάγου Βουλὴ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους συνήρχετο ἐντὸς τοῦ «πικνῶν δόμον Ἐρεχθῆος».

² Ὁ Dörpfeld, ὡς γνωστὸν, εἰς τὴν ἐσφαλμένην ὑπόθεσιν τῆς εἰσόδου τοῦ Πανσαίνου εἰς τὸ Ἐρέχθειον διὰ τῆς Α προστάσεως ἐστήριξε τὰς περὶ τοῦ Ἐρεχθέου γνῶμας του.

διαρθρώσεως ἦτοι ὡς διώροφον· προβ. τὰς σχετικὰς γνόμας ἐν The Erechtheum σ. 485 κέ· ἐπίσης J. DELL Erechtheion (1934). Γενικῶς ὁμοῦς ἐξ αὐτῆς τῆς χρήσεως τῆς λέξεως **διπλοῦν** παρὰ Πausanίᾳ (II 10, 2. II 25, 1. VI 20, 3. VIII 9, 1) συνάγεται ὅτι οὗτω χαρακτηρίζεται οἶκημα ἐκ δύο παρακειμένων διαμερισμάτων, σήμερον δὲ τοῦτο πιστεύεται γενικῶς καὶ θεωρεῖται ὅτι τὸ διπλοῦν οἶκημα ἀνάγεται εἰς τὰ δύο παρακείμενα διαμερίσματα τὰ ἀποκαθιστώμενα ἐντὸς τοῦ Δ ἡμίσεος τοῦ Ἐρεχθείου (The Erechtheum σ. 486, 493· CH. PICARD L'Érechth. 30 βλ. καὶ κατωτ.). Τὰ δύο ἐκ τῶν χωρίων, ἔνθα ὁ Πausanίᾳς ὀνομάζει διπλοῦν οἶκημα, εἶναι τὰ ἐπόμενα· II 10, 2: «*ἐν ἀριστερᾷ διπλοῦν ἐστὶν οἶκημα· κείται δὲ Ὑπνος ἐν τῷ προτέρῳ... τὸ ἐνδοτέρῳ δὲ Ἀπόλλων ἀνεῖται Καρνεῖω καὶ ἐς αὐτὸ οὐκ ἔστι πλήν τοῖς ἱερῶσιν ἔσοδος*». Τὶ εὐρίσκειται ἐν τῷ *προτέρῳ* καὶ τὶ ἐν τῷ *ἐνδοτέρῳ* ἀναφέρει ὅσον τὸ δυνατόν σαφέστερον ὁ Πausanίᾳς. Τὸ *ἐνδοτέρον* χαρακτηρίζομενον ὡς ἀπηγορευμένον χωρίζεται βεβαίως διὰ τοῖχου ἀπολύτως κλειστοῦ ἀπὸ τοῦ *προτέρου*. Ἄλλως θὰ ἠδύναντο νὰ βλέπουν οἱ εἰς τοῦτο ἐλευθέρως εἰσερχόμενοι τὸ ὡς ἄδυτον χαρακτηριζόμενον οἶκημα. Ἐπίσης VI 20, 3: (προκειμένου διὰ τὸ ἱερὸν τοῦ Σωσιπόλιδος) «*ἐν μὲν δὴ τῷ ἔμπροσθεν τοῦ ναοῦ, διπλοῦς γὰρ δὴ πεποίηται, τῆς τε Εἰλειθυίας βωμὸς καὶ ἔσοδος ἐς αὐτὸ ἐστὶν ἀνθρώποις· ἐν δὲ τῷ ἐντὸς ὁ Σωσιπόλις ἔχει τιμὰς καὶ ἐς αὐτὸ ἔσοδος οὐκ ἔστι πλήν τῇ θεραπευσίῃ τὸν θεόν...*». Καὶ ἐναυθὰ εἶναι σαφές τι κείται ἐν τῷ ἔμπροσθεν καὶ τι κείται ἐν τῷ ἐντὸς καὶ ὅτι ὁ χωρισμὸς τῶν δύο διαμερισμάτων γίνεται διὰ κλειστοῦ ἐντελῶς διαχωρίσματος, ἵνα τὰ ἐν τῷ ἐντὸς φυλάσσωνται ἀπὸ τῶν βεβήλων. Ἐγένετο ἤδη ἀρκετὸς λόγος διὰ τὴν ὁμοιότητα τῆς λατρείας τοῦ Σωσιπόλιδος πρὸς τὴν τοῦ Ἐρεχθέως. Ἐδῶ γίνεται καταφανὴς ἡ ὁμοιότης καὶ ὡς πρὸς τὸν **τύπον τοῦ οἰκοδομήματος**, ἐν τῷ ὁποίῳ τελεῖται ἡ λατρεία. Ὅμοιότης λατρείας ὑπάρχει καὶ πρὸς τὸν Κάρον, ἡρωα ἐπίσης συνδεόμενον πρὸς τὴν ἀγορικὴν αὐξήσιν, ποιμενικὸν καὶ ἐπομένως χθόνιον. Περὶ αὐτοῦ ἐν τῷ Ἐρεχθείῳ δὲν ὁμιλεῖ ὁ Πausanίᾳς, ἀλλ' εἶναι γνωστὸν ἡμῖν διὰ τοῦ Ἡροδότου ἐκ τῆς παλαιότερας μορφῆς αὐτοῦ. Ὁ τύπος τοῦ διπλοῦ ναοῦ ἢ οἰκήματος εἶναι οὗτω σαφῶς διαγεγραμμένος εἰς τὰς δύο τελευταίας περιπτώσεις, ἦτοι οἰκοδόμημα ἐκ δύο διαμερισμάτων, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἕτερον ἄδυτον, ἄρα πλήρως ἀποκεχωρισμένον τοῦ ἐτέρου, ὥστε θὰ ἦτο ἐκκληρικὸν ἂν ὁ Πausanίᾳς ἀναφέρων εἰς τὸ Ἐρεχθεῖον τὸν αὐτὸν τύπον οἰκοδομήματος, τὸ *διπλοῦν οἶκημα*, δὲν ἀπέβλεπεν εἰς ἀρχιτεκτονικὰς ὁμοιότητας. Καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις διακρίνει δύο λατρείας καὶ ἐν πλήρως ἀνεξαρτήτῳ διαμερίσματι τελουμένην ἑκατέραν τούτων. Καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν πλήρη τοῖχον χωρίζοντα τὰς δύο θεότητες. Τὸ ἴδιον συμπέρασμα ἐξάγεται καὶ ἐκ τῶν δύο ἄλλων χωρίων τοῦ περιηγητοῦ, ΠΑΥΣ. II 25, 1: «*ἱερὸν διπλοῦν πεποίηται καὶ πρὸς ἡλίω δίνοντος ἔσοδον καὶ κατὰ ἀνατολὰς ἐτέραν ἔχον· κατὰ μὲν δὴ τοῦτο*

Ἀφροδίτης κείτα ξόανον, πρὸς δὲ ἡλίον δυσμὰς Ἔρεως» καὶ VIII 9, 1: «Ἔστι δὲ Μανινεῦσι ναὸς διπλοῦς μάλιστα πον κατὰ μέσον τοίχῳ διειρογόμενος τοῦ ναοῦ δὲ τῇ μὲν ἀγαλμά ἐστιν Ἀσκληπιου, τέχνη Ἀλκαμένους, τὸ δὲ ἕτερον Δητοῦς ἐστιν ἱερὸν καὶ τῶν παίδων». Πανταχοῦ ἄρα ἔνθα ὁ Πausanias ἀναφέρει διπλοῦν ναὸν ὑπάρχουσι δύο κεχωρισμένοι λατρεῖαι ἐντὸς δύο ἰδιαιτέρων χώρων τοῦ αὐτοῦ οἰκοδομήματος. Ἡ ἔννοια λοιπὸν τοῦ **διπλοῦ οἰκήματος** παρὰ Πausanias ἀναφέρεται εἰς τὴν ὑπαρξίν δύο κεχωρισμένων λατρεῖων, ἔξ οὗ καὶ ὁ Πausanias μεταχειρίζεται τὴν λέξιν ἀδιαφόρως ἂν τὰ δύο διαμερίσματα εἶναι παρακείμενα ἢ ἀντικείμενα· ἀσφαλῶς θὰ ἐχρησιμοποίει ἐπίσης τὸν ὄρον διπλοῦς καὶ ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ διωρόφου ναοῦ, ἀρκεῖ μόνον ἐν ἑκατέρῳ ὀρόφῳ νὰ ἐλατρευέτο ἄλλη θεότης. Τοῦτο δ' εἶναι τὸ οὐσιῶδες τοῦ διπλοῦ οἰκήματος, τὸ ὁποῖον δὲν ἀνευρισκομεν ἐν τῷ δυτικῷ μόνον ἡμίσει τοῦ Ἐρεχθείου. Τὸ οὐσιῶδες ὅμως τοῦτο γνώρισμα ἀνευρίσκεται ἀμέσως καὶ ἡ συμφωνία πρὸς τὰ ἀνωτέρω διπλὰ οἰκήματα ἀποκαθίσταται πλήρως, ἐὰν ἐλευθερούμενοι τῆς προκαταλήψεως ὅτι διπλοῦν οἶκημα εἶναι μόνον τὸ δυτικὸν ἡμισυ τοῦ Ἐρεχθείου, θεωρήσωμεν ὅτι **ἡ ἔκφρασις αὕτη τοῦ Πausanias¹ ἀναφέρεται εἰς ὀλόκληρον τὸ σήμερον καλούμενον Ἐρέχθειον**. Οὕτω τὸ ἀνατολικὸν ἀφ' ἐνὸς καὶ τὸ δυτικὸν ἀφ' ἑτέρου διαμερίσματα ἀνταποκρίνονται ἀντιστοίχως πρὸς τὸ πρότερον καὶ τὸ ἐνδότερον ὡς ἐν II 10, 2, τὸ ἐμπροσθεν καὶ τὸ ἐντὸς ὡς ἐν VI 20, 2. Ὁ ἐγκάρσιος τοίχος, ὁ ὁποῖος χωρίζει ταῦτα ἐντελῶς ἀπ' ἀλλήλων, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν τοίχον, ὅστις ἐπίσης ἐντελῶς χωρίζει καὶ τὰ δύο διαμερίσματα τῶν ἀνωτέρω ἱερῶν. Τὸ θαλάσσιον φρέαρ, ὅπερ γενικῶς θεωρεῖται ὅτι ὀφείλει νὰ χωρισθῇ τῶν βωμῶν, ἀκριβῶς συνδέεται πρὸς τοὺτους διὰ τοῦ ἐνδον, ὡς ἐν τῷ αὐτῷ τμήματι εὐρισκόμενον.² Ἐφ' ὅσον ἄρα τὸ ὅλον Ἐρέχθειον διακρίνεται σαφῶς εἰς δύο μέρη καὶ ἐν ἑκατέρῳ τούτων λατρεύεται ἄλλη θεότης — ἡ Ἀθηνᾶ ἀφ' ἐνὸς καὶ ὁ Ἐρεχθεὺς ἀφ' ἑτέρου — ἡ ἐρημνεία ἡμῶν δὲν δύναται εἶμὴ νὰ εἶναι ἡ μόνη ὀρθή.

¹ Ἀλλὰ διατὶ ἐκφράζεται οὕτω ὁ Πausanias καὶ τοποθετεῖ τὴν παρενθετικὴν φράσιν οὕτως ἀκαταλλήλως δι' ἡμᾶς; Οὗτος περιγράφων τὸ Ἐρέχθειον

¹ Καθ' ὅσον βλέπω μόνον ὁ DÖRPFELD Ath. Mitt. 1911, 48 εἶχεν ἐκλάβει τὸ διπλοῦν οἶκημα ὡς ἀναφερόμενον εἰς ὀλόκληρον τὸ Ἐρέχθειον ἐκκινῶν ἐκ τῆς πεποιθήσεως αὐτοῦ, ὅτι ὁ Πausanias εἰσηλθε διὰ τῆς Α προστάσεως, οὕτω δὲ ἀποκαθιστᾷ ἐν μὲν τῷ ἀνατολικῷ ἡμίσει τοὺς τρεῖς βωμοὺς καὶ τὰς γραφάς, ἐν δὲ τῷ δυτικῷ, ἀφερωμένῳ εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Ποσειδῶνος κατ' αὐτόν, τοποθετεῖ τὰ μαρτύρια. Διὰ τοῦ διπλοῦ οἰκήματος διακρίνει λατρείαν Ἐρεχθέως καὶ λατρείαν Ποσειδῶνος, ὅπερ εἶδομεν ὅτι δὲν εἶναι ὀρθόν.

² Πρὸβλ. : «Ἐσελθοῦσι δὲ εἰσι βωμοί...καί, διπλοῦν γάρ ἐστι τὸ οἶκημα, καὶ ἕδωρ ἐστὶν ἐνδον θαλάσσιον». Ἐσελθοῦσι=ἐνδον γενομένοις. Ἀνεξαρτήτως τῆς παρενθετικῆς φράσεως, οἱ τε βωμοὶ καὶ τὸ φρέαρ ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Πausanias ὡς εὐρισκόμενα ἀπλῶς ἐνδον ἢτοι ἀμφότερα ἐν τῷ αὐτῷ οἰκήματι.

προϋποθέτει ὡς γνωστὸν ὅτι τοῦτο ἀνήκει καὶ εἰς τὴν Ἀθηναίων Πολιάδα. Διὰ τοῦτο εὐθὺς μετὰ τὸν περὶ τοῦ οἰκήματος τοῦ καλουμένου Ἐρεχθίδειου λόγον ὁμιλεῖ περὶ τῆς Ἀθηναῶν: ὅτι εἶναι ἡ θεὰ, τὴν ὁποίαν κυριώτατα σέβονται οἱ Ἀθηναῖοι, ὅτι τὸ ξόανον αὐτῆς εἶναι τὸ ἀγιώτατον κ.λ.π. καὶ ἐν τῇ ἀμέσως ἐπομένῃ παραγράφῳ περιγράφει τι ἀκριβῶς εὐρίσκεται ἐν τῷ ναῷ τῆς Πολιάδος. Γράφων Ἐρεχθίδειον σκέπτεται ὅτι τοῦτο εἶναι καὶ ναὸς τῆς Πολιάδος, διὸ ἀπαριθμῶν τὰ ἐν τῷ Ἐρεχθίδειῳ εὐρισκόμενα καὶ φθάνων εἰς τὸ σημεῖον νὰ ὁμιλήσῃ διὰ τὰ μαρτύρια τοῦ Ποσειδῶνος σκέπτεται ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ γεννηθῇ ἡ ἀπορία διατι καὶ ταῦτα φυλάσσονται ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀθηναῶν. Διὰ τοῦτο σπεύδει νὰ ἐπεξηγήσῃ «διπλοῦν γὰρ ἔστι τὸ οἶκημα» ἥτοι οὐχὶ ὁλόκληρον τὸ οἰκοδόμημα ἀνήκει εἰς τὸν Ἐρεχθέα τὸ ἔν μόνον αὐτοῦ τμήμα εἶναι τὸ κυρίως Ἐρεχθίδειον, ἐντὸς δὲ αὐτοῦ εὐρίσκονται καὶ τὰ μαρτύρια τοῦ Ποσειδῶνος, ἐνῶ τὸ ἕτερον ἡμῖς ἀνήκει εἰς τὴν Ἀθηναίων Πολιάδα.

Οὕτω δὲ μόνον εἶναι σαφῆς ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ οἰκήματος ὡς διπλοῦ, ἀπολύτως ἑναρμονιζόμενος πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Πανσανίου χρῆσιν τοῦ ὄρου, ἵνα χαρακτηρισθῇ τὰ ἀνωτέρω μνημονευθέντα διπλᾶ οἶκηματα, ὡς ἐν Σικυῶνι Ὀλυμπία κ.ά., οὕτω δὲ ἐξηγεῖται ἐπίσης πλήρως διατι δὲν ἀνέφερε τί κεῖται ἐν ἐκατέρῳ τῶν διαμερισμάτων, ἀλλ' ἀντιστρόφως καὶ τὰ πρὸ τῆς παρενθετικῆς φράσεως καὶ τὰ μετὰ ταύτης ρητῶς ἑξακατήρισεν ὡς εὐρισκόμενα ἔνδον τοῦ οἰκήματος τοῦ καλουμένου Ἐρεχθίδειου. Τὸ οἶκημα εἶναι διπλοῦν καὶ ἐν μὲν τῷ καλουμένῳ Ἐρεχθίδειῳ ὑπάρχουσιν οἱ βωμοί, αἱ γραφαὶ καὶ τὸ φρεῖον, ἐν δὲ τῷ ναῷ τῆς Πολιάδος ἥτοι ἐν τῷ ἑτέρῳ διαμερισματι τοῦ διπλοῦ οἰκήματος κεῖνται ὅσα περιγράφει ἐν 27, 1 κέ. Ἡ περιγραφή εἶναι σαφῆς: στενωῶς συναλπομένη λατρεία Ἐρεχθέως καὶ Ἀθηναῶν τελουμένη ἐν ἐνὶ διπλῷ οἴκηματι.

Δυνάμεθα ἤδη νὰ ἐννοήσωμεν κατὰ ποῖον τρόπον ἀνήκει τὸ Ἐρεχθίδειον εἰς τὸν Ἐρεχθέα εἶναι τὸ νεκρικὸν αὐτοῦ οἶκημα. Ἐρεχθίδειον εἶναι τὸ Ἡρώων τοῦ Ἐρεχθέως, τὸ οἰκοδόμημα τὸ προσωρισμένον νὰ καλύπτῃ τὸν τάφον αὐτοῦ καὶ τὰς εἰς αὐτὸν καὶ τοὺς συγγενεῖς χθονίους νεκρικός τελετάς. Εἶναι ναόσχημος τάφος, προφανῶς δὲ τὸ λαμπρότερον δημιούργημα τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ τούτου τύπου, τὴν ὑπαρξίν τοῦ ὁποίου ἐν τῇ Κυρίῳ Ἑλλάδι κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους ὑπέθεσε μόνον ὁ M. COLLIGNON Statues funéraires 170 κέ. Οὕτω δὲ αἴρεται ἡ καὶ ἄλλως ἀπίθανος γνώμη τοῦ PFISTER σ. 412 κέ. ὅτι δὲν συνάπτονται ἰδιαίτερα οἰκοδομήματα πρὸς τοὺς τάφους τῶν ἡρώων, ἀλλ' ὅτι τὰ ἡρώα ἀπετελοῦντο συνήθως ἐκ τεμενῶν ἀνευ οἰκοδομήματος καὶ ὅτι δὲν ἔχουσιν ἰδιαίτερον σημασίαν αἱ περὶ τῶν τάφων τοῦ Κέρροπος καὶ τοῦ Ἐρεχθέως μαρτυρίαι, ἐπειδὴ αὗται εἶναι μεταγενέστεραι, οἱ δὲ μνημονευόμενοι τάφοι αὐτῶν εὐρίσκονται ἐν τῷ τεμένει τῆς Ἀθηναῶν¹.

¹ Καὶ ὁ NILSSON Min.-Myc. Rel. 492 ἀμφιβάλλει περὶ τῆς ἀρχαιότητος τῆς εἰδήσεως περὶ τάφου τοῦ Κέρροπος.

Β'. ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑΙ ΙΔΙΟΡΡΥΘΜΙΑΙ

1. Ο ΔΥΤΙΚΟΣ ΤΟΙΧΟΣ ΤΟΥ ΕΡΕΧΘΕΙΟΥ

Ἐπὶ τοῦ μέσου περιῖτου τοῦ ὕψους τοῦ δυτικοῦ τοίχου ὑπάρχει ἔξωτερικῶς καὶ ἔσωτερικῶς μαρμάρινον γείσον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου στηρίζονται τέσσαρες κίονες, ἡ ἔσωτερικὴ ὄψις τῶν ὁποίων ἐσηματίζεται εἰς παραστάδας (R. VALLOIS RÉG 1929, 237). Τὰ σχηματιζόμενα ἀνοίγματα κατὰ τὸ κατώτερον μέρος αὐτῶν ἐφράσσοντο διὰ κτιστοῦ στηθαίου, ἐνῶ τὸ ἀνώτερον ἐκλείετο διὰ ξυλίνων κυκλιδωμάτων. Μόνον τὸ πρὸς νότον τελευταῖον μετακίονιον ἐστερεῖτο δρυφάκτου. Ἡ διάταξις αὕτη εἶναι γνωστὴ καὶ ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ 409/8, IG II² 372 Β στ. 63: τῶν κίωνων τῶν ἐπὶ τῷ τοίχῳ τῷ πρὸς τὸ Πανδροσεῖο. Κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους τὰ μεταξὺ τῶν κίωνων ἐκτίσθησαν, ἐνῶ τὰ δρυφάκτα ἐσηματίσθησαν εἰς παράθυρα (πρβλ. The Erechtheum σελ. 60 κέ. CH. PICARD ἔ.ἀ. 35. R. VALLOIS RÉG 1929, 236 κέ.).

Ἡ διάλυσις αὕτη τοῦ ἀνωτέρου τμήματος τοῦ δυτικοῦ τοίχου δὲν ἐγένετο, καθ' ὅσον γινώσκω, ὑποκείμενον ἰδιαίτερας ἐρεύνης. Θεωρεῖται ἀπλῶς ὅτι ὁ δυτικὸς τοίχος ἔχει τὰ ἀνοίγματα ταῦτα διὰ τὴν εἰσαγωγὴν φωτός. Πρβλ. FURTWÄNGLER MW σ. 195. JUDEICH Topogr.² 278.¹ Ὁ CH. PICARD ἔ.ἀ. 24² ὑποθέτει ὅλον τὸ οἰκοδόμημα περιβαλλόμενον ὑπὸ διακοπτομένης περιστάσεως: κατὰ τὰς τρεῖς πλευρὰς σχηματίζεται αὕτη εἰς τρεῖς προεξεχούσας παραστάσεις, ἐνῶ κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν ἡ πρόστασις συννεοῦται τὸν τρόπον τινὰ πρὸς τὸν δυτικὸν τοίχον. Αἱ ἐρμηνεῖαι αὗται προφανῶς δὲν ἱκανοποιοῦσι. Δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τὴν διάρθρωσιν ταύτην τοῦ δυτικοῦ τοίχου στηριζόμενοι εἰς τὴν ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τῆς μελέτης ἡμῶν σαφῶς διαπιστωθεῖσαν φύσιν τοῦ οἰκοδομήματος ὡς ἔχοντος χθόνιον χαρακτῆρα.

Καὶ ἔσωτερικῶς καὶ ἔξωτερικῶς ὁ τοίχος ἐμφανίζεται ἀποτελούμενος

¹ Ὁ W. DÖRPFELD, Die Beleuchtung d. gr. Tempel ἐν Zeitschrift für Geschichte d. Architektur VI (1913) 12 κέ. δέχεται ὡς ἰδιαίτερον τρόπον φωτισμοῦ τὸν ἐκ τοῦ ἀνωτέρου μέρους τοῦ ναοῦ πλάγιον φωτισμὸν (Hohes Seitenlicht), εἰς τὸν ὁποῖον τάσσει καὶ τὰ ἀνοίγματα τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ Ἐρεχθεῖου.

² Βλ. καὶ CH. PICARD Manuel d'archéol. grecque, La sculpture II 2, 734: On constate, en outre, l'enveloppement irrégulier d'une sorte de péristasis discontinue, qui s'amplifiait, et dirait-on, s'enflait ça ou là en porches saillants (προστάσεις): au Nord... A l'Ouest, la construction paraît tronquée: tout ce qui était attendu par là s'est résorbé, semble-t-il, à cause de la présence, en cet endroit, d'anciens lieux de culte immuables.

καθ' ὕψος ἐκ δύο μερῶν. Τοῦτο, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἀποτελεῖ ἰδιαίχοντα χαρακτηριστῆρα τῶν ἐπιτυμβίων οἰκοδομημάτων. Εἶδομεν ὅτι ἐν τῷ Ἐρεχθεῖφ ὑπῆρχον βωμοί, τοὺς ὁποίους εἶναι ἀνάγκη νὰ φαντασθῶμεν μᾶλλον ὡς βόθρους ἢ ἐσχάρας. Τοιούτων ὅμως βωμῶν εἶναι ἀνάγκη ἵνα ὑπάρχη ἕξοδος διὰ τὸν καπνόν.

Ἐκ Δήλου γνωρίζομεν τρία σημαντικὰ οἰκοδομήματα περικλείοντα ἐντὸς αὐτῶν βωμούς, τὰ ὁποῖα, μολονότι ἐν τοῖς θεμελίοις μόνον διασφζόμενα, δύνανται ὅμως μετ' ἀρκούσης πιθανότητος νὰ ἀναπαρασταθῶσι διὰ τῶν σωθέντων ἀρχιτεκτονικῶν αὐτῶν μελῶν καὶ τῶν ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς περὶ αὐτῶν μαρτυριῶν. Ἡ περὶ τούτων μελέτη δὲν ἔχει ἀκόμη δημοσιευθῆ, ἀλλ' ἤδη τὸ πρῶτον μέρος τῆς περὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς Δήλου ἑξαιρετικῆς μελέτης τοῦ R. VALLOIS *L'architecture hellénique et hellénistique à Délos*, Paris (1944) βοηθεῖ ἀρκούντως ἡμῖν:

Δυτικῶς τοῦ Ἀρτεμίου οἰκίζονται ἐν Δήλῳ τὰ θεμέλια οἰκοδομήματος κτισθέντος ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος (πρβλ. F. COURBY BCH 1921, 211 κέ. R. VALLOIS *L'architecture...* σ. 30 κέ. 152 κέ.). Τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο ὁ R. Vallois ἔχει ταυτίσει πρὸς τὸν περίφημον *Κερατῶνα* ἢ *Κεράτινον βωμόν*. Πιστεύω ὅτι ἡ ταύτισις αὕτη δὲν προσκορεῖ εἰς δυσκολίας καὶ δύναται, τὸ γε νῦν ἔχον, νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀσφαλῆς. Ἐν καὶ ἀκόμη ὁ R. Vallois δὲν ἔχει δημοσιεύσει τὰ σχεδιογραφήματα τοῦ οἰκοδομήματος, ἢ περιγραφῆ, τὴν ὁποίαν οὗτος παρέχει ἐν σ. 152 κέ., εἶναι σαφής: «Ἡ ἀνώδομία (= l'élevation) τοῦ σηκοῦ... περιελάμβανε κατώτερον γείσον ἐπὶ γεισηπόδων καὶ ἀνώτερον θριγκὸν μετὰ γλυπτῆς ζωφόρου· στενότερον δὲν τοῦ ναοῦ τὸ δεύτερον (= ἀνώτερον) τοῦτο σῶμα ἐστηρίζετο ἐπὶ παραστάδων (= piliers ou éperons) προσκεκολλημένων ἐπὶ τῶν πλαγίων τοίχων, *εἶχε στενὰ ἀνοίγματα* συγκλίνοντα ἐσωτερικῶς πρὸς τὰς πλευρὰς καὶ πρὸς τὰ κάτω». Ἐπίσης ἐν σ. 30 παρέχει τὴν ἑξῆς περιγραφὴν: «δηρεῖτο ἐσωτερικῶς διὰ δωρικῶν στηριγμάτων (= par pièces doriqes) εἰς δύο ἐπάλληλα σώματα, στενὰ δ' ἀνοίγματα συγκλίνοντα εἰσῆγον ἐκ τῶν ἄνω τὸ φῶς».

Συμφώνως πρὸς τὴν περιγραφὴν ταύτην ἔχομεν καὶ ἐδῶ τὴν εἰς πλείονα τοῦ ἐνὸς «δρόφους» διάταξιν καὶ τὰ ἀνοίγματα ἐν τῷ ἀνωτέρῳ δρόφῳ. Δεχόμενοι τὴν ταύτισιν τοῦ οἰκοδομήματος τούτου πρὸς τὸν Κερατῶνα διαπιστοῦμεν ἀμέσως τὴν ἀναλογίαν τούτου πρὸς τὸ Ἐρέχθειον¹: οἰκοδόμημα περικλεῖον βωμόν, ἔχον διηρημένους τοὺς τοίχους αὐτοῦ εἰς δύο μέρη ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἀνώτερον εἶναι διαλελυμένον δι' ἀνοιγμάτων. Ἐὰν δεχθῶμεν τὸν Κεράτινον βωμόν ὡς ἀπλῶς τὸν βωμόν τοῦ Ἀπόλλωνος εἶναι δύσκολον νὰ

¹ Ὁρισμένης ὁμοιότητος τοῦ Κερατῶνος πρὸς τὸ Ἐρέχθειον διαπιστῶναι ὁ R. VALLOIS αὐτ. 403 παρατηρῶν ὅτι «les rayères ébrasées qui ajouraient le corps supérieur sont une première ébauche des lanternaux hellénistiques».

δίδωμεν χθονίαν λατρείαν. Ἄλλ' εἶναι σημαντικὴ ἡ διαπίστωσις ὅτι ὁ Κεράτινος βωμὸς ἀνάγεται εἰς κρητικὰ πρότυπα,¹ ἢ δὲ κρητικὴ λατρεία εἶναι κατὰ βασίαν χθονία, ὃ δὲ περὶ τὸν κεράτινον βωμὸν χορευόμενος γέρας² συνάπτεται καὶ πρὸς τὴν ἐπὶ τοῦ σήματος τῶν Ὑπερβορείων *ἐπιπεφυκῶνα ἐλαίαν*.

Βωμὸν περικλείει ἐπίσης ἐν Δήλῳ καὶ τὸ καλούμενον *ἀψιδωτὸν οἰκοδόμημα*.³ Τοῦτο ὁ F. COURBY *Mélanges Holleaux* (1912) σ. 63 κέ. εἶχε θεωρήσει τότε ὡς τὸν Κεράτινον βωμὸν. Ἡ ἀναπαράστασις τοῦ F. Courby δεχομένου ἀπλὴν κιονοστοιχίαν, ἣς ἐκλείοντο τὰ κατώτερα μέρη τῶν μετακιονίων διὰ μαρμαρίνων στηθαίων, σχηματίζει τὴν αὐτὴν διάλυσιν δι' ἀνοιγμάτων τοῦ ἀνωτέρου μέρους τῆς περιβαλλούσης τὸν βωμὸν κιονοστοιχίας. Ὁ R. VALLOIS σ. 29, 157 κέ. μὴ δεχόμενος τὴν τοιαύτην ἀποκατάστασιν καὶ ἀποδίδων τὴν κιονοστοιχίαν εἰς ἕτερον πλησίον οἰκοδόμημα (αὐτ. 50, 51 σμμ. 1) ἀποκαθιστᾷ περὶ τὸν βωμὸν πόδιον λῆγον εἰς κυμάτιον καὶ ὑπὸ ἐπιφύλαξιν δέχεται ἐπὶ τοῦ ποδίου κιονίσκους ὑποστηρίζοντας τὴν στέγην (σ. 159) καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ἄρα ταύτῃ πρόκειται ἡμῖν οἰκοδόμημα ἔχον ἀνοίγματα κατὰ τὸ ἀνώτερον αὐτοῦ τμήμα καὶ περικλιθεὶς βωμὸν ἐν τῷ ἔσωτερικῷ αὐτοῦ.⁴ Ὁ τύπος οὗτος τοῦ οἰκοδομήματος ἀνεξαρτήτως τῶν προ-

¹ Τὰ ἐν τῷ ναφ τῆς Δρήρου ἀνακαλυφθέντα κέρατα ἔχουσι ὁποσοδήποτε σχέσιον πρὸς τὴν ἀρχικὴν ἀντίληψιν, ἣν τινα ἀντιπροσωπεύει ὁ Κερατὸν τῆς Δήλου, Σ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ ἐν ΠΑΕ 1935, 208· πρὸβλ. καὶ CRAI 1935, 478.

² Ὁ ΚΑΛΛΙΜΑΧΟΣ Ὑμν. Δήλ. 316 κέ. περιγράφων τὸν χορὸν μαρτυρεῖ ὅτι οἱ ναῦται «οὐ πάλιν ἔβησαν πρὶν...πρὸς ὁδοὺς ἀγνὸν ἐλαίης». Ἡ ἐλαία αὕτη εἶναι ἡ ἐπὶ τοῦ σήματος τῶν Ὑπερβορείων Παρθένων ἀκριβῶς κατὰ τὴν ΒΑ γωνίαν τοῦ πρὸς τὸν Κερατῶνα ταυτιζομένου οἰκοδομήματος, R. VALLOIS BCH 48, 1924, 436 κέ. Περαιτέρω ὁ Καλλίμαχος (στ. 263) ὀνομάζει ἐν Δήλῳ «γενέθλιον ἔρνος ἐλαίης». Αἱ Ὑπερβορθῆνοι εἶναι ζευγὸς Εἰλειθυϊῶν καὶ δύναται ἐπομένως ἡ ἐπὶ τοῦ σήματος αὐτῶν ἐλαία νὰ ὀνομασθῇ γενέθλιος. Ἀλλὰ κυρίως ἡ ἐν Δήλῳ λατρεία τούτων εἶναι ὡς ἡρωϊκῶν, ἐπομένως χθονία· ἡ ἐλαία δὲν συνάπτεται πρὸς τὴν γέννησιν τοῦ Ἀπόλλωνος εἰμὴ μόνον ἀπὸ τοῦ πέμπτου αἰῶνος (VALLOIS ἔ.δ. 440). Ὅποτε εἶναι ἀσφαλὴς ἡ ἀρχικὴ σύναψις τῆς ἐν Δήλῳ ἐλαίας πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν τάφων λατρείαν.

³ Ἀρχαϊκὸς ἀψιδωτὸς βωμὸς ἀπεκαλύφθη ἐν Τροίᾳ, AJA 1937, 43 εἰκ. 24. R. VALLOIS αὐτ. 157.

⁴ Πρὸβ. R. VALLOIS ἔ.δ. 403: Si les murs (τ.ἔ. τοῦ ἀψιδωτοῦ οἰκοδομήματος) étaient destinés à porter un toit, on avait dû prévoir sous ce dernier des *ouvertures* plus ou moins larges, sinon une ordonnance complète. Ἐν τῇ λεπτομερεῖ ἀναλύσει τοῦ βιβλίου τοῦ Vallois ὁ CH. PICARD *Journ. d. savants* 1946, 49 κέ. καὶ 113 κέ. φαίνεται ἀποκλίνων ὑπὲρ τοῦ ταυτισμοῦ τοῦ ἀψιδωτοῦ οἰκοδομήματος πρὸς τὸν Κερατῶνα (αὐτ. 61), ὃν θεωρεῖ ἀνάλογον πρὸς θόλον — θυμέλην ἢ ἡρώον (αὐτ. 122), ὁποσοδήποτε ἄρα χθόνιον οἰκοδόμημα. Αἱ ἀντιρρήσεις αὐτοῦ ὡς πρὸς τὸν κατὰ Vallois Κερατῶνα καὶ τὸ Πύθιον δὲν εἶναι ἀποφασιστικά. Διὰ τὰ ἐν τῷ ἀνωτέρῳ τμήματι τῶν τοιούτων οἰκοδομημάτων ἀνοίγματα ἐν ταῖς δηλιακαῖς ἐπιγραφαῖς ἀπαντᾷ ἡ λέξις *ὑπολαμπάς*, πρὸβ. R. VALLOIS *L'architecture* ... σ. 167. Ἡ «ὑπόστυλος αἰθούσα» τῆς

ἱστορικῶν αὐτοῦ προγόνων εἶναι ἤδη γνωστός ἐκ τοῦ ὀγδόου περίπου αἰῶνος διὰ τῶν πηλίνων «οἰκίσκων» τῆς Περαχώρας, Perachora σ. 34 κέ. πίν. 8-9. Εἰς τοὺς οἰκίσκους τούτους, καθὼς καὶ εἰς τὸν οἰκίσκον τοῦ Ἄργου, Ἄρχ. Ἐρ. 1931 κέ. ὑπάρχει πρόστασις ἐκ διπλῶν ἢ ἀπλῶν στηριγμάτων κατὰ τὴν προέκτασιν τῶν μακρῶν τοίχων. Οὔτε ὁ F. Courby οὔτε ὁ R. Vallois (ἔ.ἀ. καὶ σ. 30 σημ. 7) συνάπτουσι πρὸς τὸ ἀψιδωτὸν οἶκημα τὰς δύο στρογγύλας βάσεις, αἱ ὁποῖαι ὑπάρχουσι κατὰ τὴν προέκτασιν τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ ἀψιδωτοῦ οἰκοδομήματος. Ἄλλ' ἡ σύναψις αὕτη εἶναι ἀναγκαῖα παρὰ τὰς ὑπαρχούσας δυσχερείας, τοῦλάχιστον ἐν προγενεστέρᾳ μορφῇ τοῦ οἰκοδομήματος.

Οὕτω ἡ ὁμοιότης πρὸς τοὺς οἰκίσκους τῆς Περαχώρας γίνεται πρόδηλος παρὰ τὴν χρονικὴν διαφοράν. Προφανῶς τὸ οἰκοδόμημα τῆς Δήλου συνεχίζει ἀρχαιότερον τῆς αὐτῆς μορφῆς.

Τὸ τρίτον οἰκοδόμημα τῆς Δήλου τὸ περιέχον βωμὸν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ αὐτοῦ καὶ παρουσιάζον ἀνάλογον διάταξιν κατὰ τὸ ἄνω αὐτοῦ τμήμα εἶναι τὸ καλούμενον «*Μνημεῖον τῶν Ταύρων*», τὸ ὁποῖον ὁ R. Vallois ταυτίζει πρὸς τὸ Πύθιον, ἐν τῷ ὁποίῳ ὑπῆρχε τὸ ἄσβεστον πῦρ. Ἐντὸς τοῦ μείζονος τμήματος τοῦ οἰκοδομήματος εὐρίσκετο τὸ «ἐν Δήλῳ πλοῖον», ὡς ἔδειξαν ὁ J. Couchoud καὶ ὁ I. ΣΒΟΡΩΝΟΣ ἐν BCH 1921, 270 κέ. Ὁ VALLOIS θεωρεῖ τὸν μὲν ἀνατολικὸν χῶρον ὡς τὸ Πύθιον, τὴν δὲ δυτικὴν αὐτοῦ ἐπιμήκη αἴθουσαν ὡς τὸ *νεώριον* (αὐτ. 33 κέ.).¹ Τὸ μικρότερον βόρειον τμήμα τοῦ οἰκοδομήματος, τὸ Πύθιον, περικλείει διαρκῶς καίουσαν ἐστίαν R. VALLOIS ἔ.ἀ. 33 κέ., 153 κέ. «Οἱ τοῖχοι (τ.ἔ. τοῦ τμήματος τούτου) εἶχον ἀνὰ μίαν εἴσοδον μεταξύ δύο παραθύρων κατὰ τὴν Α καὶ Δ πλευρὰν καὶ ἔφερον ὑπὲρ τὸ γεῖσον ὑπολαμπάδα ἰωνικὴν ἀποτελουμένην ἐκ τετραγώνων στηριγμάτων (piedroits), κλειστὴν ὅμως κατὰ τὴν Β πλευρὰν, ὅπου ἀντὶ τῶν στηριγμάτων ἔχομεν παραστάδας». Ἰδέαν τῆς τοιαύτης κατασκευῆς παρέχει ἡ ἀναπαράστασις ἐν BCH 1921 σ. 283 εἰκ. 1, τὴν ὁποίαν ὅμως ὁ R. VALLOIS σ. 153 σημ. 3 θεωρεῖ οὐχ ἀπολύτως ἀκριβῆ. Ἡ σχέσις ἦν ἔχει «τὸ πῦρ τὸ ἐν τῷ Πυθίῳ» IG XI 2, 199 A στ. 41. (P. ROUSSEL Délos, colonie athénienne (1914) σ. 222 σημ. 2) πρὸς τὴν Ἔστιαν, ἣτις ἦτο ἰδρυμένη ἐν τῷ Πρωτανεῖῳ τῆς Δήλου (F. ROBERT ἔ.ἀ. 278 κέ. R. VALLOIS ἔ.ἀ. σ. 34) συναπτομένη πρὸς τὸν ὀμφαλόν, ἐνθυμίζει τὰς ἐν Δελφοῖς ὁμοίας καὶ πρὸς

Δήλου μὲ τὴν σαφῶς γνωστὴν ὑπολαμπάδα (Délos II (compl.) πίν. 2) τῆς ὁποίας ὁ προσορισμὸς θεωρεῖται ἐμπορικός — ὑπὸ τῶν ἐπιγραφῶν καλεῖται «στοὰ ἢ πρὸς τῷ Ποσιδεῖῳ» — ἔχει ὁποσδήποτε σχέσιν πρὸς τὴν ρωμαϊκὴν βασιλικὴν (G. LEROUX Les orig. d. l'éd. hypostyle 255. R. VALLOIS ἔ.ἀ. 165).

¹ Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ ΦΙΛΟΣΤΡΑΤΟΥ Βίοι Σοφ. II 1, 7 καὶ ἐν Ἀθήναις τὸ ἱερόν πλοστον τοῦ Θησεῶς ἐφυλάσσετε ἐν τῷ Πυθίῳ. Δύναται νὰ εἶναι ἐντελῶς τυχαία ἡ ἀναλογία;

τὴν Γῆν συναπτομένης λατρείας, αἵτινες εἶχον ἀσφαλῶς χθόνιον χαρακτῆρα. Ὅπωςδήποτε ὁμως ἀναμφίβολος εἶναι ἡ πρὸς τὸ Ἐρεχθεῖον ὁμοιότης διὰ τῆς ὑπάρξεως πυρὸς ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ οἰκοδομήματος καὶ διὰ τῶν ἀνοιγμάτων ἐν τῷ ἀνωτέρῳ τμήματι τῆς Α καὶ Δ πλευρᾶς, ψευδανοιγμάτων δ' ἐν τῇ βορείᾳ. Διὰ τὰ τοιαῦτα ἐν τῷ ἄνω τμήματι τῶν οἰκοδομημάτων ἀνοίγματα αἱ δηλιακαὶ ἐπιγραφαὶ χρησιμοποιοῦσι τὴν λέξιν *υπολαμπάς*.

Ἄσφαλές πόρισμα συναγόμενον ἐκ τῶν παραδειγμάτων τούτων εἶναι ὅτι ἡ ὑπαρξὶς τῶν βωμῶν ἐντὸς τοῦ Ἐρεχθείου εἶναι ἄνευ ἀμφιβολίας σχετικῆ πρὸς τὴν διάλυσιν τοῦ ἀνωτέρου ἡμίσεος τοῦ δυτικοῦ τοῖχου.

Αἱ συσχετίσεις δύνανται νὰ ἐκταθοῦν περαιτέρω. Τὸ Ἄρσινοεῖον τῆς Σαμοθράκης διαφέρει τῶν συνήθων θόλων, διότι στερεῖται τῆς περιθεούσης κιονοστοιχίας· ἀντὶ τούτου ὁμοίως ὁ τοῖχος τοῦ οἰκοδομήματος εἶναι διηρημένος ἐπίσης καθ' ὕψος εἰς δύο μέρη, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἀνώτερον εἶναι διαλελυμένον διὰ τεσσαράκοντα τεσσάρων παραστάδων, μετὰ τῶν ὁποίων ὑπάρχουσιν ἀνοικτὰ ἢ διὰ πλακῶς φρασσόμενα παράθυρα· πρβλ. CONZE *Unters... Samothrake I* 1875 σ. 19 καὶ 79 πίν. 51 κέ. O. RUBENSOHN *Mysterienheil.* 169. H. THIERSCH *Pro Samothrake*, Sitzb. Wien. Akad. (1931). O. KERN *Die griech. Myst. der klass. Zeit* (1927) 38. Ὁ R. VALLOIS ἔ.ἀ. 249 σημ. 1 παρατηρεῖ τὴν ἀναλογίαν τῆς διατάξεως ταύτης τοῦ Ἄρσινοεῖου πρὸς τὸ Ἐρέχθειον. Ἐν τῷ Ἐρεχθεῖῳ οἱ ἐξωτερικοὶ ἡμικίονες παρουσιάζονται ἐσωτερικῶς ὡς παραστάδες, ἐνῶ ἐν τῷ Ἄρσινοεῖῳ ἐξωτερικῶς ἐμφανίζονται παραστάδες, ἐσωτερικῶς δὲ ἡμικίονες. Ἐν ταῖς ἀνωτέρω μελέταις, ἰδίᾳ παρὰ H. Thiersch καὶ O. Kern, θεωρεῖται πιθανὸν ὅτι ἐν τῷ Ἄρσινοεῖῳ ἐγένετο ἡ παράστασις τῶν «δρωμένων» τῆς θρησκείας τῶν Καβείρων. Πρβ. F. ROBERT ἔ.ἀ. 358 κέ., ὅστις παραβάλλει τὸ Ἄρσινοεῖον πρὸς τὸ Ἄδυτον τοῦ Παλαίμονος. Τὴν ὑπαρξὶν βωμοῦ ἢ θυμέλης ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ Ἄρσινοεῖου ἐβεβαίωσεν ἡ τελευταία ἀνασκαφὴ (πρβ. AJA 1940, 339).

Ἀκριβῶς τὸν αὐτὸν ἀρχαιτεκτονικὸν τύπον, ἀλλ' ἐν μικρῷ μεγέθει, ἐπαναλαμβάνει ἡ μικρὰ θόλος ἐπὶ ἀναγλύφου τοῦ Λούβρου ἐκ Κυζίκου, CONZE *Samothrake I* 85 σημ. 2 εἰκ. 36. Ὁ χθόνιος χαρακτῆρ τῆς μικρᾶς ταύτης θόλου πιστοῦται καὶ ἐκ τοῦ νεκροδεῖπνου, ὅπερ παρίσταται ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου τούτου· πρβ. F. ROBERT ἔ.ἀ. 359 καὶ 397. Δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὅτι τὸ Ἄρσινοεῖον εἶναι τὸ γνωστὸν συνδυτικὸν μέλος μετὰ τῶν στοργγύλων οἰκοδομημάτων, τῶν θόλων, τῶν ὁποίων γενικῶς ὁ χθόνιος χαρακτῆρ εἶναι ἀναμφίβολος πλέον κατόπιν τῆς μελέτης τοῦ F. ROBERT *Thymélé* (1939), καὶ τῶν ἐνταῦθα ἐξεταζομένων ὁμοίας φύσεως μνημείων.

Πρὶν ὁμως διὰ τοῦ Ἄρσινοεῖου μεταφερθῶμεν εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἑλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν ἀναλόγων μνημείων πρέπει νὰ ἴδωμεν παλαιότερά τινα σημαντικὰ οἰκοδομήματα δεικνύοντα συγγενῆ διάταξιν.

Ἐν τῷ *ναφ F* τοῦ Σελινοῦντος, KOLDEWEY-PUCHSTEIN *Gr. Tempel*

σ. 117 εἰκ. 94, ROBERTSON Handbook 73 εἰκ. 29, FOUGÈRES Sélinonte, 246, τὸ κατώτερον τμήμα τῶν μετακιονίων ἀνοιγμάτων τῆς περιστάσεως ἦτο ἀπολύτως κλειστόν. Τὸ κλείσιμον τοῦτο τῆς περιστάσεως ὁ Koldewey καὶ ὁ Puchstein θεωροῦσι γενόμενον ἐκ τῶν ἀναγκῶν μυστηριακῆς λατρείας, ἣτις ἐτελεῖτο ἐν τῷ ναῷ τούτῳ (ἔ.ἀ. 193). Ἄλλ' ἡ τοιαύτη ἐρμηνεῖα ἀναγκαστικῶς ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς ἐν Ἀκράγαντι KOLDEWEY-PUCHSTEIN ἔ.ἀ. 159 κέ. πρβ. ROBERTSON Handbook σ. 123 κέ. Ἡ ἀναπαράστασις τῆς περιστάσεως, ἣν παρέχουσιν οἱ δύο οὗτοι ἐρευνηταί, εἶναι ἡ ἀκόλουθος. Μεταξὺ τῶν ἡμικιόνων τῆς ψευδοπεριστάσεως οἱ τοῖχοι εἶναι πλήρεις μέχρις ὀρισμένου ὕψους, ὅπου τερματίζονται διὰ κυματίου ἐπὶ τοῦ ὀποίου ἐπάτουν οἱ Ἀτλαντες προβαλλόμενοι «ἐπὶ ἰδαετοῦ ἀνοιγμάτων» (αὐτ. σ. 162)¹. Πρὸς τὴν τοιαύτην δὲ διάταξιν παραβάλλουσι πομπηϊανὰς τοιοῦτογραφίας τοῦ α' καὶ β' ρυθμοῦ, ἐκ δὲ τῶν ἐλληνικῶν ἀρχιτεκτονημάτων ἀκριβῶς τὸν ναὸν F τοῦ Σελινοῦντος, τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ Ἐρεχθείου καὶ τὸ μνημεῖον τοῦ Λυσικράτους. Ὡς πρὸς τὴν ἐρμηνεῖαν τῆς διατάξεως ταύτης παρατηροῦσι τὰ ἐξῆς (αὐτ. σ. 193): «μολονότι οὐδὲν ἔχει παραδοθῆ περὶ *τελειῶν* τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς οὐδὲ δυνάμεθα ν' ἀποφανθῶμεν ἐὰν ἔχωμεν τὸ δικαίωμα νὰ παραδεχθῶμεν τὰ κρητικὰ μυστήρια τοῦ Διὸς (πρβλ. LOBESK Aglaorhamus II 1121 κέ) δι' ἀποικίαν τῆς ροδιακῆς — κρητικῆς Γέλας, κατ' ἀνάγκην ἡ τοιαύτη ἀρχιτεκτονικὴ διάταξις ὀφείλει νὰ σχετισθῆ πρὸς τὴν μυστηριακὴν λατρείαν, ἣν διδάσκει ἡ διάταξις τοῦ ναοῦ F τοῦ Σελινοῦντος. Διὰ τῆς συγκρίσεως πρὸς τὸ Τελεστήριον τῆς Ἐλευσίως δυνάμεθα νὰ κερδίσωμεν νέαν ἄποψιν περὶ τῆς κλοσσιαίας αἰθούσης τοῦ Ὀλυμπίου».

Τὴν ἄποψιν ταύτην, κατὰ τὴν γνώμην μου, δικαιούμεθα πολὺ πλεόν νὰ δεχθῶμεν διὰ τὸ χαρακτηριστικῶς χθονίας λατρείας Ἐρεχθείου, τοῦ ὀποίου τὴν ὁμοιότητα πρὸς τὸν ναὸν τοῦ Ἀκράγαντος ἐξῆραν οὕτω ὁ Koldewey καὶ ὁ Puchstein. Τὸ ψευδοπεριπτερον σύστημα ἐν τῷ ναῷ τούτῳ ὑπάρχει ὡς γνωστὸν καὶ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ ναοῦ. Τοὺς τετραγώνους δώδεκα στύλους ἑκατέρως σειρᾶς, δι' ὧν διηρεῖτο ὁ ναὸς εἰς τρία κλίτη, ἦνῳνε τοῖχος κλειῶν τὰ μεταξὺ τῶν στύλων τούτων διαστήματα. Τὸν μυστηριακὸν χαρακτήρα τοῦ ναοῦ δεικνύει προσέτι τὸ κατὰ τὸ δυτικὸν τέρμα τοῦ μεσαίου κλίτους σχηματιζόμενον Ἄδυτον. Ἐνταῦθα νομίζω ὅτι δύναται τις νὰ ἀναφέρῃ καὶ τὸν βοιωτὸν οὗ μνημονεύει ὁ Πausanias ἐντὸς τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς ἐν Ὀλυμπίᾳ: V 14, 4: «δευτέρῳ δὲ (τ.ἔ. θύουσι) τῷ Ὀλυμπίῳ Διὶ ἰόντες ἐπὶ τὸν βοιωτὸν τὸν ἐν τῷ ναῷ». Ἡ ὑπαρξὶς βωμοῦ ἐντὸς ναοῦ κατὰ τοὺς κλασσικοὺς

¹ Παλαιότερον ὁ Cockerell παρὰ STUART-REVERT Antiquities... London (1830) IV 1-10 πίν. 1-8 εἶχεν ἀποκαταστήσει πλήρη ἀνοίγματα μεταξὺ τῶν ἡμικιόνων ὑπὲρ τὸ ὡς πόδιον σχηματιζόμενον κατώτερον τμήμα τοποθετῶν ἀλλαγῶν τοὺς Ἀτλαντας.

χρόνους εἶναι, ὡς εἶδομεν, σπανία. Ἡ παλαιὰ γνώμη τοῦ E. CURTIUS Gesamm. Abhandlungen 2, 48 κέ. ὅτι ὁ βωμὸς οὗτος ὑπῆρχε πρὸ τῆς κτίσεως τοῦ ναοῦ καὶ διετηρήθη μετὰ ταύτην εἶναι ἀπολύτως ὀρθή, ἀκριβῶς ὡς ἐδέχθημεν καὶ διὰ τοὺς βωμοὺς τοῦ Ἐρεχθείου, δυσκόλως δὲ θὰ δεχθῆ τις ὅτι ὁ βωμὸς οὗτος δὲν ἦτο χθονίας φύσεως· τὸ Ὀλυμπιεῖον τοῦ Ἀκράγαντος καὶ ὁ Χθόνιος Ζεὺς εἶναι σαφεῖς ἐνδείξεις (πρβλ. ἀνωτ. σ. 24 κέ.) Ἡ ἰδέα ὀπωσδήποτε τῆς διαλύσεως τῶν τοίχων διαμένει καὶ κατὰ τὴν ἀναπαράστασιν, ἀρκούντως διάφορον καὶ ἕως φαντασιώδη, ἣν παρέχει ὁ B. PACE Mon. Ant. 28, 1922, σ. 174 κέ.¹

Τὰ οἰκοδομήματα χθονίας λατρείας διαφέρουσιν ὡς γνωστὸν ἀπὸ τῶν συνήθων ναῶν κυρίως διὰ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ λατρεία τελεῖται ἐν τῷ ἔσωτερικῷ αὐτῶν, ἐκ τούτου δὲ παρουσιάζουσιν ὁμοιότητας πρὸς τὰ δημόσια οἰκοδομήματα τὰ προσωρισμένα διὰ τὴν ὑποδοχὴν πλήθους. Ἀκριβῶς δὲ ἡ διάλυσις τοῦ ἀνωτέρου τμήματος τῶν τοίχων αὐτῶν δι' **ὑπολαμπάδος** ἀνευρίσκεται εἰς τοιαῦτα δημόσια οἰκοδομήματα. Ἀναφέρω δύο παραδείγματα:

Ἐν τῷ **Ἐκκλησιαστηρίῳ** τῆς Δήλου τὸ ἀνώτερον τμήμα τῶν τοίχων, καθὼς μανθάνομεν λεπτομερῶς ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν καὶ ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῶν εὑρεθέντων ἀρχιτεκτονικῶν τεμαχίων, ἀπετελεῖτο ἐκ κινοστοιχίας ἐκ παραστάδων, ἀναλόγου πρὸς ἐκείνην τοῦ Πυθίου, τοποθετηθείσης περὶ τὸ 200 π.Χ. καὶ περιτρεχούσης πιθανῶς καὶ τὰς τέσσαρας πλευρὰς τοῦ οἰκοδομήματος· πρβλ. R. Vallois, ἐν BCH 1929 σλ. 293 κέ. καὶ 315 εἰκ. 42 καὶ 45, τοῦ ἰδίου L'architecture à Délos σ. 254.

Ἐν τῷ **Βουλευτηρίῳ** τῆς Μιλήτου τὸ κύριον οἰκοδόμημα παρουσιάζει ἔξωτερικῶς διμερῆ χωρισμὸν διὰ γείσου κατὰ τὸ μέσον τοῦ ὕψους αὐτοῦ· τὸ ἐπὶ τοῦ γείσου τούτου ἐδραζόμενον ἀνώτερον τμήμα ἀποτελεῖται ἐξ ἡμικιόνων μεταξὺ τῶν κατὰ τὰ ἄκρα παραστάδων· τὰ μεταξὺ τούτων μετακίονα διαστήματα κλείονται διὰ τοίχων, οἱ ὅποιοι εἴτε ἔχουσι παράθυρα εἴτε διαιροῦνται πάλιν καθ' ὕψος εἰς δύο μέρη δι' ὀριζοντίου γείσου, ὥστε νὰ δημιουργηταῖ ἡ ἐντύπωσις ανοιγμάτων. Καὶ ἐδῶ ἔσωτερικῶς ἀντὶ ἡμικιόνων παρουσιάζονται παραστάδες· πρβλ. Milet, Heft II 43 κέ. πίν. 5, 6, 7 καὶ 14. ROBERTSON Handbook 129.

Πῶς δυνάμεθα νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὴν τοιαύτην διαμόρφωσιν ἐν τῷ Βουλευτηρίῳ διδάσκει ἀσφαλῶς ὁ μεγαλοπρεπὴς τάφος ὁ εὑρισκόμενος ἐν τῇ αὐτῇ αὐτοῦ· πρβλ. Milet Heft II σ. 73. πίν. 14: ὁ τάφος οὗτος ἀποτελεῖται ἐκ ποδίου ἐφ' οὗ ἴστανται κίονες στηρίζοντες τὴν ὀροφήν· τὰ μετακίονα φράσσονται δι' ἀναγλύφων πλακῶν. Ἡ ὁμοιότης τῆς κατασκευῆς ταύτης πρὸς τὴν στοὰν τῶν Κορῶν καὶ τὸ ἥρῳον τῶν Μυλάσων (βλ. κατ.) εἶναι καταφανής.

¹ Ἡ τελευταία προσπάθεια πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ Ὀλυμπιεῖου F. Krischen Das Olympieion von Akragas, Arch. Anz. 57, 1942, 1 κέ.

Ἡ εἰσαγωγή τοῦ φωτός εἰς οἰκοδομήματα εὐρέα καὶ προωρισμένα νὰ δέχονται πλῆθος ἀνθρώπων ἐντὸς αὐτῶν ἐξηγεῖ τὴν τοιαύτην κατασκευὴν ἐν τοῖς οἰκοδομήμασι τούτοις· ὁ λόγος οὗτος ἰσχύει καὶ διὰ τὰς αἰθούσας τῶν μυστηριακῶν οἰκοδομημάτων, τῶν τελεστηρίων. Ἄλλ' εἰς τὰ τελευταῖα ταῦτα ὑπάρχει ἀκόμη καὶ ἕτερα αἰτία, ἡ τῆς εἰσχωρήσεως τοῦ φωτός ὡς συμβολικοῦ στοιχείου. Ὁ F. Noack ἀναπαριστᾷ τὸ δῶμα τοῦ Τελεστηρίου τῆς Ἐλευσίνος διὰ κινητῶν ἀνοιγμάτων ἐπὶ τῆς στέγης. Προκειμένου ὅμως διὰ δημόσια οἰκοδομήματα ὁ λόγος οὗτος δὲν φαίνεται ὑπάρχων. Ἄλλ' ὁ ἐν τῇ ἀλλῇ τοῦ Βουλευτηρίου τῆς Μιλήτου ὑπάρχων μεγαλοπρεπὴς τάφος ἀποτελεῖ ἐν σύνολοι μετὰ τοῦ Βουλευτηρίου· ὁ τάφος οὗτος οὕτως ἐξαιρεόμενος εἶναι ἀνάλογος πρὸς ἡρωϊκὸν τάφον, εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι αἱ ἀγοραὶ τῶν πόλεων καὶ τὰ δημόσια οἰκοδομήματα ἐκτίζοντο πάντοτε περὶ τοὺς τάφους τῶν ἡρώων. Ὁ ΣΧΟΛΙΑΣΤΗΣ Πίνδ. Ὀλυμπ. 1, 149 παρατηρεῖ «οἱ γὰρ οἰκιστὰὶ ἐν μέσῃσι ταῖς πόλεσιν θθάπτοντο ἐξ ἔθους». Ὁ οἰκιστὴς π.χ. τῆς Κυρήνης Βάτιος ἦτο τεθαμμένος ἐν τῇ ἀγορᾷ αὐτῆς. Τὰ παραδείγματα τῆς ταφῆς τῶν οἰκιστῶν ἡρώων ἐν τῷ μέσῳ τῶν πόλεων, ἦτοι ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἔχει συλλέξει ὁ F. PFISTER Reliquienkult 445 κέ. πρβλ. καὶ W. McDONALD The Political Meeting-Places 150 κέ., 216 καὶ 276. Βουλευτήρια, ἐκκλησιαστήρια, πρυτανεῖα κ.τ.λ. εἶναι ἰδρυμένα περὶ τὴν ἀγορὰν ἐκάστης πόλεως καὶ συνάπτονται στενῶς πρὸς τὰς ἐπιχωρίας, ἦτοι χθονίας λατρείας τῆς πόλεως-κράτους. Ἡ πολιτικὴ ζωὴ τῶν ἀρχαίων στενότερα συνυφασμένη πρὸς τὴν θρησκευτικὴν ἐρμηνεύει νομίζω τὴν τοιαύτην ἀντίληψιν. Γενικῶς δὲ βωμὸς τῆς Ἑστίας ἦτοι ἐσχάρα ἢ ἐστία ὑπῆρχεν ἐντὸς πάντων τῶν βουλευτηρίων. McDONALD ἔ.δ. 134, 137, 274 κέ. Ἡ *Θόλος τῶν Ἀθηνῶν* ἡρμηνεύθη εὐστόχως νομίζω ὑπὸ τοῦ F. ROBERT Thymélé 117 ἐκ τοιαύτης τινὸς ἀντίληψεως ὡς διατήρησασα τὸ κυκλικόν, χθόνιον σχῆμα ἐξ αἰτίας τῆς χθονίας λατρείας ἣτις ἐγένετο ἐν αὐτῇ. Ἀκριβῶς καὶ ἐνταῦθα διεπιστώθη ἡ ὑπαρξίς ἀνοιγμάτων κατὰ τὸ ἀνώτερον τμήμα τῶν τοίχων (πρβλ. THOMPSON Tholos (1940) σ. 51 καὶ 70). Ἡ ὑπαρξίς τοῦ ἡρωϊκοῦ τάφου ἔμπροσθεν τοῦ βουλευτηρίου τῆς Μιλήτου δεικνύει ἀκριβῶς ἐπιζῶσαν τὴν τοιαύτην ἀντίληψιν καὶ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους. Οὕτω νομίζω ὅτι νοοῦμεν καὶ τὸ Ἐκκλησιαστήριον τῆς Δήλου ὡς διατηρήσαν τὴν σχέσιν πρὸς χθονίας δηλιακὰς λατρείας.

Προκειμένου περὶ τοῦ Ἐρεχθίδου δέον νὰ ἐνθυμώμεθα ὅτι ἡ Ἀκρόπολις ἦτο ἀρχικῶς πόλις (ΘΟΥΚ. II 15: ἡ Ἀκρόπολις ἡ νῦν οὖσα πόλις ἦν...), ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν, καὶ ὅτι τὰ παλαιότατα οἰκοδομήματα τῶν Ἀθηνῶν, θρησκευτικὰ καὶ πολιτικὰ, ἦσαν ἀδιασπάτως συνηνωμένα ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως (πρβ. McDONALD 128 κέ.). Τὸ Ἐρεχθίδιον σχετίζεται πρὸς τὸν μυκηναϊκὸν βασιλεῖα τῶν Ἀθηνῶν, οἱ δὲ τάφοι τῶν πρώτων αὐτοχθόνων, τοῦ Ἐρεχθέως καὶ τοῦ Κέκροπος, εὐρίσκονται τοιουτοτρόπως ἐν τῷ κέντρῳ τῆς

ἀρχαίας πόλεως· τὸ γεγονός τοῦτο εἶναι ἀπολύτως σύμφωνον πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἀντίληψιν τῆς ἰδρύσεως τῶν πολιτικῶν κέντρων τῆς πόλεως περὶ τοὺς τάφους τῶν οἰκιστῶν. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως δὲ μόνον ταύτης δικαιολογεῖται ἡ γνώμη τοῦ HOLLAND AJA 1939, 289 κέ. βλέποντος ἐν τῷ Ἐκατομπεδῷ δημόσιον οἰκοδόμημα τῶν Ἀθηναίων. Ἀλλὰ ἀπαιτεῖται ἀκόμη μακρὰ ἔρευνα ἵνα νοησῶμεν πλήρως τὰς ἀρχὰς τῆς δημοσίας ἀρχιτεκτονικῆς τῶν ἀρχαίων βλ. ἐπὶ τοῦ παρόντος τὴν ἐνδιαφέρουσαν μελέτην τοῦ R. MARTIN Βασίλειος Στωὰ ἐν BCH 1942/43, 274 κέ. ἰδίᾳ σελ. 288 κέ., ὅστις ἐρευνῶν τὰ εἰς σχῆμα Π παρὰ τὰς ἀρχαίας ἀγορὰς στοικὰ οἰκοδομήματα ἀνευρίσκει σχέσεις τούτων πρὸς χθονίας λατρείας.¹

Τὰ καταλεχθέντα παραδείγματα δεικνύουσι σαφῶς ὅτι ἡ διάλυσις τοῦ ἀνωτέρου μέρους τοῦ Δ τοῖχου τοῦ Ἐρεχθείου δὲν εἶναι τυχαία, οὐδὲ λόγον ἔχει ἀπλῶς τὴν εἰσαγωγὴν φωτός. Εἶναι ἰδιορρυθμία ἐπιβληθεῖσα ἐκ τοῦ χθονίου χαρακτῆρος τοῦ οἰκοδομήματος.

Τὸ Ὀπαῖον τοῦ *Τελεστηρίου* τῆς Ἐλευσίνος, περὶ τοῦ ὁποῦο ὁ ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ Περικλ. 13 ἀναφέρει «τὸ δ' ὄπαῖον ἐπὶ τοῦ Ἀνακτόρου Ξενοκλῆς ὁ Χολαργεὺς ἐκορύφωσε» ἀπέτελει τι ἀνάλογον πρὸς τὰς «ὑπολαμπάδας» τῶν οἰκοδομημάτων τῆς Δήλου. Δυστυχῶς ἡ κατασκευὴ τούτου δὲν εἶναι σαφῶς γνωστὴ· πρβλ. τὴν οὐχὶ ἀναμφίβολου ἀποκατάστασιν παρὰ F. NOACK *Eleusis* 156 κέ. εἰκ. 72. R. VALLOIS ἔ.ἀ. σ. 168.² Ἡ μυστηριακὴ λατρεία στενότατα συναπτομένη πρὸς τὴν χθονίαν (πρβλ. O. KERN *Religion d. Griechen* I 135 κέ) ἐπιβάλλει τὴν ὑπαρξίν τῶν τοιούτων κατασκευῶν. Τοῦτο ἀποδεικνύει ἡ ἀνάλογος κατασκευή, τὴν ὁποίαν παρουσιάζει τὸ Ἀρσινόειον, ἕτερον μυστηριακῶν ἐπίσης οἰκοδόμημα.

¹ Βλ. καὶ τὸ μνημονευθὲν βιβλίον τοῦ McDONALD (ἀν. σ. 51 σημ. 1), τὸ ὁποῖον εἶδον μετὰ τὴν σύνταξιν τῆς μελέτης· βεβαίως οὔτε διὰ τούτου ἐξαντλεῖται ἡ ἔρευνα.

² Ἦδη ὁ Κ. ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗΣ Ἀρχ. Δελτ. 10, 1926, 145 ἀπέκρουσε τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ Noack στηριχθεὶς ἐπὶ ἀναμφίβολου ἐρημνίας ἐπιγραφῆς καὶ ἐθεώρησεν ὅτι τὸ ὄπαῖον ἦτο κατασκευασμὰ τι ἐξέχον ὑπὲρ τὴν λοιπὴν στέγην τοῦ Τελεστηρίου, ἄνωθεν τοῦ ἐν αὐτῷ ἀνακτόρου εἴτε κατὰ τὸν τρόπον τῆς στεγάσεως τοῦ μεσαίου κλίτους βασιλικῆς εἴτε καὶ ὡς εἶδος θύλου (αὐτ. σ. 146). Ἡ ἐπιγραφή, ἣν δημοσιεύει ὁ Κουρουνιώτης ἀναφέρει ρητῶς *τοῖχον* τοῦ ἀνακτόρου· ἦτο ἄρα τοῦτο ἰδιαιτέρον κτίσμα ἐντός τοῦ Τελεστηρίου, τοῦτο δὲ τὸ ἀνάκτορον ἔφερεν ἐπὶ τῆς κορυφῆς του τὸ ὄπαῖον τὸ μαρτυρούμενον ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου. Λείψανα τοῦ ἀνακτόρου φαίνεται ὅτι, ἀντιθέτως πρὸς τὴν κρατούσαν γνώμην, ἐνόμιζεν ὅτι ὑπάρχουσι ἐν τῷ Τελεστηρίῳ ὁ Κουρουνιώτης, ὡς φαίνεται ἐκ παρατηρήσεώς του Ἀρχ. Δελτ. 15 σ. 102 σημ. 1· πρβ. τὰ ἐκεῖ περὶ ἀνακτόρου σημειούμενα. Ὁ VALLOIS *L'archit.* 168 δέχεται τὸ ὄπαῖον ἐπὶ 2X3 μετακονίων, ὁπότε ὁμως ἀπομένουσι δύο κίονες ὑπὸ τὸ ὄπαῖον, ἐνῶ ὑπὸ τὴν ὑπολαμπάδα τῆς «ὑποστύλου αἰθούσης» τῆς Δήλου (Délös II καὶ II (complément)· πρβ. ἀν. σ. 57 σημ. 4) καὶ ὑπὸ τὴν ὁμοίαν κατασκευὴν τοῦ Θερσιολεῖου τῆς Θάσου (CRA I 1913, 369 καὶ αὐτ. 1914, 283 εἰκ. 2, BCH 57, 1933, 286 καὶ McDONALD ἀνωτ. 244· πρβ. καὶ VALLOIS αὐτ. 167) δὲν ὑπάρχουσι κίονες ὑπὸ τὸ ὄπαῖον.

Διὰ τῆς ὁμοιότητος τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ Ἐρεχθείου πρὸς τὸν ναὸν τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς ἐν Ἀκράγαντι ἀποκαθίσταται σχέσις τοῦ ἀνωτέρου ἡμίσεος τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ Ἐρεχθείου πρὸς τὸν ψευδοπερίπερον τύπον, τοῦ ὁποίου τὸ Ὀλυμπιεῖον τοῦ Ἀκράγαντος θεωρεῖται γενικῶς ὡς χαρακτηριστικὸν δεῖγμα. Ἡ περὶ τοῦ ψευδοπεριπέρου ναοῦ πληροφορία τοῦ Βιτρούβιου (IV 8, 6) ἔχει ὡς ἑξῆς: *Alii vero removens parietes aedis et adplicantes ad intercolumnia, pteromatis spatiis sublatis efficiunt am- plum laxamentum cellae, reliqua autem proportionibus et sym- metriis isdem conservantes aliud genus figurae nominisque videntur pseudoperipterum procreavisse. Haec autem genera propter usum sacrificiorum convertuntur. Non enim omnibus diis isdem rationibus aedes sunt faciundae, quod alius alia varietate sacrorum religionum habet effectus.*

Ἐκ τούτου εἶναι προφανές ὅτι διὰ τοῦ ψευδοπεριπέρου τύπου ἐπιδιώκεται ἡ δημιουργία σηκοῦ εὐρύτερου ἢ συνήθως: ἡ ἀπαίτησις αὕτη εἶναι ἀπολύτως νοητὴ δι' οἰκοδομήματα χθονίας ἢ μυστηριακῆς λατρείας, τὰ ὁποῖα ἀντιθέτως πρὸς τοὺς συνήθεις ναοὺς εἶναι προσωρισμένα νὰ δέχωνται ἐντὸς αὐτῶν τοὺς τελοῦντας τὴν λατείαν. Ἐν τῷ αὐτῷ κεφαλαίῳ ὁ Βιτρούβιος ὁμιλεῖ περὶ τῶν ἰδιορρυθμῶν γενῶν τῶν ναῶν: ἦτοι διὰ τὰ στοργγύλα οἰκοδομήματα, τὰς θόλους δηλαδὴ, καὶ τὸν τύπον, εἶς ὃν ἀνήκει καὶ τὸ Ἐρεχθεῖον (πρβλ. W. KOLBE *Philologische Wochenschr.* 1931 σ. 101 κέ.). Τὰ γένη ταῦτα *convertuntur propter usum sacrificiorum*. Αἱ ἐπὶ προνάων βωμῶν τελούμεναι θυσίαι δὲν δύνανται νὰ ἐπιδράσωσιν ἐπὶ τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ τύπου τοῦ ναοῦ. Ἐννοεῖ ἐπομένως ὁ Ρωμαῖος ἀρχιτέκτων τὰς ἐντὸς τῶν ναῶν γινομένης θυσίας. Ἀκριβῶς δὲ ἡ ὑπαρξίς βωμῶν ἐντὸς τοῦ Ἐρεχθείου ἀπετέλεσε σημαντικὸν τεκμήριον τῆς ἐρεύνης ἡμῶν. Ἐντὸς τῶν ναῶν, τοὺς ὁποίους εἶδομεν, οἱ βωμοὶ εἶναι ἐσωτερικοί, αἱ ἐπ' αὐτῶν δὲ θυσίαι ἐπιβάλλουσι τοὺς ἀρχιτεκτονικοὺς τύπους τοὺς ὁποίους ἐξετάζει ὁ Βιτρούβιος. Τὸ Ἐρεχθεῖον καὶ τὰ σχετικὰ πρὸς αὐτὸ οἰκοδομήματα ὑπομνηματίζουσι τοιοῦτοτρόπος τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Βιτρούβιου. Διότι εἶναι προσωρισμένα καὶ πρὸς ὑποδοχὴν πλήθους ἐντὸς αὐτῶν καὶ πρὸς τέλει θυσῶν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τούτων.¹ Ὅτι καὶ ἐντὸς τῶν θόλων ἐτελοῦντο θυσίαι χθονίας

¹ Ὅτι αὕτη εἶναι ἡ ἔννοια τῶν λόγων τοῦ Βιτρούβιου δεικνύει καὶ τὸ περὶ τοῦ ἐν Ἐλευσίῃ Τελεστηρίου χωρίον αὐτοῦ (VII praef. 16): *Eleusine Cereris et Proserpinae cellam immani magnitudine Ictinos dorico more, sine exterioribus columnis, ad laxamentum usus sacrificiorum, pertexit... Ita aucto vestibulo (διὰ τῆς Φιλωνεῖου στοᾶς) laxamentum initantibus, operique summam adjecit auctoritatem.* Αἰτία λοιπὸν τοῦ μεγέθους τοῦ Τελεστηρίου εἶναι ἡ ἐν αὐτῷ ἀνεσις τῶν μυστῶν πρὸς τέλει τῶν θυσῶν ἀλλ' ὁμοίως καὶ τὰ γένη, περὶ ὧν ὁμιλεῖ εἰς τὸ τέλος τοῦ 4ου βιβλίου (πρβ. τὸ ἐν τῷ καμμένῳ χωρίῳ) *efficiunt amplum laxamentum cellae καὶ convertuntur propter usum sacrificiorum.*

ἔδειξεν ὁ F. Robert ἐν τῇ Thymélé, μολονότι δὲν ἀνεφέρθη εἰς τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Βιτρουβίου. Ὅπως δὲ τὸν ψευδοπερίτερον τύπον εὐρίσκομεν συχνότερον εἰς ταφικά οἰκοδομήματα. Χαρακτηριστικὸν δεῖγμα εἶναι ὁ τάφος τοῦ λέοντος ἐν Κνίδῳ (394 π.Χ.) ὑπὲρ τὸν νεκρικὸν θάλαμον ὑψοῦται τὸ ἀνώτερον τμήμα κοσμούμενον δι' ἡμικίονων καὶ δωρικῶ ἐπιστυλίου· πρβλ. NEWTON Discoveries at Halicarnassus... II 480 πίν. 61-67. P. GARDNER Sculptured Tombs... 225 εἰκ. 77. F. MATZ Die Antike IV 1928, 270 εἰκ. 2 κ.ἀ. 4

Ἄν καὶ διαφόρου μορφῆς, ἀλλ' ὅμως ἔχει ὁπωσδήποτε σχέσιν τινὰ πρὸς τὸν τύπον τοῦτον καὶ τὴν ἐπιτύμβιον χρῆσιν αὐτοῦ ἢ ψευδοπερίτερος ἀρθρωσις τῆς ἐσωτερικῆς ὕψεως τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ ἐν τῷ Φιλιπείῳ τῆς Ὀλυμπίας· ἐσωτερικῶς ὑπάρχουσι προσπεφυκότες ἐπὶ τοῦ τοίχου δώδεκα κορινθιακοὶ ἡμικίονες· πρβ. Olympia I σ. 128 κέ. πίν. 79. Ὅτι τὸ οἰκοδόμημα σχετίζεται πρὸς χθονίαν λατρείαν βλ. ἐσχάτως F. ROBERT ἔ.ἀ. 402 κέ.¹ Τὰ παραδείγματα καθίστανται ἀφθονώτερα κατὰ τοὺς Ἑλληνικοὺς καὶ Ρωμαϊκοὺς χρόνους καὶ ἀπαντῶσιν ἀνὰ πᾶσαν τὴν ἔκτασιν τοῦ Ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου. Διδακτικὸν εἶναι τὸ σχῆμα τοῦ καλουμένου τάφου τοῦ Θήρωνος ἐν Ἀκράγαντι, ἡρώου τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος. Ἀπαρτίζεται οὗτος ἐκ δύο «ὀρόφων», τοῦ κατωτέρου ἐν εἴδει ποδίου καὶ τοῦ ἐπὶ τούτου ναοῦ. Ἄλλ' ἐνῶ εἰς τὸν κλασσικὸν τύπον τῶν οἰκοδομημάτων τῆς τοιαύτης χρήσεως — Μνημεῖον τῶν Νηρηίδων ἐκ τοῦ 5ου αἰ., Μασσωλλεῖον ἐκ τοῦ 4ου, ἡρώον ἐν Belevi

¹ Ἡ διάταξις αὐτῆς τῆς ἐσωτερικῆς ὕψεως τοῦ τοίχου τοῦ Φιλιπείου ὀδηγεῖ πρὸς ὀρισμένους ναοὺς ἔχοντας τὴν αὐτὴν ἢ ἀνάλογον διαμόρφωσιν. Τρεῖς ἐκ τούτων προσέρχονται ἐξ Ἀρκαδίας: ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος Ἡμέρας ἢ Ἡμερασίας ἐν Λουσοῖς (OeJh. IV 1901, 24 κέ. εἰκ. 14), ναὸς τῆς Ἀλέας Ἀθηνῶς ἐν Τεγείᾳ (CH. DUGAS-CLEMMENSEN Le sanctuaire d'Aléa.. à Tegée (1922), 58 κέ. πίν. 9 - 11) καὶ ναὸς τῶν Βασσῶν. Καὶ οἱ τρεῖς ἀνήκουσιν εἰς ἐπιχωρίους θεότητες, αἱ δὲ ἀρκαδικαὶ λατρεῖαι εἶναι κυρίως χθόνιαι. Περὶ τῶν Ἀρκαδικῶν λατρειῶν βλ. ἰδίως IMMERSWAHR Kulte Arkadiens 1 κέ. (Ἀλέα), 62 κέ. (Λουσοί). Χαρακτηριστικότερον ὅμως παράδειγμα εἶναι ὁ ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Διδύμοις: οἱ τοῖχοι κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῶν ὄψιν παρουσιάζουσιν ὑπὲρ τὸ ὠς πόδιον σχηματιζόμενον κατωτέρου αὐτῶν τμήμα παραστάδας κατὰ διαστήματα, τὴν αὐτὴν δὲ διάταξιν εἶχε καὶ ὁ προηγηθεὶς ἀρχαῖκος ναὸς (TH. WIEGAND Didyma I.. von H. KNACKFUSS (1911) 122). Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ σηκὸς οὗτος τοῦ Διδυμαίου περικλείει ἐντὸς αὐτοῦ μικρότερον ναὸν ἔχοντα ἐν τῷ μέσῳ βῆθρον. Μικρότερον κατασκευάσμα, τὸ ἀνάκτορον, περιέκλειεν ἐντὸς αὐτοῦ καὶ τὸ Τελεστηρίον τῆς Ἐλευσίως (ἐσχάτως: Ἀρχ. Δελτ. 15, 112) συναπτόμενον πρὸς τὴν ἀρχαῖκην χθονίαν λατρείαν. Ἡ ὕπαρξις τοῦ ὀπαιοῦ ἐπὶ τοῦ Τελεστηρίου καθὼς καὶ ἡ ψευδοκιοστοιστοῖα τοῦ Διδυμαίου δύνανται νὰ εἶναι ἐντελῶς τυχαῖα; Τὸ μέγαρον ἢ αὐτὸν τῶν Δελφῶν περικλείεται ἐπίσης ἐντὸς τοῦ ναοῦ τῶν Ἀπόλλωνος· ἡ διάταξις τοῦ Διδυμαίου δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἄσχετος. Τὸ πρόβλημα τῶν ναῶν τούτων εἶναι ἀρκούντως ἐκτεταμένον, ὥστε δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξετασθῇ ἐναυθα. Παρασιωπῶ ἄλλας συσχετίσεις, αἱ ὁποῖαι θὰ ἠδύναντο ἴσως νὰ ἀναφερθοῦν, ὡς μὴ ἐκ πρώτης ὕψεως φανεράς.

παρὰ τὴν Ἐφεσον ἐκ τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων (OeJh 1935, Beibl. 108 κέ. εἰκ. 41 κέ., TH. FUFÉ Hell. arch. 50 εἰκ. 10)—ὁ ὑπὲρ τὸ πόδιον ναὸς εἶναι περίπτερος, ἐν τῷ τάφῳ τοῦ Θήρωνος τὸ ὑψηλότερον τοῦτο τμήμα εἶναι ψευδοπερίπτερον: ὑπάρχουσι κιστοὶ τοῖχοι κατὰ τὰς πλευρὰς φράσσοντες τὰ μετακίονια τῶν τεσσάρων κατὰ τὰς γωνίας κίωνων (ANDERSON - SPIERS - DINS-MOOR The Architecture 170/171. MATZ Die Antike IV 1928, 276 εἰκ. 7). Τὸν τύπον τοῦ τάφου τοῦ Θήρωνος ἐπαναλαμβάνει τὸ ἕρῳον τοῦ Bibulus ἐν Ρώμῃ, R. DELBRÜCK Hellenistische Bauten in Latium II σ. 37 πίν. 21. Πολλὰ ἄλλα παραδείγματα βλέπε παρὰ F. MATZ ἀνωτ. 266 κέ. καὶ FUFÉ Hell. Arch. 145 κέ.: πρβ. καὶ Bonner Jahrb. 1934, 145 πίν. 11 καὶ Arch. Anz. 1940 σ. 272 εἰκ. 82.

Ἐνταῦθα δύναται νὰ ἀναφερθῇ καὶ ὁ βωμὸς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος ἐν Μαγνησίᾳ τῇ ἐπὶ Μαϊάνδρῳ, ὅστις κατὰ τὰς τρεῖς, πλὴν τῆς προσόψεως αὐτοῦ, πλευρὰς παρουσιάζει τὸ ἴδιον ψευδοπερίπτερον σχῆμα: βλ. A. v. GERKAN Der Altar des Artemistempels in Magnesia am Mäander, Berlin (1929). Ἐν τῷ βωμῷ τούτῳ νοοῦμεν τὸ ψευδοπερίπτερον σχῆμα ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο περικλείει τὸν κυρίως βωμὸν ἐν αὐτῷ, διαπιστοῦται δὲ οὕτω ἡ χρῆσις τοῦ τύπου *propter usum sacrificiorum*, κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ Βιτρουβίου.

Εἰς τὸν ἐνταῦθα ἐξεταζόμενον οἰκοδομικὸν τύπον κατατάσσει ὁ E. PFUHL JdI 20 1905 σ. 87 καὶ τὸ ἐν Ἀθήναις μνημεῖον τοῦ Λυσιγράτους. E. KOLDEWEY καὶ ὁ RUCHSTEIN ἔ.ἄ. σ. 162 συγκρίνουσι τοῦτο ἐπίσης πρὸς τὸ Ὀλυμπιεῖον τοῦ Ἀκράγατος καὶ τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ Ἐρεχθείου. Τὰ κύρια ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα τοῦ οἰκοδομήματος τούτου: ὑψηλὸν πόδιον καὶ ἐπ' αὐτοῦ ψευδοπερίστασις, τὸ ὁποῖον δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς μονόπτερον τοῦ ὁποίου τὰ μετακίονια φράσσονται διὰ πλακῶν, καθιστῶσι προφανῆ τὴν τοιαύτην συσχετίσιν, ἐνῶ ἐξ ἑτέρου ἡ ὁμοιότης πρὸς τὰς θόλους καθιστᾷ ἔτι μεγαλυτέραν τὴν ἀναλογίαν τούτου πρὸς τὰ ἐνταῦθα ἐξεταζόμενα οἰκοδομήματα. Ἡ πρὸς τὴν χθονίαν λατρείαν σχέσις τοῦ δράματος ἐρμηνεύει ἴσως τὴν χρησιμοποίησιν τοιοῦτου τύπου ἐν χορηγικῷ μνημείῳ.

Ἡ ἀνωτέρω ὑποδηλωθεῖσα σχέσις πρὸς τὴν λατρείαν τῶν νεκρῶν ἐρμηνεύει ἐπίσης τὸ σχῆμα ὠρισμένων τροπαίων περιλαμβανόντων πλείονας τοῦ ἐνὸς ὀρόφου, ὃν ὁ ἀνώτερος παρουσιάζει πραγματικὰ (μονόπτερος) ἢ ψευδῆ (ψευδοπερίπτερος) ἀνοίγματα πρβ. E. PFUHL ἔ.ἄ. 73 καὶ 87.

Ἐνταῦθα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀναφερθῶσι πάντα τὰ δείγματα τοῦ ψευδοπερίπτερου τύπου. Ἡ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους ἰδία χρόνους χρησιμοποίησις τοῦ τύπου ἔχει βεβαίως ἀπλῶς διακοσμητικὸν χαρακτῆρα εἰς ὠρισμένας περιπτώσεις καὶ ἐκ παλαιότερων χρόνων ἀγνοοῦμεν ἴσως τὸν τρόπον τῆς συνδέσεως πρὸς χθονίαν λατρείαν. Ἄλλ' ἀρκοῦσι τὰ ἀναφερθέντα πρὸς πίστωσιν τῆς χθονίας φύσεως τοῦ Ἐρεχθείου.

Εἴδομεν ἄνωτ. σ. 31 κέ. ἀρχαῖκά οἰκοδομήματα, ναοὺς προφανῶς, διατηροῦντας τὴν ἐσχάραν τοῦ μυκηναϊκοῦ μεγάρου ἐν τῷ ἐσωτερικῷ αὐτῶν ὡς βωμῶν ἐν σχήματι ἐσχάρας ἢ βόθρου. Ἡ ὑπαρξίς «ὀπαίου» ἐν τῇ στέγῃ αὐτῶν εἶναι ἀναγκαστική. Ὁ ναὸς τῆς Δρήρου, ὁ ναὸς Α τοῦ Πριναῖ, ὁ ναὸς τῆς Λατοῦς, τὸ Ἡράκλειον τῆς Θάσου κ.π.ἄ.¹ εἶναι ἀσφαλῆ δείγματα πρωτίμων ἑλληνικῶν ναῶν μετ' ὀπαίου.² Τὰ τριγωνικὰ ἀνοίγματα τοῦ οἰκίσκου ἐκ τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἄργους³ καὶ τὰ ἐν συνεχεί σειρᾷ ὅμοια τῶν οἰκίσκων τῆς Περαιώρας (ἀν. σ. 58) εἶναι σαφεῖς μάρτυρες τῆς σχέσεως τῶν ἀνοιγμάτων τούτων πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν ἐστίαν.

Ἐν τῇ «μετόπῃ», καθὼς καὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς δηλοῖ, διετήρησεν ὁ δωρικὸς ναός, ὅτε ἔλαβε τὴν δωρικὴν αὐτοῦ μορφήν ἐν λίθῳ, τὴν ἀνάμνησιν μόνον τῶν οὕτως ἀναγκαστικῶς ὑπαρχουσῶν ὀπῶν ἐν τοῖς προδρομοῖς αὐτοῦ οἰκοδομήμασι. Τότε ὁ ναὸς δὲν εἶναι πλέον πραγματικὴ κατοικία, ἡ ἐστία δὲν ὑπάρχει ἐντὸς αὐτοῦ, ἡ δ' ἀνάγκη ἐπομένως ἀερισμοῦ καὶ φωτισμοῦ ἐξέλιπεν.

Παραλλήλως ὅμως ὑπάρχει κατηγορία ναῶν, ἔνθα ὁ βωμὸς κατέχει ἀκόμη τὴν παλαιὰν θέσιν τῆς ἐσωτερικῆς ἐστίας ἐν τῇ περιπτώσει αὐτῆς ἢ ὑπαρξίς σειρᾶς ἀνοιγμάτων εἶναι ἀναγκαστική· πρβ. R. DEMANGEL *Fenestration imagines* ἐν BCH 55, 1931, 117 κέ., ἰδίᾳ 137 κέ. Ὑπάρχει λοιπὸν παρὰ τὸν συνήθη ναὸν καὶ ἄλλη, συντηρητικώτερα δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, γραμμὴ ἐξελέξω, ἣτις μέχρι τοῦδε εἶχε διαπιστωθῆ μόνον διὰ τοὺς πρωτίτους Ἑλληνικοὺς χρόνους. Τὴν συνέχαιαν τούτων καὶ κατὰ τὴν ἀκολουθοῦσαν, μέχρι δὲ καὶ αὐτῶν τῶν ὑστάτων χρόνων ἐξικνουμένην περίοδον, ἐδείξαμεν, νομίζω, ὅτι ἀποτελοῦσι τὰ οἰκοδομήματα τῆς χθονίας λατρείας. Ἐν αὐτοῖς ὁ βωμὸς ἐξακολουθεῖ νὰ εὐρίσκηται ἐν τῷ ἐσωτερικῷ αὐτῶν συνεχίζων τὴν ἐστίαν τῶν παλαιῶν κατοικιῶν, διότι ἀκριβῶς ταῦτα ἐξακολουθοῦσι νὰ ἐκπροσωπῶσι πολὺ στενότερον τὴν ἔννοιαν τῆς κατοικίας, ἣτις ὁπωσδήποτε εἶχεν ἀμβλυνθῆ ἐν τῇ λέξει ναός. Τοῦτο δὲ εἶναι ἀκόμη σαφέστερον διὰ τῆς οὐσιώδους ἀντιθέσεως πρὸς τοὺς συνήθεις ναοὺς, ὅτι οὔτοι μὲν προστατεύουσι μόνον τὸ λατρευτικὸν ἄγαλμα γενόμενον ὁμοίωμα τοῦ θεοῦ, ταῦτα δὲ νοοῦνται ὡς πραγματικὰ κατοικία θείας δυνάμεως καὶ προορίζονται διὰ τὴν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ αὐτῶν τέλει τῆς λατρείας⁴. Τὸν πρὸς ὑποδοχὴν πλήθους προορισμὸν

¹ Βλ. ἀν. σ. 32 σημ. 2. Πρβλ. WEICKERT *Typen* 78.

² Βλ. τὴν ἀναπαράστασιν τῆς στέγης τοῦ ναοῦ τῆς Δρήρου ὑπὸ Σ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ ἐν BCH 60, 1936 πίν. 31· πρβ. καὶ RE. *Suppl.* VII ἐν λ. *Dreeros*.

³ Γ. Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ Ὁ ἐκ τοῦ Ἄργεῖο Ἡραίου πῆλινος οἰκίσκος, Ἄρχ. Ἐφ. 1931, 1 κέ. Πρβ. C. WEICKERT *Typen* 66: *Kleine dreieckige Löcher in den Langseiten mögen der Wirklichkeit nachgebildete Lüftungslöcher sein, durch die der Herdrauch abzog.*

⁴ Ὁ CH. PICARD *Journ. d. Sav.* 1946, 122 σημ. 1 τὰ οἰκοδομήματα μετὰ βωμῶν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ θεωρεῖ ἄσχετα πρὸς τοὺς ναοὺς, σχετιζόμενα δὲ μᾶλλον πρὸς Τελεστήρια. Ἡ σχέσις μεταξὺ τῶν δύο κατηγοριῶν νομίζω ὅτι διευκρινεῖται ἀρκούντως ἐν τῇ μελέτῃ μου.

ἔχουσι κοινὸν πρὸς τὰ οἰκοδομήματα τῶν δημοσίων συνελεύσεων, βουλευτηρία, ἐκκλησιαστήρια, πρυτανεῖα, θόλους καὶ τὰ συναφῆ, τὰ ὅποια καὶ ἄλλως σχετίζονται στενῶς πρὸς τὰς ἐπιχωρίας ἤτοι χθονίας λατρείας τῆς πόλεως. Νοοῦμεν οὕτω τὴν εἰς τὰ οἰκοδομήματα ἀμφοτέρων τῶν κατηγοριῶν ὑπαρξίν τῶν συνεχῶν ἀνοιγμάτων ἐν τῷ ἀνωτέρῳ αὐτῶν τμήματι. Ἡ ἔννοια τῆς κατοικίας ζῆ ἐν ἀμφοτέροις καὶ εἶναι ἐπομένως εὐλογος ἢ σύναψις αὐτῶν πρὸς τὸ προϊστορικὸν μέγαρον.

Τὸ παλαιὸν σύστημα τοῦ φωτισμοῦ διὰ τῶν ἐπὶ τῆς στέγης ἢ ἀμέσως ὑπ' αὐτὴν ἀνοιγμάτων,¹ μεμαρτυρημένον καὶ ἐκ τῶν πρῶτων Ἑλληνικῶν χρόνων, ὡς εἶδομεν, συνεχίζεται, ὡς παρατηρήθη, εἰς τὰς ὑποστύλους αἰθούσας καὶ τὰς βασιλικὰς, R. DEMANGEL ἔ.ἀ. 150. Χαρακτηριστικώτατον δεῖγμα ὑποστύλου αἰθούσης εἶναι τὸ ἐν Ἐλευσίνι Τελεστήριον. Εἶναι ἐντελῶς τυχαῖον τὸ γεγονός, ὅτι τὸ ἐντὸς τούτου ἀποκαλυφθὲν «μυκηναϊκὸν μέγαρον» ἔχει ἀκριβῶς τὸν τύπον τοῦ ναοῦ τῆς Δρήρου καὶ τῶν ὁμοίων αὐτῶ; Τὸ ἀναγκαστικῶς ἄρα ὑπάρχον ἐπὶ τῆς στέγης τοῦ ἐν Ἐλευσίνι «μυκηναϊκοῦ μεγάρου» τούτου ὁπαῖον δὲν ὀφείλει νὰ εἶναι ὁ πρόδρομος τοῦ ὁπαίου τοῦ πέμπτου αἰῶνος;² Τὴν βασιλικὴν δὲ ἀρχιτεκτονικὴν μορφήν, ἣν ἰδιοποιήθη ἢ εἶπερ τις καὶ ἄλλη χθονίας φύσεως χριστιανικὴ λατρεία, προοδοποιεῖ ἤδη κατὰ τὸν ἀρχόμενον τέταρτον αἰῶνα ὁ Κερατῶν τῆς Δήλου (R. VALLOIS ἔ.ἀ. 403).

Εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν μνημείων τούτων ἀνήκει καὶ «τὸ οἶκμα τὸ καλούμενον Ἐρέχθειον». Εἶναι κατοικία τοῦ ἐν αὐτῷ ζῶντος θεωρουμένου Ἐρεχθέως, οἷ δὲ ἐν αὐτῷ ὑπάρχοντες ἔσωτερικοὶ βωμοὶ συνδέουσι τοῦτο ἐπίσης πρὸς τὸν παλαιὸν τύπον τῆς κατοικίας, ἐν ἣ ἤδη ἢ ἔσωτερικὴ ἐστία ἐπέβαλλε τὴν ὑπαρξίν ὁπαίου. Οἱ τρόποι φωτισμοῦ οἱ χρησιμοποιούμενοι εἰς τὴν ἀρχαίαν ἀρχιτεκτονικὴν³ εἶναι ἐντελῶς ἄσχετοι πρὸς τὴν μεγάλογραμμον διάταξιν τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ Ἐρεχθείου, τὴν ὁποίαν θρησκευτικοὶ λόγοι ἐπέβαλον ἀντιπροσωπευτικὴν τῆς ἱερότητος τοῦ κατ' ἐξοχὴν ἀρχηγέτου τῶν Ἀθηνῶν—οὕτω στενῶς ἄλλως τε συναπτομένου πρὸς τὴν Πολιάδα θεὰν—καὶ τοῦ μεγαλείου τῆς ἀρχηγέτιδος τῶν Ἰώνων πόλεως ἐξαίρομένου ἀκριβῶς διὰ τε τῶν ἄλλων οἰκοδομῶν τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τοῦ Ἐρεχθείου.⁴

¹ Τὴν ὑπαρξίν τῶν ὁπαῶν ὑπομνήσκει καὶ ὁ στίχος τῆς Ὀδυσσεΐας α 320: «ὄρις δ' ὡς ἀνόπαια (ἢ ἀνοπαῖα ἢ ἀν' ὄπαια ἢ πανόπαια) διέπτατο».

² Περὶ τοῦ ὑποστύλου οἰκοδομήματος μετ' ὁπαίου τὸ ὅποιον γνωρίζομεν λεπτομερῶς ἐκ τῆς «ὑποστύλου αἰθούσης» τῆς Δήλου (τέλη γ' αἰ.) πρβ. ἀν. σ. 57 σμμ. 4.

³ Βλ. ἰδίως τὰς μελέτας τοῦ R. HERBIG Das Fenster in d. Architektur d. Altertums, Heidelberg · Athen (1929), Fenster an Tempel u. monum. Profanbauten ἐν JdI 44, 1929, 224 κέ. καὶ Fensterstudien ant. Wohnbauten ἐν Röm Mitt. 42, 1927, 117 κέ. καὶ 44, 1929, 260 κέ. πρβ. καὶ ἀνωτ. σ. 55 σμμ. 1.

⁴ Ὁ καθ. κ. Σ. Μαρινάτος ὁρηθεὶς ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ καθ. κ. Γ. Π. Οἰκονόμου ἐξακριβώσεως τῆς χθονίας λατρείας τῆς Ἀθηνῶς Νίκης (Ἀρχ. Ἐφημ. 1938-41 (1948), 97 κέ.) παρατήρησεν ὅτι τὰ δύο ὀρθογώνια ἀνοίγματα τῆς δυτ. πλευρᾶς τοῦ πυργοῦ

Μετά τοῦ ἀνωτέρω ἐρευνηθέντος ἀρχιτεκτονικοῦ τύπου στενῶς συνδέεται τὸ «*μονόπτερον*» ἀρχιτεκτονικὸν μνημεῖον τὸ ἀντιπροσωπευόμενον ἐν τῷ Ἑρεχθεῖο διὰ τῶν δύο προστάσεων, τῆς τῶν Κορῶν καὶ τῆς πρὸς τοῦ θυρώματος. Διότι ὄντως εἶναι ἄμεσος ἡ σχέσις τῶν δύο συμμετρικῶν πρὸς ἀλλήλας προστάσεων πρὸς τὰ μονόπτερα κατασκευάσματα, εὐθὺς ὡς ἴδωμεν ταύτας ἀνεξαογήτους τοῦ κυρίου οἰκοδομήματος.

2. ΚΕΚΡΟΠΙΟΝ

Πρὸς τὸν οὕτω ἀποκατασταθέντα χθόνιον χαρακτήρα τῶν ἐν τῷ Ἑρεχθεῖο τελουμένων λατρείων ἐναρμονίζεται ἀπολύτως ἡ κατὰ τὴν ΝΔ γωνίαν τοῦ ἱεροῦ τούτου τοποθέτησις τοῦ μυθολογουμένου τάφου τοῦ Κέκροπος ὡς καὶ προκειμένου περὶ τοῦ Ἑρεχθείου, αἱ περὶ τοῦ τάφου τοῦ Κέκροπος μαρτυρίαι προέρχονται ἐκ τῶν μεταγενεστέρων χρόνων: «*Ἀθήνησι δὲ ἐν τῇ Ἀκροπόλει Κέκροπος* (τ. ἔ. τάφος), *ὡς φησιν Ἀντίοχος ἐν τῷ ἐνάτῳ τῶν ἱστοριῶν*» (ΚΛΗΜΗΣ ΠΡΟΤΡ. 3,45) «*Κέκροπός ἐστι τάφος παρὰ τὴν πολιοῦχον αὐτὴν*» (ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΣ Ἑλλ. θεολ. παθημ. 8,26)· πρβλ. καὶ JAHN-MICHAELIS *Arch Athenarum* σ. 72.

Ἄλλ' ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς μνημονεύεται ἤδη παλαιότερον τὸ Κεκρόπιον τοῦτο ἄνευ ἐτέρου τινὸς προσδιορισμοῦ. Ἡ οἰκοδομικὴ ἐπιγραφή τοῦ Ἑρεχθείου τοῦ 409/8 π.Χ. (IG II² 372, *The Erechtheum* 286 κέ) συνάπτουσα τοῦτο ρητῶς πρὸς τὴν ΝΔ γωνίαν τοῦ Ἑρεχθείου καὶ τὴν πρόστασιν τῶν Κορῶν (στήλ. I στ. 8-9, 62, 83) ὠδήγησεν εἰς τὴν ὀρθὴν ταύτισιν τούτου. Καὶ παλαιότερον μὲν εἶχεν ἐκληφθῆ ὡς τάφος τοῦ Κέκροπος αὐτῆ αὐτῆ ἢ πρόστασις, ἀλλ' ἡ γνώμη αὕτη ἐγκατελείφθη, ὅταν ἡ ἰδιόρρυθμος κατασκευὴ τῆς ΝΔ γωνίας τοῦ Ἑρεχθείου ὑπὸ τὴν πρόστασιν τῶν Κορῶν ἡρμηνεύθη εὐλόγως ὡς γενομένη, ἵνα προφυλαχθῆ καὶ μείνῃ ἄθικτος ὁ ἐνταῦθα ὑπάρχων ἀρχαιότατος σεβάσμιος τάφος· πρβλ. M. COLLIGNON *La tombe de Cécrops*, ἐν ταῖς *Mémoires des Inscr. et des Belles-Lettres* 1921 σ. 1 κέ. *The Erechtheum* σ. 116 κέ. Πιθανῶς ὁ τάφος ἦτο *χωμα γῆς* (*The Erechth.* σ. 136). Ἄλλ' εἶναι ἀσφαλές, οἰαδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ μορφή του, ὅτι «κατελάμβανε τὸν χώρον πλησίον τῆς μεγάλης πλίνθου τοῦ δυτικοῦ τοίχου καὶ μολονότι μὴ εἰσδύων εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κυρίου οἰκοδομήματος ἐξετείνετο ὑποκάτω τῆς προστάσεως τῶν Κορῶν, ἦτο δὲ ἀθέατος ἀναμφιβόλως, ὡς κρυπτόμενος ὑπὸ τοῦ πλακοστρώτου δαπέδου τῆς προστάσεως καὶ

τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, συνδεόμενα ἀναμφισβητήτως πρὸς τὰς ὀπισθεν αὐτῶν δύο παλαιότερας κόγχας, ἐρμηνεύονται διὰ τῆς ἐνταῦθα δοθείσης ἐρμηνείας τῶν ἀνοιγμάτων τῶν χθόνιων οἰκοδομημάτων, ὡς δεχεται καὶ ὁ Γ. Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ, ἔ. ἀ. 110, ἀφοῦ μάλιστα ἔχῃ καύσεως ἀποδεικνυομένης λατρείαν ἀτεκαλύφθησαν παρὰ τὴν ἑτέραν τῶν κογχῶν τούτων.

τοῦ τοίχου τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς κλίμακος, ἡ ὁποία ὠδήγει (ἐκ τῆς προστάσεως) εἰς τὸν ναὸν» (The Erechtheum σ. 130).

Ἐκτὸς τῆς πλίνθου ἀποδεικτικὸς τῆς ὑπάρξεως τοῦ τάφου εἶναι καὶ ὁ τρόπος, ἀνεξήγητος ἄλλως, καθ' ὃν συνδέονται ὁ Δ καὶ ὁ Ν τοίχος τοῦ Ἐρεχθείου (The Erechth. σ. 127). Ὁμοία περίπου εἶναι καὶ τὰ πορίσματα τῆς ἐρεύνης τοῦ M. Collignon, ὅστις πρῶτος διεσάφησε τὸ πρόβλημα τοῦ Κεκροπίου. Θεωρεῖ ὅτι τὸ Κεκρόπιον κατεῖχε δυτικῶς τοῦ Ἐρεχθείου τὴν γωνίαν, ἡ ὁποία σχηματίζεται μεταξὺ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ Ἐρεχθείου καὶ τοῦ στερεοβάτου τοῦ καλουμένου Ἐκατομπέδου, ὅτι δὲ οὕτω τὸ μικρὸν τοῦτο οἰκοδόμημα εὐρίσκετο βεβαίως ἐν ἀμέσῳ μὲν γειτονίᾳ πρὸς τὴν στοὰν τῶν Κορῶν, ἐν μικροτέρᾳ δὲ σχέσει πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν ΝΔ γωνίαν τοῦ Ἐρεχθείου, ἐρμηνεύσας οὕτω προσφυσῶς τὴν διάφορον σύνταξιν τῆς πρὸς ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ Ἐρεχθείου: σιηλ. I στ. 8-9: ἐπὶ τῇ γωνίᾳ τῇ πρὸς τὸ Κεκροπίο (γενική), ἀλλὰ ἐν (στίχ. 62) ἢ ἐπὶ (στ. 83) τῇ προστάσει τῇ πρὸς τῷ Κεκροπίοι (δοτική): πρβ. M. COLLIGNON αὐτ. σ. 2 κέ, 11. Διέκρινεν ὁμοίως καὶ τι ἕτερον ὁ M. Collignon: ὅτι ὑπὸ τὸ ὄνομα Κεκρόπιον πρέπει νὰ νοησῶμεν καὶ αὐτὸν τὸν τάφον ἀλλὰ καὶ τὸν περίβολον τούτου ἐκτεινόμενον μεταξὺ τοῦ Ν τοίχου τοῦ Πανδρσοείου καὶ τοῦ στερεοβάτου τοῦ «Ἐκατομπέδου» (αὐτ. σ. 13). Ἡ παρατήρησις, ὡς θὰ ἴδωμεν περαιτέρω, εἶναι καὶ δι' ἕτερον λόγον σημαντική. Ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ Ἐκατομπέδου, IG I² 3 στ. 10: ἐκ] ἢ νό]τοθεν τῷ νεῶ, ἐντὸς τῷ Κ[εκροπίο], ἐὰν ἡ συμπλήρωσις Κεκροπίο εἶναι ὀρθὴ δὲν δύναται προφανῶς τὰ νοῖται, εἰμὴ τὸ τέμενος τοῦ Κέκροπος (πρβλ. COLLIGNON ἔ.ἀ. 2), ὅπερ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῆς Κεκροπίδος φυλῆς τοῦ 334/3 (Syll.³ ἀρ. 519) καλεῖται ἱερὸν: σιῆσαι ἐν τῷ τοῦ Κέκροπος ἱερῷ (στ. 36, 44, 51). Ὡς ἱερὸν καὶ ἐνταῦθα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοῖται μόνος ὁ τάφος. Δικαιούμεθα οὕτω ἐκ τῆς δευτέρας ταύτης ἀσφαλούς πλέον μνείας νὰ θεωρήσωμεν ὅτι καὶ ἐν τῇ μνημονευθείσῃ ἤδη ἐπιγραφῇ τοῦ 409/8 π.Χ. Κεκρόπιον δὲν εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ τάφος, ἀλλὰ τὸ περὶ τούτου τέμενος. Περὶ τοῦ τέμενους τούτου βλ. τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ STEVENS Hesperia 1946,93 κέ. DÖRPFELD Erechtheion 25, 85, ἐκ. 2, πίν. 18, 1. Ὁ ἀνωτέρω μνημονευθεὶς προσδιορισμὸς ἀνήκει εἰς τὸν τάφον καὶ οὐχὶ εἰς τὸ τέμενος.

ὑπὸ τὴν πρόστασιν τῶν Κορῶν ἡ θεμελίωσις τοῦ Ἐκατομπέδου ἀπὸ σημείου τινὸς κειμένου ἐναντι τῆς ἀνατολικῆς παραστάδος τῆς θύρας τοῦ Ν τοίχου τοῦ Ἐρεχθείου, ἀνατολικῶς μὲν τοῦ σημείου τούτου βαίνει κανονικῶς λελασμένη, δυτικῶς δὲ ἄδρομερῶς μόνον εἰργασμένη. Ὅθεν μόνον μέχρι τοῦ σημείου τούτου ἀπέκρυπτε τὴν ὄψιν τοῦ στερεοβάτου τοῦ Ἐκατομπέδου ὁ ὑπὸ τοῦ Κεκροπίου καταλαμβάνόμενος χώρος, The Erechtheum σ. 136. Ἰκανὸν ἐπομένως μέρος τοῦ Κεκροπίου ἔκειτο ὑπὸ τὴν πρόστασιν τῶν Κορῶν καὶ νομίζω ὅτι τὸ τμήμα ἀκριβῶς τοῦτο ἦτο ὁ τάφος τοῦ Κέκροπος. Δυτικῶς τῆς προστάσεως ἔκειτο τὸ τέμενος. Ἦτο ἄρα ὁ τάφος κατ' ἀνάγκην

άόρατος και ούχι ευκόλως προσιτός. Ἄλλὰ δύναται νά εἶναι τυχαία ἡ οἰκοδόμησις τῆς προστάσεως ἐπὶ τοῦ τάφου;

Παρατηρητέον ὅτι ἡ πρόστασις οἰκοδομικῶς δὲν ἀποτελεῖ ἀναγκαῖον ὀργανικὸν μέλος τοῦ οἰκοδομήματος τοῦ Ἐρεχθείου. Πρόσκισμα οὕτως ἰδιόρρυθμον, χαλαρῶς δὲ συνδεόμενον πρὸς τὸ κύριον σῶμα καὶ ἐπικείμενον προσέτι ἐπὶ τάφου ἡρωϊκοῦ εἶναι προφανῶς ἀδύνατον νὰ μὴ ἔχη συγκεκριμένον τινὰ λόγον ὑπάρξεως. Πρὸ ἑκατονταετίας περὶ τοῦ ὀ Γάλλου ἀρχιτέκτων Τέταζ Revue archéologique 1851 σ. 81 εἶχεν ἐκφράσει τὴν γνώμην ὅτι ὁ τάφος τοῦ Κέκροπος ἦτο αὐτὴ αὐτὴ ἡ πρόστασις. Ἡ γνώμη αὕτη εἶχε γίνεαι ἀποδεκτὴ, ὡς ὑπὸ τοῦ BEULÉ L'Acropole d'Athènes II 257, ἣ εἶχε θεωρηθῆ ὡς πιθανή, πρβ. BÖTTICHER Die Akropolis σ. 229 κ.ά. Μετὰ τὴν συστηματικὴν ἀνασκαφὴν τοῦ Ἐρεχθείου καὶ τὴν ἐξακριβώσιν τοῦ τόπου τοῦ τάφου ἡ γνώμη ἐγκατελείφθη· πρβλ. M. COLLIGNON ἔ.ά. σ. 3: Nous n'avons pas à nous attarder à l'examen d'hypothèses actuellement abandonnées comme celle de Tétaz¹.

Ἡ ὑποθετικῶς ἐκφρασθεῖσα γνώμη τοῦ A. HESS Klio 28, 1935, 84 ὅτι τὸ μεσαῖον τμήμα τοῦ καλουμένου Ἐκατοπέδου ἦτο τὸ Κεκρόπιον εἶναι ἀστήρικτος.

Νομίζω ὅτι ἡ παλαιὰ ἐκείνη θεωρία τοῦ Τέταζ δύναται σήμερον τὰ ὑποστηριχθῆ κατὰ πλεον συγκεκριμένον καὶ σαφῆ τρόπον. Ἐὰν ἀποχωρίσωμεν τὴν πρόστασιν ἀπὸ τοῦ τάφου, παύει οὕτως νὰ ἔχη ὄρατὸν τμήμα, ἥδη δὲ τοῦτο εἶναι ἰσχυρὸς λόγος, δι' ὃν πρέπει νὰ ἴδωμεν κατὰ τινὰ τρόπον συνδέεται ἡ πρόστασις πρὸς αὐτόν.

Ἐκκινουῦντες ἐκ τῆς ἀντιλήψεως ταύτης ἀντιλαμβανόμεθα ὅτι ἡ κλιμαξ ἡ ὁποία ἀπὸ τῆς Α πλευρᾶς τῆς προστάσεως κατέρχεται πρὸς τὰ κάτω εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀποχωρισθῆ ἀπὸ τοῦ κυρίως τάφου, ἀφοῦ, ὡς θὰ ἴδωμεν καὶ περαιτέρω, ἀποκλείεται ὡς τρίτη εἴσοδος τοῦ Ἐρεχθείου. Πρὸς τὸν τάφον ἐπίσης ὀδηγεῖ καὶ ἡ πρὸς τοῦτον ἄγουσα μικρὰ θύρα τοῦ Ν τοίχου τοῦ Ἐρεχθείου. Ἀφοῦ καὶ ἡ θύρα αὕτη καὶ ἡ ἐκ τῆς προστάσεως εἴσοδος καταλήγουν εἰς τὸν τάφον εἶναι δυνατόν νὰ μὴ θεωρήσωμεν ὅτι ἀκριβῶς διὰ τὸν σκοπὸν τοῦτον ὑπάρχουσιν ἐναυῦθα; Οἱ τάφοι καὶ μάλιστα οἱ τῶν ἡρώων ἄβατοι καὶ ἄδυτοι ὄντες εἶναι ἀδύνατον νὰ θεωρηθῶσιν ἄλλῶς σημεῖα διόδου ἄσχετα πρὸς αὐτοὺς καὶ τὴν ἐπὶ τούτων λατρείαν. Ὅταν δεχθῶμεν ὅτι

¹ Ἐκ τῶν νεωτέρων, καθ' ὅσον βλέπω, μόνον ὁ DÖRPFELD ἐπέμενεν ἐπὶ τῆς συσχέτισεως τῆς προστάσεως πρὸς τὸν τάφον, Erechtheion 12 (Ersatz oder mindentstens als Bestandteil d. hier liegenden Kekropion) καὶ 23 (Baldachin über dem Kekropsgrab) καὶ ὁ CH. PICARD L'Erechtheion, 30 καὶ Manuel II, 2, 735 χαρακτηρίζον ἐπίσης τὴν πρόστασιν ὡς *dais funéraire*. Ἄγνωθ' ὅμως γενικὴν παραδοχὴν τοῦτου. Ἐν The Erechtheum π.χ. οὐδὲν λέγεται, οὔτε ἐν O. WALTER Akropolis ἡ ἀλλαχοῦ. Πρβ. καὶ κατ. σ. 79 σημ. 1.

ἡ ἐκ τῆς προστάσεως εἰσόδος εἶναι σχετικὴ πρὸς τὴν λατρείαν ταύτην, ἀποκαθιστῶμεν ἤδη σχέσιν τῆς προστάσεως πρὸς τὸν τάφον.

Δέχομαι τὴν πρόστασιν ὡς τὸ ὑπέργειον τμήμα, τὸ ὁποῖον ὑπάρχει ἐπὶ οἰουδήποτε τάφου, κατὰ πολὺ δὲ ἰσχυρότερον λόγον ἐν τάφῳ ἐξηρητημένῳ ἐκ τοῦ Ἐρεχθίδου, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὰς προστάτιδας δυνάμεις τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων. Ἀποτελεῖται οὕτω κατὰ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην μνημειώδης τάφος ἐξ ὑπογείου καὶ ὑπεργείου τμήματος, χαρακτηριστικὸς τῶν ταφικῶν κτισμάτων. Ἐξ ἐξετάσασθαι τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἀκριβέστερον.

Ἡ πρόστασις τῶν Κορῶν ἔχουσα στενὸν μόνον ἄνοιγμα κατὰ τὴν Α πλευράν, ὑπὸ τὸ ὁποῖον ἄλλως δὲν διακόπτεται ἡ στεφανοῦσα τὴν κρηπίδα σπεῖρα τῶν ὀρθοστατῶν, δὲν δύναται νὰ εἶναι εἰσόδος ὁμοία πρὸς τὴν ἀπὸ Ἀνατολῶν καὶ ἀπὸ Βορρᾶ. Εἶναι περιορισμένης καὶ λατρευτικῆς μόνον σημασίας.

Ἄλλὰ καὶ γενικώτερον ἡ πρόστασις τῶν Κορῶν παρουσιάζει διαφορὰς ἀπὸ τοῦ ὑπολοίπου οἰκοδομήματος. Ἡ ὄροφὴ τῆς προστάσεως εἶναι ἄσχετος πρὸς τὴν ὄροφὴν τοῦ κυρίου οἰκοδομήματος, ἀντιθέτως δὲ πρὸς αὐτό, στερεῖται ζυφοφόρου, παρέχει δὲ ἐν γένει τὴν ἐντύπωσιν ἰδιαίτερου οἰκοδομήματος στεφομένου δι' ἴδιον θριγκοῦ, τὸ ὁποῖον ὅμως παρὰ ταῦτα εἶναι ὀργανικῶς συνημμένον πρὸς τὸ Ἐρέχθειον διὰ τῆς συνεχίσεως τοῦ στυλοβάτου.

Ἄλλ' ἐντελῶς ἰδιάζον εἶναι τὸ γεγονός ὅτι οἱ Κόροι δὲν πατοῦσιν ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἀλλ' ἐπὶ τοῦ ποδίου τὴν ὑπαρξίν τούτου δὲν ἐπιβάλλει ἡ ὑπὸ τῶν Κορῶν ἀντικατάστασις τῶν κίωνων, διότι τότε τὸ πόδιον τοῦτο ἔδει νὰ ὑπάρχη καὶ εἰς τὰς ἄλλας περιπτώσεις τῆς χρησιμοποίησεως κορῶν ἀντὶ κίωνων, ὡς ἐν τῷ Θησαυρῷ τῶν Σιφνίων π. χ. ἐν Δελφοῖς. Ἀποτελεῖται οὕτω ἡ ὑπέργειος κατασκευὴ τοῦ τάφου τοῦ Κέκροπος ἐκ δύο μερῶν, ἐνὸς ποδίου καὶ τοῦ ἐπὶ τούτου «μονοπτέρου».

Ἐξ ἐνθυμηθῶμεν τὰ δύο μνημειωδέστατα νεκρικὰ οἰκοδομήματα, Ἑλληνικῆς μὲν ἀμφότερα τέχνης, ἀλλ' ὄχι ἐπὶ καθαρῶς Ἑλληνικοῦ ἐδάφους: τὸ Μνημεῖον τῶν Νηρηίδων ἐκ τοῦ 5ου αἰ. καὶ τὸ Μουσώλλειον τῆς Ἀλικαρνασσοῦ ἐκ τοῦ 4ου π. Χ. αἰῶνος. Ὅτι ἀποτελεῖ τὴν εἰδοποιὸν διαφορὰν ἀπὸ τῶν μὴ νεκρικῶν ναῶν εἶναι τὸ γεγονός τῆς στηρίξεως τοῦ ναοσκήμου οἰκοδομήματος ἐπὶ τετραπλεύρου ὑποβάθρου καταλαμβάνοντος τὸ ἥμισυ περίπου τοῦ ὅλου ὕψους. Τὸ γινώρισμα τοῦτο, παρὰ τὰς ἄλλας ἀμφιβολίας τῆς ἀποκαταστάσεως, εἶναι ἀσφαλές δι' ἀμφοτέρους τοὺς μεγαλοπρεπεῖς τούτους τάφους. Ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς κυρίως Ἑλλάδος παρατηρεῖ, ὡς εἶδομεν, ὁ M. Collignon ὅτι δὲν διεσώθησαν τοιοῦτοι ναοὶ - τάφοι, ἀλλ' ὡς οὗτος ἔδειξεν ἡ ὑπαρξίς των δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀσφαλής· πρβλ. M. COLLIGNON Les statues funéraires dans l'art grec 107 κέ. Μαρμάρινον ἀέτωμα πλάτους 0,86, ἐφ' οὗ παρίσταται Ἑρμῆς ὀδηγῶν ἀποθανόντας, τῆς συλλογῆς Hommel ἐν Ζυρίχῃ (αὐτ. 108 εἰκ. 56, AM 1923, 48 πίν. 1, 1) ἣ ἐν τρίγλυφον

ἐξ Ἀθηνῶν κοσμούμενον ἐπὶ τῆς συμφύτου μετόπης διὰ θρηνοῦσῶν γυναικῶν (αὐτ. 107 εἰκ. 55) ἀκριβῶς ἐξ αἰτίας τῶν παραστάσεων αὐτῶν καὶ τοῦ μικροῦ αὐτῶν μεγέθους δυσκόλως δύναται νὰ ἀνήκωσιν εἰς οἰκοδομήματα μὴ νεκρικά. Ὁ M. Collignon συνάπτει ἐπίσης πρὸς τὰ οἰκοδομήματα ταῦτα ἀγγειογραφίας ἐξ Ἀπουλίας (αὐτ. σελ. 109), ἐφ' ὧν παρίσταται τὸ ταφικὸν οἰκοδόμημα ὡς πόδιον ὑποστηρίζον ὀρθογώνιον μονόπτερον πρβλ. C. WATZINGER *De vasculis pictis tarentinis* (1899), B. PAGENSTECHE *Untertalische Grabdenkmäler* σ. 79 κέ. 105 κέ. πίν. 5, 17 f., H. KLUMBACH *Tarentiner Grabkunst* σ. 95 κέ. Αἱ ἀγγειογραφαί τῆς Ἀπουλίας συνήφθησαν λίαν προσφῶς ὑπὸ τοῦ M. Collignon (σ. 109) πρὸς τοὺς τάφους, τοὺς ὁποίους εἶδεν ὁ Πausanias μεταβαίνων εἰς Σικυῶνα (II 7, 2): « αὐτοὶ δὲ Σικυῶνιοι τὰ πολλὰ εὐκοῦτι τρόπῳ θάπτονται· τὰ μὲν γὰρ σῶμα γῆ κρύπτεται, λίθου δὲ ἐποικοδομήσαντες κρηπίδα κίονας ἐφιστάσι καὶ ἐπ' αὐτοῖς ἐπίθημα ποιοῦσι κατὰ τοὺς αἰετοὺς μάλιστα τοὺς ἐν τοῖς ναοῖς ». Ὁ M. Collignon ἀνεγνώρισε τὴν σχέσιν τῶν οἰκοδομημάτων τούτων τῆς Σικυῶνος πρὸς τὸν τύπον τοῦ Μνημείου τῶν Νηρηίδων καὶ τοῦ Μουσωλλείου. Ἐκ τῆς περιγραφῆς τοῦ Πausanίου εἶναι σαφές ὅτι οἱ κίονες ἐπάτουν ἐπὶ ὑψηλῆς κρηπίδος καὶ ὅτι τὸ ναόσχημον οἰκοδόμημα ἦτο οὐχὶ κυκλικὸν ἀλλὰ τετράπλευρον, ἐφ' ὅσον ὀνομάζει ρητῶς αἰετοῦς. Βεβαίως οὗτος δὲν ἀναφέρει ἐκ τίνος ἐποχῆς προέρχονται οἱ τάφοι, ἀλλ' ἐκ τοῦ τρόπου τῆς ἀφηγήσεως ὑπονοεῖται μακροχρόνιος παράδοσις.

Τὴν ἀρχαιότητα τοῦ τύπου τούτου τῶν τάφων ἀποδεικνύει ὁ ὑπὸ τοῦ G. Daux ἀποκατασταθεὶς μονόπτερος τῶν Σικυωνίων ἐν Δελφοῖς ἀνήκων εἰς τὰ μέσα τοῦ ἔκτου π.Χ. αἰ., πρβλ. BCH 1922, 510 κέ. καὶ ἰδίως P. de La Coste-Messelière *Au musée de Delphes* 42 κέ., καὶ κοσμούμενος διὰ τῶν γνωστῶν ἀρχαϊκῶν μετοπῶν. Οὗτος ἀπετελεῖτο ἐξ ὀρθογωνίου 4,18 × 5,47 μ. ἔξωτερικῶς καὶ ἐστεγάζετο δι' ὀροφῆς στηριζομένης ἐπὶ 4 × 6 κίωνων ἄνευ οὐδενὸς τοίχου. Συναντῶμεν δηλαδὴ καὶ ἐνταῦθα τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς ἀρχιτεκτονικὴν μορφήν, ἣν εἶχον οἱ τάφοι τῶν Σικυωνίων. Ὁ P. de La Coste-Messelière δὲν πιστεύει ὅτι τὸ μικρὸν τοῦτο οἰκοδόμημα εἶχε θρησκευτικὸν χαρακτήρα, ἀλλ' ὅτι μᾶλλον ἐπροστάτενε ἀνάθημά τι τῶν Σικυωνίων. Ὁ F. ROBERT *Thymélé* 410 τὸν θεωρεῖ ὀπωσδήποτε σχετιζόμενον πρὸς χθονίαν λατρείαν. Ἡ ὁμοιότης τοῦ ἐν Δελφοῖς μονοπτέρου πρὸς τὰ ἐνταῦθα ἀναφερόμενα παραδείγματα πείθουν ὅτι ἡ τοιαύτη συσχέτισις εἶναι ἀναμφίβολος. Διότι μετ' ἀπολύτου βεβαιότητος ἐξάγεται ἐκ τοῦ Πausanίου ὅτι οἱ τάφοι τῶν Σικυωνίων ἦσαν ἐπίσης μονόπτεροι. Τὴν ὑπαρξίν ἐξ ἀρχαιωτάτων χρόνων ναοσχημῶν τάφων δεικνύει καὶ ὁ ἐπίσης ὑπὸ τοῦ ΠΑΥΣΑΝΙΟΥ VI 24, 9 ἀναφερόμενος τάφος τοῦ Ὀξύλου: « Ἡλείων δὲ ἐν τῇ ἀγορᾷ καὶ ἄλλο τοιόνδε (τ.ἔ. μνήμα) εἶδον ναοῦ σχῆμα· ἔστι δὲ οὐχ ὑψηλὸν καὶ τοῖχοι μὲν οὐκ εἰσι, τὸν ὄροφον δὲ δρυὸς ἀνέχουσιν εἰργασμένοι κίονες· τοῦτο εἶναι μὲν ὁμολο-

γοῦσιν οἱ ἐπιχώριοι μνήμα, ὅτου δὲ οὐ μνημονεύουσι. εἰ δ' ὁ γέρον ὄν τινα ἠρόμην εἶπεν ἀληθῆ λόγον, Ὁξόλου τοῦτο ἂν εἴη μνήμα» Ἐχομεν ἄρα καὶ ἐνταῦθα μονόπτερον, οἷον ἐν Δελφοῖς.

Ἄλλ' ὁ μονόπτερος τῶν Δελφῶν δὲν εἶναι ἐντελῶς μεμονωμένος μετὰ τῶν σωθέντων μνημείων τῆς ἐποχῆς. Οὐδεμία ἐγένετο μέχρι τοῦδε συσχετισμοῦ πρὸς τὸν Μονόπτερον τῆς Σάμου τὸν ἀσφαλῶς ἀποκαθιστώμενον μετὰ τὸν ναοῦ τῆς Ἥρας καὶ τοῦ μεγάλου βωμοῦ, H. SCHLEIF Ath. Mitt. 58, 1933, 212 κέ. εἰκ. 1-3. Ἀνήκει οὗτος εἰς τὴν «πρώτην οἰκοδομικὴν περίοδον τοῦ νέου μεγάλου ναοῦ» ἥτοι εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Πολυκράτους, εἶναι δὲ ὀρθογωνίου σχήματος (8×13 περ. μ.) καὶ φέρει ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου 3×6 ἰωνικοὺς κιόνας ὑποστηρίζοντας ὄροφην ἄνευ ἐσωτερικῶν τοίχων. Εἶναι ὄντως πολὺ ἀπλούστερον τὸ σαμιακὸν οἰκοδόμημα—ὡς δυνάμεθα τοὐλάχιστον νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν σωθέντων λειψάνων—ἀλλὰ τὸ θεμελιῶδες σχῆμα καὶ ἡ χρονολογία εἶναι τὰ αὐτά. Ἐντὸς τοῦ σαμιακοῦ μονοτέρου ἀνευρέθη θεμέλιον (1,70×3,50 μ.) εἰς σχῆμα βάσεως (ἔ. ἀ. σ. 215), κείμενον ἀκριβῶς ὑπεράνω τῆς βάσεως τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος—ἥτοι τοῦ παλαιοῦ ξοάνου τῆς Ἥρας—τῆς ἀνηκούσης εἰς τὸν δεύτερον Ἐκατόμπεδον, (E. BUSCHOR Ath. Mitt. 55, 1930, 22 κέ. εἰκ. 7, Beil. 27), τὴν ὁποίαν ἐκάλυπτεν ἐντελῶς. Τὸ θεμέλιον τοῦτο θεωρεῖται (ἔ. ἀ. σ. 216) παλαιότερον τοῦ Μονοτέρου καὶ ὑπάρχον ἀρχικῶς ἐντὸς τοῦ νοτίου κλίτους τοῦ προνάου τοῦ ναοῦ τοῦ Ροίκου. Μετὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ ναοῦ τοῦ Ροίκου καὶ τὴν μεταφορὰν τοῦ ξοάνου ἐκ τῆς ἀρχικῆς αὐτοῦ βάσεως ἐντὸς τοῦ σηκοῦ τοῦ νέου ναοῦ, ἡ βάσις παρέμενε ἀκόμη ἐντὸς τοῦ προνάου καὶ πιθανώτατα κατὰ τινα τρόπον ἐχρησιμοποιήθη ἐκ νέου, πιθανώτατα δέ, ὡς δεικνύουσιν ὄρισμένα ἴχνη, ἐντὸς κτιστοῦ φράγματος· τότε ἐποθετήθη τὸ καλύπτον αὐτὴν θεμέλιον, ἵνα ἡ βάσις ἀπομείνῃ πραγματικῶς **ἄβατος**. Ἄλλὰ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ ναοῦ τοῦ Ροίκου καὶ τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ Πολυκρατείου διπτέρου δυτικώτερον, «ἡ παλαιὰ ἐκείνη βάσις ἔμενε ἐν ὑπαίθρῳ ἀκάλυπτος καὶ ἦτο ἀνάγκη νὰ ἀποκτίσῃ ἰδίαν στέγην, ἥτοι ἀκριβῶς τὸν Μονόπτερον» (ἔ. ἀ. 216). Ἄλλὰ τὸ ξοάνον τῆς Ἥρας ἀνήκεν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν εἰκόνων ἐκείνων τοῦ θεοῦ, ἐν αἷς εἶναι δύσκολος ἡ διάκρισις ἐὰν πρόκειται περὶ ὁμοιώματος τοῦ θεοῦ ἢ αὐτοῦ τούτου τοῦ θεοῦ (Ath. Mitt. 1930, 1 κέ.) Τὴν σχέσιν τῶν διπετῶν τούτων ξοάνων πρὸς τὰ λείψανα τῶν ἡρώων εἶδομεν προηγουμένως (πρβ. ἀν. σ. 29)· καὶ ἄλλως ὅμως ἡ Ἥρα σχετίζεται πρὸς τοὺς χθονίους· βλ. Γ. Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΝ ἐν Ἀρχ. Ἐφ. 1939-41 (1948) σ. 49. Ἡ βάσις τοῦ ξοάνου αὐτῆς ἦτο τόπος, ὃν ἐπάτει αὐτὴ ἢ θεός, ἦτο ἐπομένος **ἄβατος**.

Κατὰ τινα ἄρα τρόπον ἄβατος πρέπει νὰ ὑποτεῖῃ καὶ ὁ τόπος, ὃν ἐκάλυπτεν ὁ δελφικὸς Μονόπτερος. Ὁ σαμιακὸς συγκρίνεται (ἔ. ἀ. 216) πρὸς τὴν ἐν Ὀλυμπίᾳ οἰκίαν τοῦ Οἰνομάου (ΠΑΥΣ. V 20, 6), ὅπου τέσσαρες κίονες—εἰς μικρὸς μονόπτερος—περιέβαλλε τὸν μόνον σωθέντα ἐκ τῆς κεραι-

νώσεως κίονα τῆς οἰκίας τοῦ Οἰνομάου· πρόκειται ἄρα καὶ ἐνταῦθα χθονία λατρεία ἢ κερανωθεῖσα οἰκία ἐγένετο ἐνηλύσιον ἦτοι ἄβατον¹. Τὰ ρωμαϊκὰ νομίσματα τὰ ἀπεικονίζοντα τὸ Παλαιμόνειον τοῦ Ἰσθμοῦ (ἢ ὑστέρᾳ χρονολογία αὐτῶν εἶναι ἄνευ σημασίας) δεικνύουσι ἐπίσης ὑψηλὴν κρηπίδα καὶ μονόπτερον ἐπ' αὐτῆς. Ἐπὶ τῆς κρηπίδος παρατηρεῖται θύρα· πρβλ. I. ΣΒΟΡΩΝΟΝ ΔΕΝΑ 1901, 18, F. ROBERT Thymélé σ. 159.

Ἐκ τῶν δύο στοιχείων, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦσι τὴν πρόστασιν τῶν Κορῶν καὶ τὰ ὁποῖα ἐπανέυρομεν εἰς τὰ ὀλίγα ἀνωτέρω μνημονευθέντα παραδείγματα, ἦτοι 1) τοῦ τοιχοβάτου ἢ ποδίου καὶ 2) τοῦ μονόπτερου (αἱ Κόραι δὲ προφανῶς ἀποτελοῦσι μονόπτερον), τὸ πρῶτον εἶναι τὸ οὐσιαστικώτερον γνώρισμα τῶν ταφικῶν οικοδομημάτων. Ἡ μορφή τοῦ περιβάλλου τούτου δύναται νὰ εἶναι ἀδιαφόρως κυκλικὴ ἢ εὐθύγραμμος καὶ συνήθως διακόπτεται ὑπὸ στενῆς θύρας. Τὸ κυκλικὸν σχῆμα εἶναι φυσικὸν διὰ τὴν ἐκ τοῦ κρηπιδώματος τοῦ τύμβου προέλευσίν του· πρβλ. ΟΜΗΡ. Ψ 255 κέ.: «τορνώσαντο δὲ σῆμα θεμελίᾳ τε προβάλλοντο / ἀμφὶ πυρῆν· εἶθαρ δὲ χυτὴν ἐπὶ γαῖαν ἔχεναν».

Ὅτι ὅμως ὁ περιβάλλος οὗτος δὲν εἶναι πάντοτε κυκλικὸς δεικνύουσι τὰ ἤδη μνημονευθέντα παραδείγματα, εἰς τὰ ὁποῖα δύναται νὰ προστεθῇ ὁ τάφος τοῦ Πέλοπος ἐν Ὀλυμπίᾳ (ΠΑΥΣΑΝ. V 13, 1) ἀποτελούμενος ἐκ πολυγωνικοῦ περιβάλλου μετὰ προτύλου. Χαρακτηριστικὰ εἶναι ἐπίσης τὰ ἄβατα τῆς Δήλου (ἀν. σ. 45 σημ. 1), τῶν ὁποίων ἢ σχέσις πρὸς χθονίαν λατρείαν εἶναι ἀναμφισβήτητος· δεικνύουσι δὲ ταῦτα καὶ τὸ κυκλικὸν καὶ τὸ εὐθύγραμμον σχῆμα.

Τὴν πρόστασιν τῶν Κορῶν δυνάμεθα στενότατα νὰ συσχετίσωμεν πρὸς μνημεῖον παλαιότερον δυνάμενον δὲ νὰ θεωρηθῇ μετὰ τῶν ἀρχαϊκῶν προδρογῶν αὐτῆς. Ὁ τάφος τοῦ Ὑακίνθου ἐν Ἀμύκλαις ἀνήκει ἐπίσης εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην τῶν μνημείων. Ἐκ τοῦ ΠΑΥΣΑΝΙΟΥ III 19, 3, εἶναι σαφὲς ὅτι καὶ οὗτος δὲν ἦτο κυκλικὸν ἀλλ' ὀρθογώνιον κτίσμα μετὰ θύρας.

Ἐξ στηρίγματα δὲ τοῦ Θρόνου ὑπῆρχον δύο Χάριτες καὶ δύο Ὁραι, τὰς ὁποίας δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν ἐν τῷ τύπῳ τῶν ἀρχαϊκῶν Κορῶν ἦτοι ὡς προγόνους τῶν Κορῶν τοῦ Ἐρεχθείου. Ἡ ἀναπαράστασις τοῦ FICHTER JdI 33, 1918, σελ. 166 κέ. πίν. 19 καὶ πίν. 20, δεικνύουσα διμερῆς οικοδόμημα, παρέχει ἐκπληκτικὴν ὁμοίότητα τοῦ ἀνωτέρου μέρους τοῦ «θρόνου» τούτου πρὸς τὴν πρόστασιν τῶν Κορῶν. Ἀλλὰ καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ E. BUSCHOR Ath. Mitt. 1927, 18 κέ. καὶ Meermänner (=Sitzber. d. bayer. Akad. Phil.-hist. Klasse 1941 II) 36, κέ. παρεχομένη ἀποκατάστασις δεικνύει ἀναλογίαν τῶν Χαρίτων καὶ τῶν Ὁρῶν τοῦ Θρόνου πρὸς τὰς Κόρας τοῦ Ἐρε-

¹ Δυσκόλως δυνάμεθα νὰ ἀναγάγωμεν εἰς τὸν αὐτὸν τύπον καὶ τοὺς «ὀβελούς» τοὺς ἐπὶ τῆς κρηπίδος τοῦ ἐν Λεβαδείᾳ μαντείου τοῦ Τροφωνίου· πρβ. ΠΑΥΣ. IX 39, 9: «ἐφρεσθήρασι δὲ ἐπὶ τῇ κρηπίδι ὀβελοὶ καὶ αὐτοὶ χαλκοὶ καὶ αἱ συνέχουσι σφῆς ζῶναι»· καὶ ΦΙΛΟΣΤΡ. Εἰκ. 8, 19: «ἐργαλίουςι δ' αὐτὸ σιδήρειοι ὀβελίσκοι κύκλω περιβάλλοντες».

χθείου. Ἡ «στοὰ τῶν Κορῶν», τὴν ὁποίαν οὗτος ἀναπαριστᾷ ἐν τῷ θρόνῳ (Meermänner 37 κέ., εἰκ. ἐν σ. 21 καὶ Athl. Mitt. 7. 5. 18), εἶναι βασικῶς ἢ αὐτὴ πρὸς τὴν πρόστασιν τῶν Κορῶν τοῦ Ἐρεχθίδου.

Νομίζω οὕτω ὅτι ἡ προσεχεστέρη ἀναλογία τῆς προστάσεως τῶν Κορῶν εἶναι αἱ Χάριτες καὶ αἱ Ὄραι αἱ «ἀνέχουσαι τὸν θρόνον». Διότι ὁπωσδήποτε αἱ Χάριτες καὶ αἱ Ὄραι εἶναι Κόραι στηρίζουσαι ὄροφον (βλ. τὰς παλαιότερας ἀναπαραστάσεις ἐν JdI 1918, 166 κέ.).

Σημαντικὴ ἐπίσης διὰ τὴν ἐρμηγείαν τῆς προστάσεως τῶν Κορῶν εἶναι ἡ κάλυψις τοῦ τοιχοβάτου ἢ ποδίου, ἐφ' οὗ πατοῦσιν αἱ Κόραι, δι' «οὐρανοῦ» ἢ μονοπτέρου. Τοῦτο δὲν εἶναι ἄγνωστον εἰς τὰ τοιαῦτα οἰκοδομήματα (F. ROBERT 233). Ὁ μονόπτερος ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Ὁξύλου, ὁ ἐπὶ τῶν τάφων τῶν Σικωνίων ἐμνημονεύθησαν ἤδη. Εἰς τὸν τύπον τοῦτον τῶν ταφικῶν κτισμάτων ἀνήγαγεν ὁ F. STUDNICZKA JdI 1894, 284 καὶ τὴν «*χρουσὴν καμάραν*» ἣτις ὑπῆρχε κατὰ τὴν «*κορουφὴν τῆς ἀρμαμάξης*», δι' ἧς κατήχθη εἰς Ἀλεξάνδρειαν τὸ σῶμα τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου (ΔΙΟΔΩΡΟΣ 18, 26' πρβ. καὶ H. THIERSCHE Zwei antike Grabanlagen bei Alexandria σελ. 13/14).

Ἄλλ' ἐκ τῆς κυρίως Ἑλλάδος δὲν ἐμνημονεύετο μνημεῖον ἀκριβῶς ὁμοίον. Ἄλλ' ἀκόμη καὶ ὀρισμέναι ἄλλαι ἀναλογίαι δὲν εἶναι ἄνευ σημασίας. Ὁ βόθρος ἢ φρέαρ τοῦ Ἀσκληπείου τῶν Ἀθηνῶν παρουσιάζει κατὰ τὸ χεῖλος αὐτοῦ τέσσαρας βάσεις κίονων. Οὕτω ἐσηματίζεται ἀκριβῶς εἰς μονόπτερος ὑπὲρ μνημεῖον, τοῦ ὁποίου ἡ σχέσις πρὸς τὴν χθονίαν λατρείαν τοῦ Ἀσκληπείου εἶναι σαφῆς (F. ROBERT οὐτ. 233 καὶ ἀν. σ. 36). Ἦτο δὲ οὗτος ὁ «μονόπτερος» τετράπλευρος καὶ οὐχὶ στρογγύλος, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ὁ ὑπὲρ τὸ ταφικὸν κατασκευάσμα σηματιζόμενος ἐπὶ τῶν Ἀπουλιακῶν ἀγγειογραφῶν (M. COLLIGNON Stat. funér. εἰκ. 57). Ἐκ μεταγενεστέρων χρόνων ἤρῳον ἐκ Μυλάσων τῆς Καρίας, Antiquities of Ionia II 26, πίν. 25 - 30, BENNDORF-NIEMANN Reisen im Lykien u. Karien I (1884) πίν. 49, TH. FRYE Hell. Arch. σ. 55, ἀποτελεῖται ἀκριβῶς ἐκ τοιχοβάτου καὶ οὐρανοῦ στηριζομένου ἐπὶ 4×4 στύλων. Ἡ ὁμοιότης τοῦ τελευταίου τούτου κατὰ τὸ βασικὸν σχῆμα πρὸς τὴν στοὰν τῶν Κορῶν, ἀνεξάρτητον τοῦ Ἐρεχθίδου, εἶναι ἐκπληκτικὴ. Εἰς τὸν αὐτὸν τύπον ἀνήκει καὶ ὁ μνημονευθεὶς ἤδη ἡρωικῶς προφανῶς τάφος ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ βουλευτηρίου τῆς Μιλήτου (ἀν. σ. 70) καθὼς καὶ τινες σαρκοφάγοι, περὶ ὧν κατωτέρω.

Ἐὰν ὁ ἀριθμὸς τῶν πρὸς τὴν πρόστασιν τῶν Κορῶν ὁμοίων μνημείων ἐκ τῶν παλαιότερων χρόνων εἶναι περιορισμένος (τοῦτο δὲ ὀφείλεται κατὰ σημαντικὸν λόγον καὶ εἰς τὴν μὴ ἀκριβῆ παρατήρησιν τοῦ τύπου), ὅμως οὗτος διειρηθῆ μετὰ μεγάλης ἐπιμονῆς καὶ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους, ἀκόμη δὲ καὶ κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους.

Ἐκ τῆς Συρίας τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων εἶναι γνωστὰ τὰ Tegrigra, τάφοι δηλαδὴ ἀποτελούμενοι κατὰ τὸ ὑπέργειον αὐτῶν τμήμα

«ἐκ τετραγώνου κτιστῆς βάσεως ἐφ' ἧς στηρίζονται τέσσαρες στῦλοι εἰς σχῆμα κιβωρίου μετὰ κωνοειδοῦς στέγης» (Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία Α σ. 64 εἰκ. 31· πρβ. F. MATZ ἔ.ἀ. 281 εἰκ. 10 καὶ γενικῶς Γ. Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΝ De Profusionum 52 κέ.), δηλαδή καὶ ἐδῶ ἔχομεν περίβολον καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοὺς στηρίζοντας τὴν στέγην κίονας. Ἐπίσης τὰ μαρτύρια (Memoria), οἱ τάφοι τῶν μαρτύρων τῆς πίστεως οἱ ἀπαντῶντες ἀπὸ τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνος ἀνήκουσιν εἰς τὸν αὐτὸν τύπον: ἄνωθι τούτων ἐτοποθετοῦντο κιβώρια χαρακτηριστικὸν τοιοῦτον μαρτύριον εἶναι τὸ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἐν Θεσσαλονίκῃ (Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ ἔ.ἀ. 75) κάτωθι τῆς Ἁγίας Τραπέζης τοῦ ναοῦ, ἔνθα ὑπάρχει ὁ τάφος τοῦ Ἁγίου. Ἀποτελεῖται ἕξ ἑξαγώνου μονοπέτερον, τὰ μετακίονια τοῦ ὁποῦ φράσσονται διὰ πλακῶν κατὰ τὸ κατώτερον μέρος καὶ ἀποτελεῖται οὕτω πεντάγωνον φράγμα καὶ ὑπὲρ αὐτὸ οὐρανός.

Τοιαῦτα κιβώρια ἐπιτίθενται ἐπὶ τῆς Ἁγίας Τραπέζης, εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι εἰς τοὺς ναοὺς τοὺς ἰδρυθέντας ἐπὶ μαρτυρίων αὐτὸς «ὁ τάφος τοῦ μάρτυρος ἀπέβαιεν ἅγια Τράπεζα, εἴτε κάτωθεν τοῦ βήματος, ἔνθα ἦτο ἡ ἅγια Τράπεζα, ἕξετεινετο Κρύπτη (Confessio), τοῦ τάφου τοῦ μάρτυρος γινουμένου ὀρατοῦ διὰ θυρίδος μετὰ κιγκλίδων ἢ διὰ κιβωρίου εἰς σχῆμα ἑξέδρας τοῦ τάφου» (Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ ἔ.ἀ. 181· γενικῶς περὶ Τραπέζης πρβλ. FR. WIELAND Altar und Altargrab. Leipzig (1912). I. BRAUN Der christliche Altar, München (1924). Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ ἔ.ἀ.). Ἐὰν ἀκόμη ἐνθυμηθῶμεν ὅτι καὶ εἰς τοὺς ναοὺς τοὺς μὴ περιέχοντας μαρτύρια ἐτίθεντο ὁπωσδήποτε ὑπὸ τὴν πλάκα τῆς Ἁγίας Τραπέζης λείψανα μαρτύρων (Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ αὐτ.) καὶ ὅτι ἡ Ἁγία Τράπεζα ἀποτελεῖ βωμὸν ἢ θυσιαστήριον, *altare*, ὡς τελουμένης ἐπὶ ταύτης τῆς ἀναιμάκτου θυσίας, εἶναι εὐνόητον νὰ ἴδωμεν ἐνταῦθα τὴν συνέχειαν τοῦ τρόπου τῆς λατρείας. Καὶ ἐν τῇ νέᾳ δηλαδή πίστει συνδέεται ἡ λατρεία πρὸς τὸ λείψανον ἁγίου, ὡς καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ πρὸς τὸ λείψανον ἤρωος.

Οὕτω δὲ ἐπὶ τῆς ἁγίας Τραπέζης, ἣτις εἶναι θυσιαστήριον συνδεόμενον πρὸς ἅγια λείψανα, «ἐτέθη ἄνωθεν αὐτῆς (πιθανῶς ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰῶνος) κιβώριον ἦτοι κουβούκλιον συνιστάμενον ἐκ τῶν εἰς τὰ τέσσαρα ἄκρα τῆς τραπέζης ὑψουμένων κίωνων, ἐφ' ὧν ἔβαινον τέσσαρα τόξα στηρίζοντα μετὰ τῶν κίωνων ὀρόφιον καλούμενον καὶ οὐρανόν. Ἡ διὰ κιβωρίου στέγασις... προῆλθε πιθανότατα ἐκ τοῦ ὁμοίου σχήματος μεμονωμένων τάφων μαρτύρων μιμουμένων τὰ ἀρχαῖα *teguria*» (ΣΩΤΗΡΙΟΥ ἔνθ. ἀν. σ. 184 καὶ σ. 507, προσθήκην εἰς σ. 181). Περίφημον τοιοῦτον κιβώριον εἶναι τὸ τῆς ἁγίας Τραπέζης τῆς Καταπολιανῆς τῆς Πάρου.

Ἐὰν ἴδωμεν τὸν μονόπερον τῶν Κορῶν ὡς ἀρχιτεκτονικὸν μόνον κατασκευάσμα, οὐδεμίαν ἔχει τοῦτο διαφορὰν ἀπὸ κιβωρίου χριστιανικῆς Ἁγίας Τραπέζης· Αἱ ὑπάρχουσαι διαφοραὶ εἶναι μόνον μορφικαί.

Σημαντικὸν στοιχεῖον τῆς προστάσεως τῶν Κορῶν εἶναι οὕτω ἡ οἰκοδο-

μικῆ αὐτῶν ἄρθρωσις εἰς δύο ὁρόφους: ὅτι ἢ ἐκ πλειόνων «ὁρόφων» κατασκευὴ ἀποτελεῖ οὐσιῶδες γινώρισμα τῶν ταφικῶν μνημείων εἶδομεν ἤδη, ἔχει δὲ τοῦτο πολλαχῶς παρατηρηθῆ, πρβλ. E. Pfuhl JdI 1905, 73 καὶ 89. R. VALLOIS L'architecture... à Delos 335. Τὸ πόδιον καὶ ὁ ἐπ' αὐτοῦ οὐρανὸς χαρακτηρίζουσιν ἀκριβῶς τὰ ἐπιτάφια μνημεῖα.

Ὡς πρὸς τὸ ἄνοιγμα τῆς Α πλευρᾶς τῆς προστάσεως παρετήρησα ἤδη ὅτι τοῦτο ἦτο περιορισμένης καὶ λατρευτικῆς χρήσεως. Ὡς γνωστὸν ὑπῆρχεν ἱερεὺς τοῦ Κέκροπος λαμβανόμενος ἐκ τοῦ γένους τῶν Ἀμυνανδριδῶν (IG III 1276,8. ΗΣΥΧΙΟΣ ἐν λ.). Ἐπὶ τοῦ τάφου ἐτελοῦντο ὀρισμένοι λατρευτικαὶ πράξεις, περὶ τῶν ὁποίων ὅμως οὐδὲν γνωρίζομεν ἑναγισμοὶ ἢ χοαὶ θὰ προσεφέροντο ἀναμφιβόλως διὰ τοῦ ἀνοίγματος τούτου, ὡς ἐγένετο καὶ ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Ὑακίνθου διὰ τῆς «χαλκῆς θύρας» (ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ III 19,3). Καλῶς διατηρούμενον, ἀπλούστερον ἄλλ' ἀνάλογον, ἄνοιγμα τοιούτου ταφικοῦ κατασκευάσματος ὑπάρχει ἐν τῷ ἐν Δήλῳ μνημείῳ τῶν Πυρρακιδῶν (P. ROUSSEL BCH 1929, 166 κέ.). Ἀποτελεῖται ἐκ κυκλικοῦ περιβόλου διακοπτομένου μόνον διὰ στενοῦ ἀνοίγματος, διὰ τοῦ ὁποίου εἰσερχόμενοι ἐτέλουν τὰ νόμιμα ἐπὶ τοῦ ἐν τῷ μέσῳ ὑπάρχοντος βόθρου.

Ἀπολύτως πειστικὴ εἶναι ἡ ἐρμηνεῖα τοῦ ΣΒΟΡΩΝΟΥ ΔΕΝΑ 4, 1901, 29 ὡς πρὸς τὴν σιγὴν τῶν ἀρχαίων διὰ τὸν προορισμὸν τῆς Θόλου τῆς Ἐπιδαύρου.

Ἡ αὐτὴ σιγὴ ὑπάρχει καὶ διὰ τὸ Ἐρέχθειον καὶ τὴν πρόστασιν τῶν Κορῶν. Ὁ Σβορῶνος προκειμένου περὶ τῆς Ἐπιδαύρου ἐρμηνεύει τὴν σιγὴν ταύτην διὰ τῆς συχνάκις ἀπαντήσεως ἀντιλήψεως ὅτι ὁ τόπος τῶν τάφων τῶν ἡρώων, πρὸς τοὺς ὁποίους εἶναι ἀρρήκτως συνδεδεμένη ἡ τύχη τῆς πόλεως, εἶναι ἀνάγκη νὰ παραμένῃ ἄγνωστος. Τὰ χωρία, τὰ ὁποῖα ἀναφέρει, εἶναι χαρακτηριστικά. Ὁ ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ Περὶ τοῦ μὴ χρᾶν τὴν Πυθίαν 27 λέγει: «ἡρώων ἀπόρρητοι θῆναι καὶ δυσεξεύρετοι». Ὁμοίως ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ II 2, 2: «Νηλέως μὲν γὰρ οὐδὲ Νέστορι ἐπιδειχθῆναι τὸ μνημεῖον ὑπὸ Σισύφου... χρῆναι γὰρ ἄγνωστον τοῖς πάνσι εἶναι...». Ἐπίσης II 29, 8: «ὡς δὲ καὶ μνημεῖον οὗτος ὁ βρομὸς εἶη Αἰακοῦ, λεγόμενον εἶναι ἐν ἀπορρήτῳ» αὐτ. II 32, 1: «οὐδὲ τὸν τάφον ἀποφαίνουσιν εἰδότες (τ. ἔ. τοῦ Ἰππολύτου)». Γνωστὴ εἶναι ἡ ἱστορία τῶν δοτῶν τοῦ Θησέως: «ἡγνόουν ὅπου κείται Σκυρίων οὐχ ὁμολογοῦντων οὐδ' ἐόντων ἀναζητεῖν». (ΠΛΟΥΤ. Κιμ. 9). Ὁ τάφος τῆς Αἰρῆκος ἐν Θήβαις ἦτο γνωστὸς μόνον εἰς τοὺς Ἰπταρχηκότας: ΠΛΟΥΤ. Δαιμ. Σωκρ. 5: «ὁ γὰρ ἀπαλλαιτούμενος (τ. ἔ. Ἰπταρχος) τὸν παραλαμβάνοντα τὴν ἀρχὴν μόνος ἀγροούμενον ἔδειξε νύκτωρ καὶ τινὰς ἐπ' αὐτῷ δρᾶσαντες ἀπύρους ἱερουργίας, ὧν τὰ σημεῖα συγγέουσι καὶ ἀφανίζουσι ὑπὸ σκότους ἀπέρχονται χωρισθέντες». Ἀλλὰ ἐνῶ πάντα ταῦτα τὰ χωρία τὰ ἀναφερόμενα ὑπὸ τοῦ Σβορῶνου εἶναι ἐκ μεταγενεστέρων χρόνων, ὑπάρχει σαφὴς καὶ σύγχρονος μαρτυρία. Ὁ Οἰδίπους μέλλων νὰ ξηραφανισθῆ λέγει πρὸς τὸν Θησέα (ΣΟΦΟΚΛ. Οἰδ. Κολ. 1520 κέ.).

*Χῶρον μὲν αὐτὸς αὐτίκ' ἐξηγήσομαι,
 ἄθικτος ἡγητήρος, οὗ με χρῆ θανείν.
 τοῦτον δὲ φράζε μὴ ποτ' ἀνθρώπων τινί,
 μηθ' οὗ κέκευθε μήτ' ἐν οἷς κείται τόποις.
 ὡς σοι πρὸ πολλῶν ἀσπίδων ἀλκὴν ὕδε
 δορός τ' ἐπακτοῦ γειόνων ἀεὶ τιθῆ.
 (Πρβ. καὶ στ. 1762).*

Ὁ Θησεὺς μόνος θὰ γνωρίζῃ τὸν ἀκριβῆ τόπον τῆς ἐξαφανίσεως τοῦ Οἰδίποδος καὶ τὸν τάφον αὐτοῦ· ὅταν δὲ θὰ πλησιάσῃ νὰ ἀποθάνῃ καὶ ὁ Θησεύς, ὁ Οἰδίπους παραγγέλλει εἰς αὐτόν:

*... τῶ προσφεριτάτῳ γόνῳ
 σήμαν', ὁ δ' ἀεὶ τῶπιόντι δεικνύτω.
 (αὐτ. στ. 1531 κέ.).*

Κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς ὁ Οἰδίπους διακόψας πᾶσαν σχέσιν πρὸς τὸν ἐπίγειον βίον ἀποδιώκει καὶ τὰς θυγατέρας αὐτοῦ

*... πλὴν ὁ κύριος
 Θησεὺς παρέστω μανθάνων τὰ δρώμενα. (στ. 1643).*

Βεβαίως ἐν τῷ δράματι τοῦ Σοφοκλέους ἡ μυστικότης αὐτῆ τηρεῖται κατ' ἐπιταγὴν τοῦ Ἀπόλλωνος (στ. 643 κέ). Τὴν μυστικότητα ταύτην ἐξηγοῦν τινὲς ἐκ τῆς ἐχθρότητος τῶν Θηβαίων, « ἐθελήσαι γὰρ καὶ νεκρὸν αἰκί-
 σασθαι » (ΣΧΟΛ. Ὀδυσσ. λ. 271). Ἄλλ' ὅτι ἡ μυστικότης αὐτῆ ἔχει θρησκευτικὸν χαρακτήρα δεικνύει ὁ στ. 1764 « καὶ ταῦτα (ἦτοι ἐὰν πρὸς τοῖς ἄλλοις τηρηθῆ ἡ μυστικότης) μ' ἔφη πράσσοντα... ».

Ἄλλ' ὅτι τοῦτο ἀποτελεῖ ἀπήχησιν συνήθων κατὰ τὴν ἐποχὴν ἀντιλήψεων, ἐποχὴν, καθ' ἣν παρατηροῦμεν σημαντικὴν ἐπίδοσιν τῆς λατρείας τῶν ἡρώων, δὲν δύναται νὰ ἀμφισβητηθῆ. Τὴν σιγὴν τὴν γνωστὴν ὡς πρὸς τὸν τάφον τοῦ Οἰδίποδος καὶ ἐπιβληθεῖσαν ὑπὸ τῶν Δελφῶν, κατὰ τὴν πίστιν τῶν Ἀθηναίων, βλέπομεν πόσον αὐστηρῶς ἐτήρησαν οὗτοι προκειμένου διὰ τοὺς ἐξοχωτέρους τῶν ἡρώων αὐτῶν, γηγενεῖς καὶ αὐτόχθονας ἀμφοτέρους, τῶν ὁποίων τοὺς τάφους ἔθεσαν εἰς τὰ δύο ἄκρα τῆς δυτικῆς ὄψεως τοῦ ἁγιοτάτου τῶν οἰκοδομημάτων τῆς Ἀκροπόλεως. Ἡ σιγὴ αὕτη οὕτως εὐλαβῶς τηρηθεῖσα ἀποτελεῖ ἕνα ἐπὶ πλέον λόγον ἀναγκάζοντα ἡμᾶς νὰ θεωρήσωμεν ὅτι τὸ Κεκρόπιον τῶν ἐπιγραφῶν εἶναι τὸ τέμενος τοῦ Κέκροπος καὶ οὐχὶ αὐτὸς οὗτος ὁ τάφος. Δὲν δυνάμεθα ἐπομένως νὰ πιστεῦσωμεν ὅπως ὁ PFISTER ἔ.ἀ. 462 κέ. ὅτι ἡ μυστικότης περὶ τοὺς τάφους ἦτο σπανία κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ ἄνευ ἰδιαιτέρας τινὸς σημασίας¹.

¹ Τὴν περὶ τοῦ Κεκροπίου μελέτην τοῦ G. PH. STEVENS ἐν Hesperia, 15, 1946, 93 κέ. εἶδον μετὰ τὴν σύνταξιν τῆς μελέτης μου. Ἡ τοποθέτησις τοῦ Κεκροπίου=τά-

3. Η ΒΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣΤΑΣΙΣ

Ἡ τοιαύτη ἀνάλυσις τῆς προστάσεως τῶν Κορῶν βοηθεῖ ἤδη νὰ κατανοήσωμεν καὶ τὴν βορείαν πρόστασιν. Ὅτι ἡ διάταξις τῶν δύο προστάσεων ἔχει πλείστας ὁμοιότητας ἔζηρε δεόντως ὁ CH. PICARD L'Érechtheion 31. Ὁ ἀριθμὸς τῶν στηριγμάτων καὶ ἡ τοποθέτησις αὐτῶν ἀνὰ τέσσαρα εἰς τὴν μακρὰν καὶ ἀνὰ δύο εἰς τὰς στενὰς πλευρὰς ἐπαναλαμβάνονται ἀκριβῶς ὡς καὶ ἐν τῇ προστάσει τῶν Κορῶν. Σχηματίζεται καὶ ἐνταῦθα οὐρανὸς καλύπτων τὸν τάφον, τὰ λεχθέντα δὲ περὶ τοῦ οὐρανοῦ τῆς προστάσεως τῶν Κορῶν ἰσχύουσι καὶ διὰ τὴν βορείαν πρόστασιν.

Ἡ οὐσιώδης διαφορὰ εἶναι ὅτι ἐνταῦθα λείπει τὸ πόδιον. Μολονότι τὸ γεγονός τοῦτο δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ ἐκ τῆς συγκρίσεως πρὸς ἀνάλογα μνημεῖα, ὡς ἀγγειογραφαὶ τινὲς τῆς Ἀπουλίας π. χ., εἶναι προτιμότερον νὰ θεωρηώσωμεν ὅτι τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν προσπάθειαν τοῦ ἀρχιτέκτονος νὰ δημιουργήσῃ τὴν εἰσοδὸν εἰς τὸ κύριον οἰκοδόμημα. Ἀλλὰ τὸ πόδιον, ὅπερ ὡς εἶδομεν, ἀποτελεῖ κυρίως τὸ περίφραγμα τοῦ τάφου ἢ τοῦ βόθρου, εἶναι ἀναγκαστικὸν ἐπομένως στοιχεῖον ταφικοῦ οἰκοδομήματος, τὸ ἀνευρίσκομεν εἰς τὸ περιχέλιωμα τοῦ βωμοῦ τοῦ Θυηχίου.

Ἐκτὸς δὲ τούτου ἡ Β πρόστασις ἐξαρτᾶται στενότερα ἐκ τοῦ κυρίου οἰκοδομήματος, ἐν τῷ ὁποίῳ τελεῖται ἡ λατρεία, πρὸς αὐτὸ δὲ συγκοινωνεῖ καὶ διὰ τοῦ μεγαλοπρεποῦς θυρώματος ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ὑπογείου διόδου (The Erechtheum σ. 110).

Ἡ μορφή, ἣν ἔδωκεν ὁ ἀρχιτέκτων εἰς τὸ πρόπυλον τοῦ Ἐρεχθείου δὲν ἦτο τυχαία. Εἰς τὰ παλαιότερα μνημεῖα δυσκόλως ἀνευρίσκειται ὁμοία μορφή προστάσεως. Ἀσφαλῶς δὲ δὲν εἶναι μικρὸν ἐπιτεύγμα τοῦ ἀρχιτέκτονος τοῦ Ἐρεχθείου τὸ γεγονός ὅτι ἠδυνήθη οὕτω μεγαλοφυῶς νὰ χρησιμοποιήσῃ παραδεδομένον ἐπιτύμβιον ἀρχιτεκτονικὸν τύπον διὰ τὴν μνημειώδη ἔξαρσιν τῆς εἰσόδου τοῦ οἰκοδομήματος.

φου τοῦ Κέκροπος δυτικῶς τῆς ΝΑ γωνίας τοῦ Ἐρεχθείου ἀνευ συσχέτισεως αὐτοῦ πρὸς τὴν πρόστασιν τῶν Κορῶν εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὰ πορίσματα τῆς μελέτης μου ὡς πρὸς τὸν τάφον τοῦ Κέκροπος. Ἀλλ' εἶναι σύμφωνος πρὸς τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ Κεκοροπίου, ὡς θεωρεῖ αὐτὸ ὁ κ. G. Ph. Stevens, ἡ ἀνωτέρω ὑφ' ἡμῶν γενομένη διάκρισις, ὅτι ὑπάρχει ὁ τάφος, ἔστω καὶ μὴ ἀναφερόμενος παρὰ κατὰ τοὺς ὑστάτους χρόνους, καὶ τὸ *τέμενος* τοῦ Κέκροπος, τὸ ὁποῖον ἀναπαριστᾷ τὸ ὑπὸ τοῦ Stevens ἀποκαθιστώμενον κατασκευάσμα· οὐχὶ διάφορος εἶναι καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Dörpfeld γινομένη ἀποκατάστασις· πρβ. ἀν. σ. 70.

4. Η ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΤΑΞΙΣ ΤΟΥ Δ. ΗΜΙΣΕΟΣ ΤΟΥ ΕΡΕΧΘΕΙΟΥ

Ἀποκατεστήσαμεν οὕτω, νομίζω, τὸν χαρακτῆρα τοῦ Ἐρεχθείου. Δυστυχῶς ἀγνοοῦμεν μετ' ἀκριβείας τὸν προορισμὸν ἐκάστου χώρου ἐκ τῶν ἀποκαθιστωμένων ἐν τῷ δυτικῷ τμήματι τοῦ οἰκοδομήματος (περὶ ταύτης βλέπε The Brechtheum σ. 151 κέ. CH. PICARD L'Érechtheion σ. 33 κέ.). Ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον διηρεῖτο τοῦτο διὰ τοίχου εὐρισκομένου εἰς τὴν αὐτὴν γραμμὴν πρὸς τὴν Α πλευρὰν τῆς προστάσεως τῶν Κορῶν. Ὁ χαμηλότερος οὗτος τοίχος ἔφθανε περίπου εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος πρὸς τὸ γείσον, ἐφ' οὗ ἐπάτουν οἱ κίονες τοῦ Δ τοίχου.

Διαφόρως ἀποκαθιστᾷ τὸν τοίχον τοῦτον ὁ W. DÖRPFELD Brechtheion 50 κέ. δεχόμενος ἀντὶ τοίχου παραστάδας σχηματιζούσας πέντε ἀνοίγματα ἐκ τῶν ὁποίων τὰ δύο ἀκρᾶτα ἐκλείοντο διὰ μαρμαρίνων πλακῶν μιμουμένων θύρας, ὡς ἀποκαθιστᾷ τὰς ὑπὸ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Ἐρεχθείου μνημονευομένας δύο μαρμαρίνας θύρας, ἐνῶ αὐταὶ συνήθως θεωροῦνται ὡς αἱ πραγματικαὶ θύραι τῶν δύο διαμερισμάτων, εἰς ἃ δέχονται χωριζόμενον τὸ μεσαῖον τμήμα τοῦ Ἐρεχθείου (χώροι Β Β ἐν τῇ ἡμετέρᾳ εἰκόνι 1).

Τὸν χώρον τοῦτον Β δέχεται ὁ DÖRPFELD ἔ.ἀ. 55 κέ. πίν. 13 ἀδιαίρετον καὶ ταυτίζει αὐτὸν πρὸς τὸ προστομαῖον τῆς ἐπιγραφῆς τοποθετῶν ὑπ' αὐτὸν τὸν τάφον τοῦ Ἐρεχθέως (ἀν. σ. 34, σημ. 1 κέ.). Ἡ τοποθέτησις αὕτη τοῦ τάφου εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα. Εἶναι δ' αὕτη ἔτι μᾶλλον ἀπίθανος λόγος τῆς συμμετρικῆς διαθέσεως τῶν δύο τάφων εἰς τὰ πλάγια τοῦ οἰκοδομήματος, ὅφ' ἑκατέραν πρόστασιν.

Ἡ ἀσφαλὴς ὑπαρξις τοῦ τάφου τοῦ Κέρκωπος ὑπὸ τὴν πρόστασιν τῶν Κορῶν ἀναγκάζει ἡμᾶς νὰ δεχθῶμεν τὸν τάφον τοῦ Ἐρεχθέως ὑπὸ τὴν βορείαν πρόστασιν. Αἰρομένης τῆς ἀμέσου σχέσεως τοῦ τάφου τοῦ Ἐρεχθέως πρὸς τὸ προστομαῖον ἀπομένει ὡς πιθανώτερα ἢ γενικῶς κρατοῦσα γνώμη περὶ τῆς συνάψεως τοῦ προστομαίου πρὸς τὸ φρέαρ. Δεχόμεθα οὕτω τὸν δυτικώτατον χώρον τοῦ Ἐρεχθείου, Γ ἐν τῇ εἰκόνι 1, ὡς τὸ προστομαῖον. Ἡ γνώμη τοῦ Dörpfeld ὅτι τὸ Γ εἶναι ἡ παραστάς τῆς ἐπιγραφῆς δὲν εἶναι πιθανή, διότι εἶναι ἀμφίβολον ἂν ὁ ὄρος ἀνταποκρίνεται πρὸς ἰδιαίτερον διαμέρισμα τοῦ οἰκοδομήματος (πρβ. The Brechtheum 73 κέ., 469 κέ. καὶ E. PETERSEN Burgt. 115 κέ.).

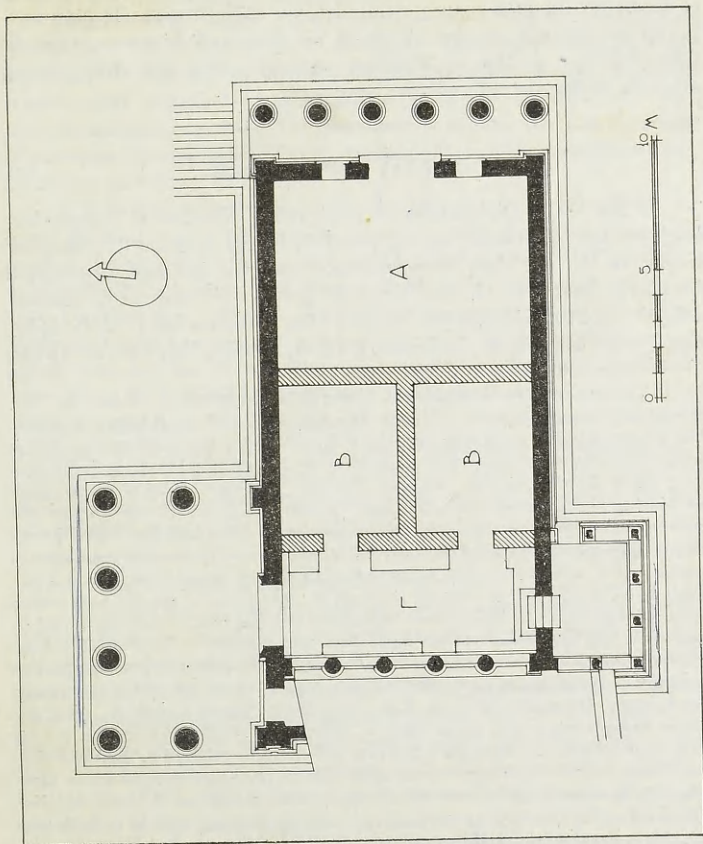
Ὡς πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Dörpfeld ἀποκατάστασιν τοῦ τοίχου τοῦ χωρίζοντος τὸ Β ἀπὸ τοῦ Γ παρατηροῦμεν ὅτι δὲν ἐρμηνεύεται ἀρκούντως ἢ διὰ ψευδοθυρῶν ἀπόφραξις τῶν δύο ἀκρᾶτων ἀνοιγμάτων, ἐκτὸς ἐὰν ἠθέλομεν δεχθῆ ἑπιμερῆ διαχωρισμὸν τοῦ χώρου Β, ὅτε θὰ εἴχομεν εὐρύτερον μεσαῖον τμήμα ἐπικοινωνοῦν ἐλευθέρως πρὸς τὸν χώρον Γ καὶ δύο κλειστὰ μικρὰ διαμερίσματα ἑκατέρωθεν ἐν τοιαύτῃ δὲ μόνον περιπτώσει θὰ εἶχον λό-

γον ὑπάρξεις αἱ ψευδοθύραι τῶν ἀκραίων ἀνοιγμάτων καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Dörpfeld γενομένη σύγκρισις πρὸς τὰ ταφικὰ κτίσματα, ἐνθα ἀπαντῶσιν ἀνάλογοι ψευδοθύραι, θὰ ἦτο ἐπιτυχής. Ἄλλ' ἡ δυνατότης αὕτη, καθ' ὅσον γινώσκω, ὑπ' οὐδενὸς στοιχείου δικαιολογεῖται. Ἐὰν ὁμως λάβωμεν ὑπ' ὄψει ὅτι ἐν τῷ χώρῳ B ὑπάρχουσιν οἱ τρεῖς βωμοί, δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τοῦτον ὡς εἶδος ἀδύτου καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει νὰ χαρακτηρίσωμεν τὸ προστομαῖον (Γ) ὡς πρόδομον τοῦ ἀδύτου τούτου, τοῦ ἐναγιστηρίου τρόπον τινά, πιθανῶς δὲ καὶ ἡ ὑπαρξίς τοῦ ἐδωλίου ἐν τῷ Γ, ὡς θὰ ἴδωμεν, δικαιολογεῖ τοιαύτην ἐκδοχὴν. Οὕτω ὅμως ὁ χωρισμὸς τῶν διαμερισμάτων B καὶ Γ διὰ κλειστοῦ τοίχου εἶναι πολὺ πιθανώτερος, ὁμοίως δὲ καὶ ὁ χωρισμὸς τοῦ B εἰς δύο μικρότερα διαμερίσματα, ὡς ἐπιβάλλεται διὰ τῆς μεμαρτυρημένης ὑπάρξεως τῶν δύο θυρῶν. Ἐὰν δοθῇ πίστις εἰς τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν χωρίον τοῦ Πλουτάρχου περὶ ὑπάρξεως βωμοῦ τῆς Λήθης ἐν τῷ Ἐρεχθεῖῳ, εἶναι φυσικώτερον νὰ δεχθῶμεν τοῦτον πλησίον τοῦ βωμοῦ τοῦ Ποσειδῶνος, « *ἐφ' οὗ καὶ Ἐρεχθεὶ θύουσι* ». Ἡ Λήθη θὰ ἦτο σημεῖον τῆς συμφιλώσεως. Οὕτω ἐν ἑκατέρῳ τῶν δύο διαμερισμάτων ἀποκαθιστῶνται ἀνὰ δύο βωμούς. Ὅπωςδὴποτε ἡ μὴ ἀνύψωσις μέχρι τῆς ὀροφῆς τοῦ μεταξὺ B καὶ Γ χωρίσματος ἀποδεικνύει τὴν καὶ πρὸς τοὺς χώρους B B σχέσιν τῶν ἀνοιγμάτων τοῦ Δ τοίχου.

Ἄλλ' ὥσως καὶ μία ἄλλη ἀρχιτεκτονικὴ λεπτομέρεια συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς τάξεως τοῦ Ἐρεχθεῖου εἰς τὰ οἰκοδομήματα, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐγένετο **τελετή**. Τὰς πλευρὰς τοῦ προστομαῖου περιτρέχει ἐδῶλιον μαρμάρινον ὕψους 0,445 καὶ πλάτους 0,50 (The Erechtheum σ. 164. Ch. PICARD L'Erechtheion σ. 34). Σχετικῶς πρὸς τοῦτο¹ ὁ Ch. Picard σημειώνει ὅτι πρόκειται περὶ περιέργου διατάξεως μὴ ἐξηγουμένης εἰμὴ διὰ τῆς ἀναμνήσεως τῆς ἀρχαίας αἰθούσης χρηστηριασμοῦ πλησίον τοῦ ἀδύτου. Ἀνάλογον διάταξιν ἐσχάτως ὑποθέτει ὁ G. P. H. STEVENS Hesperia, 15, 1946 σ. 95 ἐπὶ τῆς πλακοστρώτου αὐλῆς βορείως τοῦ Ἐρεχθεῖου, ἐπὶ ταύτης δὲ τοποθετεῖ καὶ τοὺς θρόνους τοῦ ἱερέως τοῦ Ἡφαίστου καὶ τοῦ ἱερέως τοῦ Βούτου, περὶ ὧν βλ. The Erechtheum σ. 484.

Ἀνεξαρτήτως τοῦ ἔξωτερικοῦ τούτου θεατροειδοῦς κατασκευάσματος, ἡ ὑπαρξίς τοῦ ἐδωλίου ἐντὸς τοῦ Ἐρεχθεῖου ἀποδεικνύει ὅτι ὁ χώρος οὗτος ἦτο προωρισμένος νὰ δέχεται πιστοὺς ἐντὸς αὐτοῦ, ἦτο δηλαδὴ εἶδος τελεστηρίου. Ἡ τελετή, ἡ λειτουργία γίνεται ἐντὸς καὶ οὐχὶ ἐκτὸς, ὡς εἰς τοὺς συνήθεις ναοὺς, ἐκ τῶν ὁποίων ἐλλείπει τοιαύτη διάταξις. Πιθανὸν εἶναι ὅτι

¹ O W. DÖRPFELD Erechtheion 39 κέ. ἀποδίδει τὰ σφρζόμενα τμήματα τοῦ ἐδωλίου εἰς τὸ μαρμάρινον δάπεδον τοῦ χώρου Γ, ἐνῶ θεωρεῖ τὸ ἐν The Erechtheum 163 κέ. ἀποκαθιστόμενον δάπεδον, ἦτοι τὸν μόνον σφρζόμενον δόμον (Erechtheion 38), ὡς ἀποτελοῦντα εὐθυντηρίαν. Νομίζω ὅτι ἡ ἀποψις αὕτη ὀρθῶς ἀποκρούεται ὑπὸ τῶν Ἀμερικανῶν (The Erechtheum ἔ.ά.).

Εἰκ. 1. Κάτοπις τοῦ Ἐρεχθείου
 (A=Ναὸς Ἀθηνᾶς Πολιάδος. B B=Ἐσωτερικοὶ σηκοὶ Δ. ἡμίσεος Ἐρεχθείου
 Γ=Προστομαίων).

οἱ ἄνωτέρω θρόνοι ὑπῆρχον ἐντὸς τοῦ Ἐρεχθείου. Ὅπωςδήποτε σαφὲς εἶναι ὅτι καὶ διὰ τῆς διατάξεως ταύτης τὸ Ἐρέχθειον ἀνάγεται εἰς τοὺς ναοὺς οἱ ὁποῖοι δὲν περιέκλειον λατρευτικὸν ἄγαλμα, ἀλλὰ βωμοὺς. Ἡ θεία πρᾶξις ἐγένετο ἐπὶ τῶν βωμῶν τούτων, ἐν τῷ ἐσωτερικῷ ἐπομένως, τοῦτο δὲ εἶναι γνώρισμα συνδέον τὸ Ἐρέχθειον πρὸς τὰ μυστηριακὰ οἰκοδομήματα, τὰ ὁποῖα συνδέονται πρὸς χθονίαν λατρείαν¹.

5. ΓΕΝΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Ὁ FR. MATZ Die Antike IV 1928, 266 κέ. ἐξετάζων τὰ ταφικὰ οἰκοδομήματα τῆς ἑλληνιστικῆς καὶ τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς θεωρεῖ ὅτι ὁ τάφος τοῦ λέοντος ἐν Κνίδῳ² εἶναι τὸ παλαιότερον τοιοῦτον ἑλληνικὸν οἰκοδομημα ἀντιτάσων πρὸς ταῦτα ἐκ τῶν κλασσικῶν χρόνων τοὺς τάφους τοῦ Κεραμεικοῦ (αὐτ. σ. 270). Νομίζω ὅτι ἡ γνώμη αὕτη δὲν εἶναι ὀρθή. Πολὺ ὀρθότερα ἦτο ἡ γνώμη τοῦ M. Collignon, ὅστις, ὡς εἶδομεν, ἐθώρησεν ὡς αἴτημα

¹ Τὸ ἐδώλιον τοῦτο δύναται ἐπίσης νὰ συγκριθῆ πρὸς τὸ ἐν τῇ Θόλῳ τῆς Ἐπιδαύρου (DEFRASSE-LECHAT Epidaurae 113 σχεδ. σελ. 107, F. ROBERT Thymlé 415) καὶ ἐν τῇ Θόλῳ τῆς Μαμαριάς (FdD II 2, 19). Ὅτι ταῦτα ἀποτελοῦσι βᾶθρα ἀγαλμάτων (CHARBONNEAUX FdD II 2, 19, καὶ F. ROBERT ἔ. ἀ.) ἐξάγεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἐν τῷ Φιλιπείῳ τῆς Ὀλυμπίας ὑπῆρχον ἀγάλματα. Ἄλλ' αἱ ἐν τῷ σηκῷ τῶν οἰκοδομημάτων τούτων χθονία τελεαὶ ἐξηγοῦσι πολλῶ μᾶλλον τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἐδωλίου τοῦτου ἀποτελούντος τρόπον τινὲ μικρογραφίαν τῶν βαθμίδων τοῦ Τελεστηρίου τῆς Ἐλευσίνας καὶ ἴσως ἀνάμνησιν τοῦ προϊστορικοῦ θεατροειδοῦς κατασκευάσματος κατὰ τὸ τμήμα τοῦτο τῆς Ἀκροπόλεως, τὸ ὁποῖον ἀποκαθιστᾷ ὁ L. B. HOLLAND ἐν A J A 1924, 142 κέ. καὶ 150 κέ. κατὰ τὸ σύστημα τῶν ὁμοίων κατασκευῶν τῆς μινωϊκῆς ἐποχῆς. Τὸ ἐδώλιον τοῦ Ἐρεχθείου ὑπάρχει ἴσως πιθανώτερον, καθ' ὅσον τρόπον καὶ «τὰ θρανία τὰ ἐντὸς τῶν ἱερῶν δωμάτων, μεγάρων τε (λ.χ. Νίρου Χάνι) καὶ ἀνακτόρων, ὧν τὸ λεγόμενον δωμάτιον τοῦ θρόνου ἐν Κνωσῶ ἀποτελεῖ τὸ γνωστότερον παράδειγμα» (παρατήρησις Σ. Μαρινάτου). Συχνὰ εἶναι ἐπίσης τὰ ἐδῶλια ταῦτα ἐντὸς τῶν προϊμῶν ἑλληνικῶν ναῶν, ἐν Κρήτῃ ἰδίῳ (Ναὸς Πριναῖ Α, Λατοῦς), ἐντὸς τῶν ὁποίων ὑπάρχει ἐπίσης καὶ ἐστία (πρβ. C. WEICKERT Typen 64: zu der (τ. ἔ. τῇ ἐστία, Opferstätte) als «heiliges Theater», die Bänke gehören). Ἀνάλογον ἐδώλιον ὑπάρχει εἰς τὸν πρόδομον τοῦ νεώτερου Ἡραίου τῆς Δήλου, τοῦ ὁποίου τὰ μετακίονα τῆς προσόψεως φράσσονται διὰ στήθαίον Délos XI, 204 κέ. (τέλη βου αἰ). Νομίζω ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ μνημονευθῆ, ὑπὸ ἐπιφύλαξιν βεβαίως, παρὰ τὰ ἐν ἀρχῇ μνημονευθέντα μνημεῖα, καὶ τὸ ἐδώλιον τὸ περιτρέχον τὴν αἴθουσαν τῆς ἱερᾶς τριήρους ἐν τῷ «μνημεῖῳ τῶν Ταύρων» ἐν Δήλῳ R. VALLOIS L'archit. 154. Ὁ κυρίως ἱερὸς χώρος εἶναι ἡ βορείως ταύτης αἴθουσα, τὸ Πύθιον μετὰ τοῦ ἐν αὐτῷ πυρός (βλ. ἄνωτ. 52 κέ. Τοῦτο ὁ Vallois, ἔ. ἀ., παραβάλλει πρὸς τὸν νεώτερον ναὸν τῆς Σαμοθράκης ναὸν χθονίων θεῶν καὶ τὸ Φωκικόν (VALLOIS ἔ. ἀ. σημ. 3), οἰκοδόμημα συνελύσεως τῶν Φωκίων.

² NEWTON Discoveries at Halicarnassus... II, 48 πίν. 61-67. P. GARDNER Sculp. Tombs 225 εἰκ. 77 κ. ἄ.

τὴν ὑπαρξιν καὶ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι οἰκοδομημάτων ἀναλόγων πρὸς τὸ μνημεῖον τῶν Νηρηίδων καὶ τὸ Μανσσωλλεῖον.

Ἐξετάζων τὴν ἀρχὴν τῶν οἰκοδομημάτων τούτων παλαιότερον ὁ E. PFUHL JdI XX 1905, 73,87 θεωρεῖ ὅτι ταῦτα εὐρισκόμενα ὡς ἐπήλυδες ἐν τῇ Ἑλλάδι καὶ τῇ Μεγάλῃ Ἑλλάδι δεικνύουσι συνεχῆ διείσδυσην μικρασιατικῶν μορφῶν εἰς τὴν ἐπιτύμβιον ἑλληνικὴν ἀρχιτεκτονικὴν μέχρι τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων. Τὰς ἀνατολικὰς ἀναλογίας τῶν μεταγενεστέρων ἰδίᾳ τοιούτων οἰκοδομημάτων ἐξετάζει ἐσχάτως ὁ R. VALLOIS L'architecture, à Delos σ. 335 κέ.

Ὁ F. ROBERT Thymélé σ. 203 ἀναφερόμενος εἰς τὰ ἀψιδωτὰ κτίσματα δέχεται ὅτι καὶ τὰ ἔλλειψοειδῆ κτίσματα τοῦ Θέρμου εἶχον χθόνιον χαρακτῆρα στηριζόμενος εἰς τὴν περὶ αὐτῶν μελέτην τοῦ Γ. ΣΩΤΗΡΙΑΔΟΥ, Τὰ ἔλλειψοειδῆ κτίσματα τοῦ Θέρμου σ. 29 κέ., τὰ ὁποῖα δέχεται ὡς καὶ ὁ G. LEROUX Les origines de l'édifice hypostyle σελ. 71 κέ., ὡς ἀποτελοῦντα εἶδος μονοπτέρων, ἧτοι ἀποτελούμενα ἐκ κιόνων στηριζόντων τὴν ὀροφήν ἀνευ τοίχων. Ὁ G. Leroux εἶχε παραβάλλει ταῦτα πρὸς τὸ μνημεῖον τοῦ Ὁξύλου, ἐκ τούτου δὲ ὁ F. Robert ὑπέθεσεν ὅτι ἐνισχύεται ἡ περὶ τοῦ χθονίου χαρακτῆρος τῶν προϊστορικῶν κτισμάτων τοῦ Θέρμου γνώμη του. Δυστυχῶς τὰ μνημεῖα ταῦτα εἶναι ἀκόμη ἀδημοσίετα λεπτομερῶς. Ὁ K. ΡΩΜΑΙΟΣ ἐν τῇ περὶ αὐτῶν προκαταρκτικῇ μελέτῃ του, Ἄρχ. Δελτ. 1915 σ. 234 κέ. (πρβλ. καὶ WEICKERT Турецк σελ. 7 κέ., D. S. ROBERTSON Handb. σελ. 52 κέ., BCH 70, 1946, 51 κέ.) ἀποκλείει ἀπολύτως τὸν χθόνιον χαρακτῆρα ἐκ τῶν κτισμάτων τούτων, οὐδένα δὲ λόγον ποιεῖται περὶ τῆς ἐν εἴδει μονοπτέρου ἀποκαταστάσεως θεωρῶν αὐτὰ ὡς κατοικίας.

Ἄλλ' ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ πρόβλημα τοῦτο, ἀποκατεστήσαμεν ἐνταῦθα λίαν σαφῶς τύπον οἰκοδομημάτων, τῶν ὁποίων ἡ ὀροφή στηρίζεται μόνον ἐπὶ στύλων καὶ τὰ ὁποῖα καλύπτουσι τάφους ἢ τόπους χθονίας λατρείας. Τὸ παλαιότερον τούτων εἶναι τὸ μνημεῖον τοῦ Ὁξύλου παρουσιάζον τύπον πιστούμενον μνημειακῶς ἤδη ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις διὰ τοῦ μονοπτέρου τῶν Σικυωνίων ἐν Δελφοῖς καὶ τοῦ μονοπτέρου τῆς Σάμου. Τὸν τύπον τοῦτον εἶχεν ἤδη πρὸ μακροῦ ἀποκαταστήσει διὰ τοὺς ὑπερωτέρους χρόνους ὁ STUDNICZKA JdI 1894 σ. 204 κέ. μελετῶν τὴν ἐκ Σιδῶνος σαρκοφάγον τῶν Θρηνηδῶν, ἐν τῇ ὁποίᾳ διαβλέπει κατασκευὴν ἐκ κιόνων, ἔνθα ὅμως δὲν ἀναγνωρίζει πλέον τὸν μνημειώδη τάφον, ἀλλὰ μᾶλλον, ἀκολουθῶν εἰς ὑπόδειξιν τοῦ Puchstein, τὸν « οὐρανὸν » τῆς προθέσεως τῶν νεκρῶν » (αὐτ. σ. 234), τὸν ὁποῖον ἀνευρίσκει ἤδη ἐν Φοινίκῃ καὶ νομίζει ὅτι τὸ αὐτὸ πρόκειται καὶ ἐν τῇ ἀρμαμάξῃ τοῦ Ἀλεξάνδρου (ΔΙΟΔ. 18,26) καὶ ἐν ἡρώφῃ ἐκ Τερμησοῦ, K. LANCKORONSKI Städte Pamphyliens und Pisidiens... II, 1892 σ. 64 κέ. Τὸν οὐρανὸν τῆς ἀρμαμάξης ταύτης θεωρεῖ ὡς τὸ πρότυπον ἑλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν νεκρικῶν κατασκευῶν καὶ ὁ H. THIERSCH

Zwei ant. Grabanl. bei Alexandria σ. 13/14. Τὸν τύπον τῆς σαρκοφάγου τῶν θρηνηδῶν ἀπαντῶμεν ἤδη ἐν σαρκοφάγῳ τοῦ ἔκτου αἰῶνος ἐκ Σάμου, τὴν ὁποίαν ὁ TH. WIEGAND Ath. Mitt. 25, 1900, 208 κέ., θεωρεῖ ὡς παριστώσαν μᾶλλον τὸν «μνημειώδη ταφικὸν οἶκον» ἢ τὸν οὐρανὸν τῆς προθέσεως τῶν νεκρῶν ἀκολουθῶν παλαιότεραν γνώμην τοῦ Studniczka.

Καὶ ἡ σαρκοφάγος τῶν θρηνηδῶν ἀποδίδει οὕτω τὸν μνημειώδη ἀρχιτεκτονικὸν τύπον τῶν ταφικῶν κτισμάτων. Ἡ ἀρμάμαξα τοῦ Ἁλεξάνδρου μετὰ τοῦ ἐπ' αὐτῆς οὐρανοῦ («ἀρμάμαξαν, ἣς κατεσκευάστο κατὰ μὲν τὴν κορυφὴν καμάρα χρυσοῦν... ὑπὸ δὲ τὴν ὑπωροφίαν... θριγκὸς χρυσοῦς... τὸ δ' ἐκδεχόμενον τὴν καμάραν περιστόλον χρυσοῦν ὑπῆρχεν, ἔχον ἰωνικά μινώκρανα...») ΔΙΟΔΩΡ. 18, 26, 5 κέ.) καὶ ὁ ἀρχιτεκτονικὸς τύπος, τὸν ὁποῖον ἀποδίδει, ἔχει ἤδη μακρὰν ἱστορίαν καθαρῶς ἐλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἀναπτύξεως, ἔστω καὶ ἂν ἡ πρώτη ἐμφάνισις τοῦ τύπου παρατηρεῖται ἔξω τῆς Ἑλλάδος, Ὁ «οὐρανὸς» τῆς προθέσεως τῶν νεκρῶν ἀνάγεται πιθανῶς εἰς τὸ αὐτὸ ἀρχιτεκτονικὸν πρότυπον, εἰς ὃ καὶ ὁ Μονόπτερος.

Ὁ τύπος τῶν ἐπιτυμβίων οἰκοδομημάτων εἶναι σπανιότερος κατὰ τοὺς ἀρχαίους καὶ κλασσικούς χρόνους, συνηθέστατος δὲ ἀπὸ τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς καὶ ἑξῆς, τοῦτο δὲ ἀπετέλεσε τὴν αἰτίαν τῆς μὴ ἀναγνωρίσεως αὐτοῦ μέχρι σήμερον. Ὁ ναυιδίσημος τάφος τῶν ἀρχαίων χρόνων γνωστός κυρίως ἔξ ἀγγειογραφῶν, M. COLLIGNON Stat. funéraires σελ. 41 κέ., δὲν δύναται νὰ μᾶς διδάξῃ ἀσφαλῶς. Ἄλλ' ἐκ τῶν δύο ἀγγειογραφῶν, αἱ ὁποῖαι συνηθῶς ἀναφέρονται, τὸ οἰκοδόμημα τῆς πελίκης τοῦ Βρεττ. Μουσειοῦ (M. COLLIGNON ἔ.ἀ. 43 εἰκ. 19 = FIECHTER ἐνθ. ἀνωτ. εἰκ. 48) παριστᾷ μονόπτερον οἰκοδόμημα, ὅπερ ἀποτελεῖ τὴν προβαθμίδα τῶν ἀγγειογραφῶν τῆς Ἀπουλίας· οὗ πρόκειται περὶ μονόπτερου διδάσκει ἡ σύγκρισις πρὸς ἑτέραν ἀρχαίαν ἀγγειογραφίαν COLLIGNON αὐτ. εἰκ. 18 = OeJh. 1903, 137 εἰκ. 82 = FIECHTER, αὐτ. εἰκ. 47, ἐνθα δηλοῦται μετὰ τῶν κίωνων ἡ θύρα τοῦ τάφου. Πήλιναι ἀρχαῖαι μετόπαι ἐκ ταφικῶν κτισμάτων (G. M. A. RICHTER Bull. Metr. Mus. New Ser. I 1942, 80 κέ.) ἀποδεικνύουσιν ἐπίσης τὴν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὑπαρξίν τῶν ναοσῆμων τάφων.

Προφανῶς δὲ ὁ τύπος οὗτος ἐχρησιμοποιεῖτο κυρίως διὰ τοὺς ἱεροῦς τάφους, τὰ ἡρώα, ἐκ τούτου δὲ καὶ εἶναι σπάνιος κατὰ τοὺς παλαιότερους, συνηθέστατος δὲ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, ὅτε ὁ ἀνηρωϊσμός λαμβάνει τεραστίαν ἐπίδοσιν.

Ἡ πρώτη ἀρχὴ τοῦ τύπου τῶν χθονίας φύσεως οἰκοδομημάτων δύναται νὰ ἔχῃ ὀθενδήποτε τὴν προέλευσιν αὐτῆς. Ἄλλ' ὁ θεμελιώδης τύπος τοῦ μονόπτερου στεγάματος ἐπὶ τῶν τάφων, τὸν ὁποῖον ἀντιπροσωπεύει ἡ πρόστασις τῶν Κορῶν καὶ τῆς ὁποίας τὸν πλησιέστερον ἀρχαῖον πρόδρομον ἀποτελεῖ ὁ τάφος τοῦ Ἰακίνθου ἐν Ἀμύλαις, ὡς δεικνύουσι πᾶσαι αἱ ἀποπειραὶ τῆς ἀποκαταστάσεως αὐτοῦ, ἃς παρέχει ὁ FIECHTER ἐν JdI 33, 1918

σ. 166 κέ. εικ. 38-42 πίναξ 19-20 καὶ ὁ E. BUSCHOR Ath. Mitt. 1927 σ. 1 κέ., σχεδιάσμα σελ. 19, ἔχει πλήρη ζωῆς ἑλληνικὴν ἱστορίαν ἀπὸ τοῦ τάφου τοῦ Ὁξύλου μέχρι τῶν βυζαντινῶν χρόνων· τὰ ἀκόμη καὶ σήμερον ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ ἐκκλησίᾳ ἐν χρήσει κιβώρια δύναται πιθανώτατα νὰ ἀναχθῶσιν εἰς τὸν ἀρχαιότατον τοῦτον ἑλληνικὸν τύπον.

Παρὰ τὸν ἀπλοῦν τοῦτον τύπον τοῦ μονοπτέρου, τὰ ὄψαια ἢ αἰ ὀπολαμπάδες εἰς τὴν τάξιν τῶν ὁποίων ἐτοποθετήσαμεν τὴν κατασκευὴν τοῦ δυτικῆς τοίχου τοῦ Ἐρεχθείου, ἀποτελοῦσι περαιτέρω ἐφαρμογὴν τοῦ τύπου χθονίας λατρείας εἰς οἰκοδομήματα, ἐντὸς τῶν ὁποίων τελεῖται ἡ λατρεία λόγῳ τῆς ἐντὸς αὐτῶν ὑπάρξεως βωμῶν. Βωμοὶ δὲ ἐντὸς ναῶν κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους δηλοῦσι χθονίαν λατρείαν. Πρὸς τὰ οἰκοδομήματα ταῦτα στενωῶς συνάπτονται τὰ διὰ τὴν συγκέντρωσιν πλήθους προωρισμένα δημόσια οἰκοδομήματα, τὰ ὁποῖα, ὡς εἶδομεν, ἔλκουσι τὴν καταγωγὴν ἐκ τῶν χθονίων τούτων λατρειῶν. Ἐκ τούτου εἶναι εὐκόλως νοητὴ ἡ χρησιμοποίησις τῶν ὄψαιων γενικώτερον εἰς οἰκοδομήματα, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουσιν ἄλλον προορισμὸν εἰμὴ τὴν δημιουργίαν εὐρέος χώρου. Ἄλλ' ὅτι ἀποτελεῖ τὴν χαρακτηριστικωτέραν ἐπιβίωσιν τοῦ εὐρυτέρου τούτου τύπου τοῦ χθονίου οἰκοδομήματος εἶναι, νομίζω, ὁ χριστιανικὸς ναὸς, τοῦ ὁποῖου ὁ σχεδὸν κατακόρυφος φωτισμὸς διὰ πλουσίου συστήματος παραθύρων συνάπτεται ἀμέσως πρὸς τὰ χθονίας φύσεως ταῦτα οἰκοδομήματα¹. Ἡ ἀναλογία αὕτη εἶναι ἀδύνατον νὰ εἶναι τυχαία ἀμφότερα τὰ εἶδη τῶν μνημείων συνδέονται δι' ἐνὸς σπουδαιότητου κοινῆς χαρακτῆρος: τὸ θυσιαστήριον καὶ ὁ βωμὸς τῶν χθονίων θεοτήτων εὐρίσκονται ἐντὸς τοῦ οἰκοδομήματος, ἐνῶ εἰς τοὺς ναοὺς τοῦ συνηθῶς τύπου ὁ βωμὸς εἶναι πρόναος.

Μολονότι προβλήματά τινα ἐπὶ μέρος δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἔρευνηθῶσι πλήρως ἐν τοῖς ἀνωτέρω, γενικῶς ὅμως ἡ ἔρευνα ἡμῶν κατέστησέ πως σαφεστέραν, καθὼς νομίζω, τὴν θεμελιώδη ἀρχιτεκτονικὴν μορφήν τοῦ Ἐρεχθείου διὰ τῆς διαπιστώσεως ὅτι αὕτη ἐπεβλήθη ὑπὸ τοῦ ἰδιαιτέρου χαρακτῆρος τῶν ἐν αὐτῷ τελουμένων λατρειῶν.

¹ Ἡ διάταξις τῶν βασιλικῶν διὰ τοῦ φωτισμοῦ ἀπὸ τῆς στέγης προφανῶς ἔχει τὴν πρῶτην αὐτῆς ἀρχὴν ἀπὸ τῶν μετ' ὀψαίων οἰκοδομημάτων. Ἐκτὸς τοῦ ὀψαίου τοῦ Τελεστηρίου τῆς Ἐλευσίνος καὶ ὁ Κερατῶν τῆς Δήλου προοδοποιεῖ ἤδη τὴν βασιλικὴν διάταξιν· πρβ. R. VALLOIS ἐνθ' ἄν. σ. 167: Le corps supérieur de cette salle (τ. ἔ. τοῦ σηκοῦ τοῦ Κερατῶνος) présentait déjà la disposition *basilicale* en ce qu'elle a d'essentiel. Τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι βεβαίως ἔξω τῶν ὁρίων τῆς παρούσης μελέτης, δὲν δύναμαι ὅμως νὰ μὴ τονίσω τὴν μυστηριακὴν σημασίαν τοῦ ἐκ τῶν ἄνω φωτισμοῦ τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, περὶ τοῦ ὁποῖου βλ. τὴν πρόσφατον μελέτην τοῦ Μ. ΚΑΛΔΙΓΑ Ἡ αἰσθητικὴ τοῦ χώρου τῆς Ἑλληνικῆς ἐκκλησίας, Ἀθήναι (1947) ἡ συμβολικῆ-μυστηριακὴ αὕτη σημασία τοῦ φωτὸς ὑπῆρχε καὶ εἰς τὰς ἀρχαίας μυστηριακὰς λατρείας.

Τὸ ὅλον οἰκοδόμημα ἀνήκει εἰς τὴν τάξιν τῶν *διπλῶν ναῶν*, τὴν ὑπαρξίν τῶν ὁποίων διαπιστοῖ σαφῶς ἡ ἀρχαία παράδοσις καὶ μνημειακὰ παραδείγματα.

Ὁ «ἐγκάρσιος τοῖχος» τοῦ Ἐρεχθείου χωρίζει ἀπολύτως τὸν ναὸν τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς ἀπὸ τοῦ *οἰκήματος* τοῦ Ἐρεχθέως. Ὁ πρῶτος ἔχων τὸ σχῆμα κανονικοῦ προστύλου ναοῦ νοεῖται ἄνευ δυσχερείας ἀνήκει εἰς τὴν Ἀθηνᾶν, τῆς ὁποίας ἡ ἀρχικὴ χθονία ὑπόστασις δὲν ἦτο πλέον δυνατὸν κατὰ τὸν ὅσον αἰ. νὰ ἐπιδράσῃ, σημαντικῶς τοῦλάχιστον, ἐπὶ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ τύπου τοῦ ναοῦ αὐτῆς. Ἀπὸ μακροῦ εἶχε συναφθῆ στενότητα πρὸς τὸν Ἐρεχθέα, τοῦ ὁποίου εἶχεν ἐγκαταστήσει τὸ *ἔδος* ἐν τῷ ἰδίῳ αὐτῆς ναῷ. Τὸ δυτικὸν τμήμα τοῦ Ἐρεχθείου ἀφιερῶθη εἰς τὴν χθονίαν λατρείαν. Τὸ *οἶκμα* τὸ καλούμενον *Ἐρέχθειον*, προσωρισμένον εἰς λατρείαν τελουμένην ἐν τῷ ἔσωτερικῷ αὐτοῦ, εἶναι οὕτω ἀφιερωμένον εἰς τὰς παναρχαίας πίστει τῶν Ἀθηναίων τὰς συναπτομένας πρὸς αὐτὴν τὴν δημιουργίαν τῆς πόλεως, τὴν ἰδιαιτέραν δύναμιν τὴν ἐκπορευομένην ἐξ αὐτῆς τῆς γῆς τῶν Ἀθηνῶν καὶ προστατεύουσαν τὴν πόλιν. Ἡ *ζείδωρος ἄρουρα*, ἡ ὁποία ἐγέννησε τὸν Ἐρεχθέα, εἶναι ἡ αὐτὴ γῆ, ἡ ἀθηναϊκὴ χθών, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπερηφάνως *Ἐρεχθεῖδαι* καὶ *Κεκροπίδαι* οἱ αὐτόχθονες Ἀθηναῖοι ἀνήγον τὴν καταγωγὴν.

Ἡ μυστηριακὴ λατρεία ἡ τελουμένη ἐν τῷ Ἐρεχθείῳ διετρεῖ τοὺς Ἀθηναίους ἐν διαρκεῖ σχέσει πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Ἐρεχθέως ἐκφραζομένην χθονίαν δύναμιν. Ἔκνον τῆς Γῆς, πρῶτος Ἀθηναῖος αὐτόχθων ὁ Ἐρεχθεύς, ἀλλ' ἀνατραφεὶς καὶ ἱερῶθεις ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς, ἀπετέλει τὸν σύνδεσμον τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὴν θεάν.

Τὸ Ἐρέχθειον, τὸ μυστηριακὸν τοῦτο οἶκμα, τελεστήριον ἢ ἐναγιστήριον, πλαισιοῦται κατὰ τὰς δύο πλευρὰς ὑπὸ τῶν ταφικῶν προσκτισμάτων, τῶν προστάσεων, αἱ ὁποῖα *κρύπτουσι* τὸν Ἐρεχθέα καὶ τὸν Κέκροπα, τοὺς ἥρωας ἀρχηγέτας τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ Πολιάς θεὰ ἀπὸ μακροῦ χρόνου ἦτο κάτοικος τοῦ Ὀλύμπου. Τὰ λείψανα ὅμως τῶν οἰκιστῶν τῆς πόλεως ἦσαν θεία δύναμις εὐρισκομένη ἐν τῷ κέντρῳ τῆς ἀρχαίας πόλεως ὡς ἀκοίμητος προστάτις.

Ἀντὶ τῆς θεωρουμένης ἐλλείψεως συνοχῆς, ἐδείχθη οὕτω ἀρκούντως ἡ ἀδιάσπαστος ἐνότης ἡ ὑπάρχουσα ἐν τῷ Ἐρεχθείῳ. Ἡ μεγαλόγραμμα ἔμπνευσις τοῦ ἀρχιτέκτονος αὐτοῦ, ἐκφαινομένη διὰ τῆς τοσοῦτον μεγαλοφυοῦς συνενώσεως τῶν ἀγιοτάτων λατρειῶν τῆς πόλεως καὶ τῆς ἐκφράσεως αὐτῶν διὰ μορφῶν ἐξ ἴσου σεβασμίων ὅσον καὶ ἄβρῶν, ἦτο ὄντως θεία ἐπίπνοια.

ΠΙΝΑΞ ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΟΣ

- *Αβατα, ἄβατον: 9, 44 κέ., 45 σμ. 1, 74, 75.
 *Αγαμήδης: 8 σμ. 1.
 ἀγγειογραφία ταφικῶν κτισμάτων — *Απου-
 λίας: 73, 76, 80. — ἀρχαῖκαί: 86
 *Ἄγιος Δημήτριος Θεσσαλονίκης: 77. ἁγίων
 τάφοι: 77.
 ἀγοραὶ πόλεων: 26, 62.
 ἀγροτική αἰχμησις: 52. — αἱ λατρεῖται: 16 σμ.
 1, 17, 18 σμ. 2. — τάφων: 17 κέ.
 ἀγῶνες (*Ὀλύμπια): 14 σμ. 1. (— πανελλή-
 νιοι): 39 σμ. 2.
 *Ἄδης: 12, 46.
 *Ἄδριανός: 36.
 ἄδυτα, —ον: 9, 11 σμ. 4, 36, 43, 44, 45, 46,
 49, 82. —ον *Ἀπόλλωνος ἐν Τροίᾳ: 46. —
 *Ἀπ. Καρυεῖου: 46. — α *Ἀρκαδίας 47.
 ἀγνά —α *Ἀρτέμ. ἐν Ταύροις: 46. —ον
 Διὸς Δουκαίου: 47. — Δελφῶν: 65 σμ. 1
 (βλ. καὶ *μέγαρον*). —ον *Ἐρεχθεῖου: 49,
 52. — τῆς θεοῦ (*Ἀθηνᾶς Πολιάδος):
 47, 48, 49, 50. — Μεγάλων θεῶν: 47. —
 Ποσειδῶνος ἐν Μαντινεΐᾳ: 47.
 ἀετοί: 73.
 *Ἀθηνᾶ: 4, 18, 19, 23, 26, 27, 28, 30, 34, 38,
 σμ. 1, 39, 48, 49, 51, 53. — *Ἀλέα: 65. —
 Κυνθία: 40. — Νίκη *Ἀκρόπ.: 68 σμ. 4.
 —ς *πίον νηός*: 3. — Πολιάς: 40, 41, 46,
 51, 54, 68, 88. — ξανόν: 27.
 *Ἀθήναιος: Γ' 123α: 20.
 Ἀΐγερα: βλ. *Ἀφροδίτη.
 Αἰγεύς: 25, 27.
 Αἰνεΐας: 46.
 Αἰσχύλος: *Ἐπιτὰ 588: 8 σμ. 1. *Ἰκέτ. 494: 32.
 Πέρσαι 523: 10. Χορηφοῖ 92: 21 σμ.
 1, — 806: 35 σμ. 1.
 ἀκίνητα *ἱερά*: 43.
 *Ἀκράγας: βλ. *Ὀλυμπίειον, *Θήρων*.
 *Ἀκρόπολις: κέντρον τῶν Ἀθηνῶν: 9, 62. —
ἱερόν: 49 κέ. — ἄδυτον, μέγαρον: 50.
 *Ἀλεξάνδρεια: 76, 86.
 *Ἀλέξανδρος: 76, 85, 86.
 *Ἀλεξίων: 45 σμ. 1.
 *Ἀλθαίμενους χάσιμα: 8 σμ. 1.
 *Ἀλικαρνασός: βλ. Μουσσωλλεῖον.
 *Ἀλιερόθιος: 38 σμ. 2.
 altare: 77.
 *Ἀμαλθείας κέρας: 17.
 Amandry P.: 11.
 *Ἀμαντος K.: 43 σμ. 1.
 Ameis - Hentze: 3
 *Ἀμμώνιος: 42.
 *Ἀμύκλαι (τάφος *Υακίνθου καὶ Θρόνος):
 75, 88 κέ.
 *Ἀμωναδρίδαι: 78.
 *Ἀμφιράας: 8 σμ. 1, 22, 37 σμ. 1, 49.
 ἀνάγλυφον ἀέτομα Ζωρήχης (ἐπιτύμβιον): 72.
 ἀνάγλυφος μέτοπη θρηνηθῶν: 72.
 *Ἀνάκτορον Ἐλεουσίνος: 63 σμ. 2, 65 σμ. 1.
 Anderson - Spiers - Dinsmoor: 66.
 *Ἄνιος: 28, 48.
 *Ἀνοίγματα ἐπὶ ἀνωτέρου τμήματος οἰκοδο-
 μημάτων: 56 κέ., 67, 68.
 *Ἀντίοχος (ἱστορ): 69.
 *Ἀπολλόδωρος: I 2, 4: 25. — III 2, 2: 8 σμ.
 1. — III 14, 1 (178): 25. — III 14, 7
 (191): 6.
 *Ἀπόλλων: 23, 47, 79. — ναὸς Βασσῶν: 65. —
 Δήλιος: 57 σμ. 2. — ναὸς ἐν Διδύμοις:
 65, σμ. 1, — Καρυεῖος ἐν Σικυῶνι: 46,
 48, 52.
 *Ἀπολλώνιος Ρόδιος: B 159: 39. — 841 κέ.:
 37. Δ 712: 10.
 *Ἀπουλίας: ἀγγειογραφία: 73, 76, 80.
 *Ἄργος: βλ. οἰκίσκος πῆλινος.
 *Ἀρείου Πάγου βουλή: 51 σμ. 1.
 *Ἄρως καὶ *Ἀφροδίτης διπλοῦν ἱερόν: 53.
 *Ἀριστοτέλης: *Ἀθ. πολιτ. 21, 6: 28.
 *Ἀριστοφάνης: Πλούτος 659 κέ.: 11, 44.

- Ἀρακάδιος ἄδυτα: 47. — λατρεῖται: 65 σημ. 1.
 ἀραμάσα: 76, 85, 86.
 Ἀρρηφόροι: 35.
 Ἀρσινόειον: 59 κέ., 63.
 Ἀρτέμιδος Σωτείρας ἄσος: 46. — βωμὸς ἐν
 Μαγνησίᾳ: 66. — ναὸς Λουσῶν: 65 σημ.
 1. — ἴσ' Ἰακυνθοτόρφος: 65 σημ. 1.
 Ἀρτεμίσιον Δήλου: 37, 56.
 ἀρχαῖος νεὸς: 51.
 Ἀρχηγέσιον Δήλου: 28, 45 σημ. 1, 48.
 ἀρχηγέται Ἀθηναίων: 28, 88' βλ. ἡρώες.
 Ἀσκληπιός: 11, 22, 36, 44, 46, 53. Ἀσκλη-
 πεία: 11 σημ. 2, 2, σημ. 4, 44, 76.
 Αὐλὴ βορεία Ἐρεχθείου: 82.
 ἀφηρωϊσμός: 80.
 Ἀφροδισία: 35 κέ.
 Ἀφροδίτης ἱερὸν ἐν Αἰγείρᾳ: 46. — ἐν Κή-
 ποις: 47. — ἐν Σικυῶνι 47. — καὶ Ἀρεως
 διπλοῦν ἱερὸν: 53.
 Ἀχαιοί, Ἀχαιός: 47 κέ.

 Bader F.: 3 σημ. 1.
 Baldachin: 71 σημ. 1.
 Βασιλική: 63, 68, 87 σημ. 1.
 Βασσῶν ναός: 65.
 Βάττος, οἰκιστὴς Κυρήνης: 62.
 Βέης N.: 43 σημ. 1.
 Belevi ἡρώων: 65.
 Benndorf - Niemann: 76.
 Beulé: 71.
 Bibulus ἡρώων: 66.
 Βιτρούβιος: II 8, 15: 45 σημ. 1. IV 8, 6: 1
 σημ. 1, 64. VII praef. 16: 64 σημ. 1.
 Blegen C. W.: 18.
 βόθροι: 11 σημ. 4, 31, 33 σημ. 2, 43, 46,
 56, 76, 80.
 Bötticher: 71.
 βουλευτήρια: 62, 68. — ὀν Μιλήτου: 61.
 βουλή Ἀρείου Πάγου: 51 σημ. 1.
 Βούτης: 1 σημ. 3, 21 σημ. 2, 27, 31, 82.
 Βουφόνια: 21 σημ. 2.
 Braun I.: 77.
 βρέφος θεῖον —: 15 κέ.
 Broneer O.: 35.
 Bruns G.: 33 σημ. 2.
 Buschor E.: 74, 75, 87.
 βωμοί βωμὸς Ἀρσινόειου: 59. — Ἀρτέμιδος
 ἐν Μαγνησίᾳ: 66. — ἀψιδωτὸς 57 καὶ 57
 σημ. 3. — Διὸς Καταιβάτου: 21. Διὸς Ὑ-
 πάτου (=Θηγηχόου): 20 κέ., 51 — Ἀπόλ-
 λωνος ἐν Δήλῳ: 56. — Εἰλειθυίας: 52. —
 Ἐρεχθεῖον: 31 κέ., 53, 54, 56, 64, 68. —
 Ἐστίας: 62. — οἱ ἐσωτερικοί: 32 κέ., 56,
 67, 87. — Θηγηχόου: 34 σημ. 1, 51. — Κε-
 ρατάνος: 56. — κοῦλοι: 20, 45 σημ. 1. —
 Ὀλυμπίου Διός: 33, 60. — Ποσειδῶνος:
 21, 27. — πρόναοι: 32, 64.

 Γαῖα, Γῆ: 3, 10, 11 σημ. 1, 23, 24, 46, 88.
 γραφαὶ ἐν Ἐρεχθεῖῳ: 54

 Caskey L. D.: 2.
 Charouthier F.: 20.
 Charbonneaux J.: 84 σημ. 1.
 Clemmensen - Dugas: 65.
 Cockerell: 60.
 Collignon M.: 54, 59, 69, 70, 71, 72, 73, 76,
 84, 86.
 Conze A.: 59.
 Cook A. B.: 22, 45 σημ. 1.
 Couchoud J.: 58.
 Courby F.: 46, 56, 57.
 Curtius E.: 33, 61.

 δάπεδον προστομαίου: 82 σημ. 1.
 δάφνη: 39.
 Daux, G.: 73.
 Defrasse - Lechat: 84 σημ. 1.
 Delbrück, R.: 66.
 Dell, J.: 52.
 Δελφοί: 10, 11 (πελανός), 23, 33 (ναός), 35
 σημ. 1 (χάσμα, στόμιον), 44 κέ. (ἄδυτον,
 μέγαρον), 46 (ὄμφαλός, τάφος Διονύσου,
 Γαῖα, Ποσειδῶν), 50 σημ. 1 (μέγαρον), 58
 (λατρεῖται), 65 σημ. 1 (ἄδυτον), 72 (Κόραι
 θησαυρῶν), 73 κέ. (Μονόπτερος), 84
 σημ. 1 (θόλος Μαρμαριάς).
 Demangel, R.: 67, 68.
 δένδρα βλ. ἐλαία.
 Δέσποινα βωμὸς ἐν Ὀλυμπίᾳ: 13' μέγαρον
 ἐν Λυκοσοῦρα: 42 κέ.
 Deubner L.: 21 σημ. 2, 35, 39.
 Δῆλος ἄβατα: 45 σημ. 1, 75. Ἀρτεμίσιον:
 37, 56. Ἀρχηγέσιον: 28, 45 σημ. 1, 48. βω-
 μὸς Ἀπόλλωνος 56, 57. Ἀψιδωτὸν οἰκο-
 δόμημα: 57. Δήμητρος ἱερὸν: 36 σημ. 1.

- Ἐκκλησιαστήριον: 61. Ἐλαία: 37, 57, —
σημ. 2, Ἑραῖον: 84 σημ. 1, Κερατῶν 56.
Μνημεῖον Ταύρων (= νεώριον, Πύθιον):
57 σημ. 4, 58 κέ., 61. οἰκοδ. μετ' ἔσωτ.
βωμῶν: 33, 56 κέ. Ποσειδῶνος βό-
θρος: 31. Πυρακίαι: 78. Ὑπερβόρειοι
Παρθένοι: 57, σημ. 2, Ὑπόστυλος αἴ-
θουσα (= στοά ἢ πρὸς τῷ Ποσειδεῖφ):
57 σημ. 4, 63 σημ. 2.
Δημήτηρ: 16, 23, 36 σημ. 1, 43.
Δημήτριος πολιορκητὴς *Καταβάτης*: 45 σημ. 2.
Δημοσθένης: XLVII, 71: 39.
δημόσια οἰκοδομήματα: 61, 87.
Διδυμαῖον: 65 σημ. 1.
Διπολεία: 21 σημ. 2.
Δίκτυνα: 11 σημ. 3.
Dinsmoor, W. B.: 2, 21, 50, 50 σημ. 2, 51.
—Anderson - Spiers: 66.
Διογένης Λαέρτιος: Α' 57: 3.
Διόδωρος: V 59, 4: 8 σημ. 1, — V 62: 13
σημ. 1. — XVI, 56: 46. — XVIII 26:
76.
Διόνυσος: 12, 46.
διπλοῦν οἶκημα ἢ ναός: 46, 49, 51 κέ., 88
Δίρξης τάφος: 12, 78.
«διώροφα» οἰκοδομήματα: 51 κέ.
δόμοι: ἱερός: 5 κέ. *πικινός* — Ἐρ.: 3 κέ., 51
Dörpfeld W. 1, 34 σημ. 1, 50 σημ. 1 καὶ 2,
53 σημ. 1, 55 σημ. 1, 70, 71 σημ. 1, 79
σημ. 1, 81, 82 σημ. 1.
δραῖμα: 66.
Δρήρου ναός: 57 σημ. 1, 67, 68.
δρύφακτοι Ἐρεχθεῖου: 54.
δρώμενα Καβείρων: 59.
Dugas Ch.: 65.
Δωριεῖς, Δῶρος: 47.
Edelstein E. J. καὶ — L.: 11.
ἔδος: 40.
ἑδῶλιον Ἐρεχθεῖου: 82, 84 σημ. 1. — ἄλλων
οἰκοδομημάτων: 84 σημ. 1.
Εἰλείθια: 15 σημ. 1, 20, 33, 52.
Εἰλείθια (Ὑπερβ. Παρθ.): 57 σημ. 2.
εἴσοδος προστασίας Κορῶν: 71, 72.
Eitrem S.: 16 σημ. 1.
«Ἐκατόμπεδον»: 7 σημ. 1, 51, 63, 70.
ἐκκλησιαστήρια: 61 (Δήλου), 62, 68.
ἐλαία: 34, 37 κέ., 57.
ἐλατὴρ στυρῶν: 33 σημ. 1.
Elderkin G. W.: 2, 8, 21, 23 σημ. 2, 35, 49.
Ἐλευσίνος λατρεῖαι: 10, 16 σημ. 1, 19. — μυ-
κηναϊκὸν μέγαρον: 68. — μέγαρον ἢ ἀνά-
κτορον: 50 σημ. 1, 63, 65 σημ. 1. βλ. Τε-
λεστήριον.
ἐναγισμοί: 78.
ἐναγιστήριον: 11, 82.
ἐνδορα: 33 σημ. 1.
ἐνηλύσιον: 8, 74. ἐνηλύσιοι ἥρωες: 22.
ἐναυτὸς δαίμων: 16 κέ.
Ἐπιγραφαί: Ἀρχηγεσίου Δήλου: 48. IG I²
3: 70. I² 580: 25.—, I² 870: 45 σημ. 1:—
II² 372 (ἐπιγρ. Ἐρεχθεῖου): 20, 41, 55,
69, 70. — II² 1006, 11 κέ.: 35.— II² 1145:
25.— II² 1641 καὶ 2849: 29.— III 77: 11
σημ. 1.— III 1276, 8: 78. — III 3538 καὶ
5058: 25.— XI 2, 199A στ. 41: 58.—
XII 3 ἀρ. 453-455, ἀρ. 1625: 45 σημ.
1.— XII 5 ἀρ. 225 καὶ — XII 5 Suppl.
225: 48.— XII 5 ἀρ. 243, 244, 248, 255,
1028: 45 σημ. 1.— XII 5, 569 στ. 3: 36
σημ. 1. Inscr. v. Magn. 98: 14. Σαλα-
μῖνος Hesp. 6, 170 ἀρ. 67: 45 σημ. 1.
Syll.³ 1026: 33 σημ. 1, — 1381: 45
σημ. 1, — 3780: 25. Ἐπιγρ. Χίου BCH
1879, 326: 41. Ziehen Leg sacr. 73: 12.
Ἐπίδαυρος: ἄβατον ἢ ἄδυτον: 44.—Θόλος:
11, 78, 84 σημ. 1.
ἐπιράνεια: 5.
Ἐρατοσθένης: Καταστ. 32: 80 σημ. 1.
Ἐρεχθεῖαι: 30, 88.
Ἐρεχθίδης θάλασσα: 25, 34 κέ.,
Ἐριχθόνιος: 7, 15, 19.
Ἔστια: 31, 58, 62. ἔστια: 33 σημ. 1, 42, 46
(*πυθική*), 58 (ἐν Δήλῳ) 67, 68.
ἐσχάρα: 31, 32, 42, 43, 46, 56.
ἐσχαρῶν: 28.
Εὐδρομος: 12, 13 σημ. 2.
εὐθυνηρία Δ τοῖχον Ἐρεχθ.: 82 σημ. 1.
Εὐμένιδες: 12, 33, 39.
Εὐπολις (FCA I, 286): 20.
Ἐδρηπίδης: ἀπ. 912: 10.— Ἑρακλ., 1030: 15,
29.— Ἰκέτ. 500 κέ.: 8 σημ. 1.— Ἰππὸλ.
146: 11 σημ. 3.— Ἰφρυγ. T 1155: 46.— Ἴωνι
226: 10.— 281 κέ.: 7 κέ., 27, 47.— Μηδ.
824: 30.
Εὐστάθιος: Ἰλ. 1387, 17: 43.

- *Ἐφεσος: 66.
 Ἐφιάλτης: 24.
- Farnell R.: 28 σημ. 1.
 Fiechter E.: 75, 86.
 Fischer F.: 13.
 Foucart P.: 24, 26, 28, σημ. 1, 29.
 Fougères G.: 60.
 Fowler, H. N.: 2.
 Frazer: 33
 Furtwängler A.: 1 σημ. 3, 19, 23 σημ. 1, 34
 σημ. 1, 35, 47, 50, 55.
 Fyfe Th.: 66, 76.
- Gardner P.: 65, 84 σημ. 2.
 Gerkan A. v.: 66.
 Guarducci M.: 32 σημ. 1.
- Ζεὺς: 9 κέ. 10. (*Υπατος), 11 (*Αἰδής), 14 (κρη-
 τικός, Σωσιπόλις), 16 (κρητικὸς), 21 (Πο-
 λιεὺς), 22, 24 (χθόνιος), 33, 34 σημ. 1, 36,
 37 (Ἰθώμη), 38 κέ. (μόριος), 39 σημ. 1
 (Καταιβάτης), 40 (Κύνθιος), 45 σημ. 1
 (ἄβατα), 47 (ἄδυτον Λυκαίου), 51 (*Υπα-
 τος), 60 κέ. (χθόνιος).
- Harrison J.: 16.
 Helbig W. (σ. 421 ἀντὶ 314 ὡς ἐκ παραδρο-
 μῆς ἐν τῷ κειμένῳ): 4 σημ.
 Hentze Ameis —: 3 σημ. 1.
 Herbig R.: 68 σημ. 3.
 Herter H.: 13.
 Herzog R.: 33
 Hess A.: 71.
 Hirtel: 14.
 Ἡμιθέα: 13 σημ. 1.
 Holland L. B.: 21 σημ. 2, 50 σημ. 2, 51, 63,
 84 σημ. 1.
 Hondius J.: 6.
 How W. W. - Wells J.: 47 σημ. 1.
 Ἡρα (Σάμου): 74 Ἡραῖον (Δήλου): 84
 σημ. 1.
 Ἡρόδοτος: I 10: 40.—47,—65: 44.—67: 29
 σημ. 1. II 100 (ἀντὶ II 10 ὡς ἐκ παρα-
 δρομῆς ἐν τῷ κειμένῳ),—148: 40. II 135:
 32—141,—143,—169: 44. IV 34: 37. V
 55: 40.—72: 47, 49.—67: 29 σημ. 2—
 77: 50, VI 53: 47 σημ. 1,—134: 43. VIII
 37: 44.—41, 12, 19,—53: 50,—55: 6,
 28, 34, 49,—109: 30—140: 44,—144, 40.
 Ἡρῶα, Ἡρῶον: 9, 54.—Belevi: 65.—Bibu-
 lus: 66.—Θάσου: 67.—Θήρωνος: 65,
 66.—Ἰνοῦς: 37.—Μυλάσων: 61, 76.—
 Τερμησοῦ: 85.—Υρνηθοῦς: 38.
 Ἡρῶες: 8 σημ. 1, 9, 14, 15, 19, 22, 25, 26, 28
 κέ., 30, 41 σημ. 1, 46, 48, 78.
 Ἡρώνδας IV 90: 11 σημ. 2.
 Ἡσίοδος* Θεογ. 278: 24.—400: 14, 453 κέ.:
 23,—132: 24,—479 κέ.: 16,—805: 14,
 —969: 16,—ἀπόσπ. 125: 11.
 Ἡσύχιος: 5, 21 σημ. 2, 25.
 Ἡφαιστος: 1 σημ. 3, 27, 31, 82.
 θάνατος: 7 κέ.
 Θάσος* ἐσχάται: 25,—Ἡράκλειον: 67,—
 Θερσιλόχειον: 63 σημ. 2.
 θεατροειδὲς κατασκευάσιμα Β Ἐρεχθίδου:
 82, 84 σημ. 1.
 Θεοδώρητος: 69.
 Θέρμου ἐλλειψ. κτίσματα: 85.
 Θερσιλόχειον βλ. Θάσος.
 Θεσοφορίον Πάρου: 48 κέ.
 Θεσσαλονίκη* Ἄγιος Δημήτριος: 77.
 Θῆβαι βλ. Δίκη.
 Θήρας ἄβατα: 45 σημ. 1.
 Θήρων* βλ. Ἡρῶον.
 θησαυρός: 11 σημ. 4.
 Θησεύς: 30, 78 κέ. ὀσαῖ —: 29,
 θόλοι: 57 σημ. 4, 59, 64, 66, 67,—Ἄθηνῶν:
 62,—Ἐπιδάφρου: 11, 78, 84 σημ. 1,—
 Μαρμαριάς: 84 σημ. 1,—ἀνάγλ. Κυζί-
 ζου: 59.
 θρόνος* Ἀμυκλαίου: 75,—Βούτου καὶ Ἡ-
 φαίστου: 82, 83.
 θύη = πέριματα: 20.
 Θυηχός: 19 κέ., 51, 80.
 θυμέλη - θόλος: 57 σημ. 4.
 θύραι ἐσοῦ. Ἐρεχθ.: 81.
 θυσιαστήριον: 77, 87.
 Ἰδμων: 37.
 ἰερόν Ἀκροπόλεως: 49 κέ. 51, 70.
 Ἰκτινός: 64 σημ. 1.
 Ἰλασμοί: 17, 18.
 Immerwahr W.: 65 σημ. 1.
 Ἰνώ: 37.

- *Ἴσθμια : 39.
 *Ἰσοκράτης XII, 193 : 23.
 *Ἰφίτου παῖδ. μνήμα : 36.
 *Ἴων, *Ἴωνες : 47 κέ.
- Jahn - Michaelis : 19, 69.
 Judeich W. : 2, 7, 21, 28, 50 σημ. 2, 55.
- Καββαδίας Π. : 7.
 Κάβειροι : 59. — Καβείριον Σαμοθρ. : 36. —
 Θηβῶν : 33 σημ. 2.
 καθαγίζω : 10, 37.
 Καλιτσουνάκις I. : 5
 Καλλιγᾶς M. : 87 σημ. 1.
 Καλλίμαχος* εἰς Δῆλ. 262, 316 κέ. : 57 σημ.
 2. — εἰς Δήμ. 190 κέ. : 11 σημ. 3.
 καμάρα : 76, 86.
 καμπύλη ὄροφῆ : 50, 50 σημ. 1.
 Κάρονος : 46, 52.
 κατάγεια οἰκήματα : 43.
 Καταπολιανῆ Πάρου : 77.
 Κεχροπίδα : 30, 88.
 Κέκροφι, Κεχροπίον : 1 σημ. 3, 9, 30, 38, 69
 κέ., 79 σημ. 1, 88. Κέκροπος ἱερεὺς : 78.
 Κεραμεικοῦ τάφος : 84.
 Κεραμιόπουλλος *A. : 8, 7, 10.
 Κερατῶν, Κερατίνος βωμὸς (Δήλου) : 56 κέ.,
 68, 87 σημ. 1. — Κρήτης : 57.
 κερανός : 22, 23 σημ. 1, 34 σημ. 1.
 κερανούμενοι : 45 σημ. 1.
 Kern O. : 15, 36, 59, 63.
 Κεφαλληνία : 9 σημ. 1.
 Κέως ἱερὸν Δήμητρος : 36 σημ. 1.
 κιβώριον : 77, 87.
 κιονοστοιχία, κλειστή τὸ κατώτερον μέρος :
 42, 57, 60 κέ. — ἐπὶ ποδίου : 57, 57 σημ. 4.
 Kircher K. : 13 σημ. 2.
 Κλεισθένης : 29
 Κλειμένης* ἤησις ἱερείας πρὸς — : 47 κέ., 48.
 Κλήμης *Ἀλέξ. Πρωτρ. 3, 45, 1 : 6, 69. — 4, 49,
 3 : 41. — 4, 54 : 45 σημ. 2.
 Klumbach H. : 73.
 Knackfuss H. : 65 σημ. 1.
 Κνίδος τάφος Λέοντος : 84.
 Κνωσός* δωμάτ. θρόνου : 84 σημ. 1.
 Koch H. : 1 σημ. 1.
 κοῖλοι βωμοί : 20, 45 σημ. 1.
 Kolbe W. : 64.
- Koldewey - Puchstein : 59 κέ., 66.
 Κολωνός* ἱερὸν : 25. — λατρεῖαι : 39.
 Κόρης λατρεία : 23, 43, 48.
 Κορῶν πρόστασις : 69 κέ., 70, 71, 75. — στοὰ
 θρόνου Ἄμυκλ. : 76.
 κότινος : 38, 39.
 Κουρουνώτης K. : 16 σημ. 1, 42, 63.
 Κρέουσα : 47.
 Kretschmer P : 23.
 κρηπίς : 73, 74* βλ. πόδιον.
 Κρήτη* Νίρου Χάνι : 84 σημ. 1* βλ. Δεῆρος,
 Κνωσός, Λατώ, Πριναῖς.
 Krichen F. : 61 σημ. 1.
 κρύπτη : 77. — κρύπτω 8 κέ., 88.
 Κυρήνη : 62.
 Küster E. : 18.
- La Coste - Messelière P. (de) : 73.
 Lanckoronski K. : 85.
 λατρευτικὸν ἄγαλμα : 82 κέ. — ἐν τῷ *Ἐρε-
 χθείφ : 27 κέ.
 Λατώ (Κρήτης) ναός : 67, 84 σημ. 1.
 Launey M. : 32 σημ. 2, 33 σημ. 1.
 laxamentum cellae : 64, 64 σημ. 1.
 Λεβάδεια βλ. Τροφώνιος.
 Leroux G. : 57 σημ. 4, 85.
 Λήθης βωμὸς : 27, 82.
 Λητοῦς ναὸς ἐν Μαντινεῖα : 53.
 libationes : 20.
 Lobeck : 60.
 Λουσοί* ναὸς — : 65 σημ. 1.
 λουτρά* Ἄμφιαράου : 37 σημ. 1. — Σωσιπό-
 λδος : 35. — χθόνια : 35, 37, 47. — λου-
 τροφόρος παρθένος : 46.
 Λύκαιον (ἄδyton Διός) : 47.
 Λυκόσουρα* μέγαρον Δήμητρος : 42, 42 σημ. 1.
 Λυσικράτους χορηγικὸν μνημεῖον : 60, 61.
- μάγαρον : 43.
 Μαγνησία ἐπὶ Μαιάνδρῳ βωμὸς Ἄρτέμιδος :
 66. λατρεία Διός : 14
 Μάλια : 9 σημ. 1.
 Malten L. : 24, 26, 39 σημ. 2.
 μαντεῖον ἐν Ἐρεχθ. : 82. Γῆς ἐν Ὀλυμπία :
 35 σημ. 1* μαντικὴ ιδιότης Ἄθηνᾶς καὶ
 Ἐρεχθέως : 49.
 Μαντινεῖα ἄδyton Ποσειδ. : 47* διπλοῦς ναὸς
 Ἄσκληπιοῦ καὶ Λητοῦς : 53.

- Μαρινᾶτος Σ. : 9 σημ. 1, 16 σημ. 1, 18 σημ. 1, 32, 57 σημ. 1, 67 σημ. 1, 68 σημ. 4, 84 σημ. 1.
- Martin R. : 11 σημ. 4, 63.
- μαρτύρια (memoria) : 77.
- μαρτύρια : 34 κέ., 53 σημ. 1, 54.
- Matz F. : 65, 66, 77, 84.
- Μανουσωλλεῖον : 65, 72, 73, 85.
- McDonald W. A. : 51 σημ. 1, 62, 63 σημ. 1 καὶ 2.
- Μεγάλων θεῶν ἄδυτον : 47.
- μέγαρα : 35, 41 κέ., 45, 46, 49.—'Ακροπόλεως : 3, 5 (προϊστορικόν), 21 σημ. 2, 46 κέ., 50 (πρὸς ἐσπέρην τετρ.).— Δελφῶν : 46, 50 σημ. 1.— Δεσποίνης ἐν Λυκοσούρα : 42.— Δήμετρος : 46.— ἐν Πάρῳ : 43.—'Ἐλευσίνας : 50 σημ. 1, 68 (μυκηναϊκόν).— μυκηναϊκά : 42.— προϊστορ. : 68.
- μεγαρίζω=θυσιάζω : 43.
- Μέδουσα : 24.
- μειλίγματα : 11 σημ. 1, 12.
- Μελάνιπτος : 29 σημ. 2.
- μελίκρατον : 21, 33.
- memoria : 77.
- μετόπαι πηλίνας τάφων : 66. «μετόπη» : 67. βλ. ἀνάγλυφος μετόπη Ἀθηνῶν.
- Michaelis - Jahn : 19, 69.
- Μίλητος' βουλευτήριον καὶ τάφος βουλευτηρίου : 61, 76.
- Μιλτιάδης : 43.
- μινωϊκὴ δενδρολατρεία : 38 σημ. 1.
- «Μνημεῖον τῶν Ταύρων» ἐν Δῆλῳ : 58, 84 σημ. 1.
- Μολπαδία : 13 σημ. 1.
- μονόπτερος : 36, 66, 69, 70, 72, 73 κέ., 85, 86, 87.— Σάμου : 74, 85.— Σικωνίων : 73 κέ., 85.
- μορία ἐλαΐται : 38, 39 σημ. 1.
- μυκηναϊκὸς βασιλεὺς Ἀθηνῶν : 62.— μέγαρον βλ. λ.
- Μύλασα' ἥρωον : 61, 76.— Ἴερόν : 35 κέ.
- μυστήρια Διός : 60' μυστηριακῆ-χθονία λατρεία : 48, 63, 64.
- μυστικὰ Δήμητρος : 43.
- ναοὶ μετ' ἐσχάρης : 32 κέ., 67.— μετ' ὀπαιίου : 67. ναὸς Dörpfeld : βλ. Ἐκατόμπεδον' ναὸς=ἥρωον : 41.
- Νέμεα : 39.
- Newton : 65, 84, σημ. 2.
- νεωκόρος γυνή : 46.
- νεώριον ἐν Δῆλῳ : 58.
- νεὸς ἀρχαῖος — : 51.— ἑκατόμπεδος : 51.
- νηὸς Ἐρεχθίδος : 40, 49.— πῖον Ἀθηνᾶς : 3
- Νηρηίδων μνημεῖον : 65, 72, 73, 85.
- Niemann - Bendorff : 76.
- Nilsson M. P. : 3, 9, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 32, 45 σημ. 1, 46, 54 σημ. 1.
- Nipck M. : 37.
- Noack F. : 42 σημ. 1, 62, 63.
- Νύμφαι : 13, 45 σημ. 1.
- Ξενοκλῆς Χολαργεύς : 63.
- ξόανον : 29, 46.— Ἀθηνᾶς : 27, 41, 49, 54— Ἀρτέμιδος ἐν Ταύροις : 29.— Ἀφροδίτης : 53.— Ἥρας : 74.— Ἡρακλέους ἐν Ἐρευθραΐς : 29.
- ὄβελοί : 75 σημ. 1.
- Οἰδίπτοδος τάφος : 29, 79 κέ.
- οἶκημα : 28, 40 κέ.— διπλοῦν 46 κέ.— νεκρικὸν Ἐρεχθ. : 54. οἰκήματα κατάγεια 43.
- οἰκίσκοι Περαχώρας, — Ἀργείου Ἡραίου : 58, 67.
- οἰκιστὰί βλ. ἥρωες— ὦν τάφοι : 9, 62.
- οἰκοδομήματα δημόσια : 61,— μετ' ἐσχάρης : 31 κέ., 67.— ταφικά : 65.
- Οἰκονόμος Γ. Π. : 1 σημ. 1, 10, 11, 20, 21, 31, 37, 39, 41 σημ. 1, 67 σημ. 3, 68, σημ. 4, 74, 77.
- οἶκος : 40.
- οἰκουρὸς ὄφις : 12, 18 κέ., 30.
- Οἰνομάου οἰκία : 74 κέ.
- Οἰνοπίων : 8 σημ. 1, 25.
- οἶνος : 12 κέ.
- ὄλοκαύτησις, ὄλοκαύτωμα : 11.
- ὄλυμπα : 39.
- ἽΟλυμπία' οἰκία Οἰνομάου : 74 κέ. Φιλίππειον : 65' βλ. Σωσπολις.
- ἽΟλυμπίειον Ἀκράγαντος : 60 κέ. 64, 66.— Ἀθηνῶν (ιερόν Γῆς) : 11 σημ. 1.
- ἽΟλυμπίου Διὸς τελεταί : 60.
- ἽΟμηρος' Β 426 : 31, — 547 κέ., 3 κέ., 5, 40.— 550 : 18. Ε 314 : 21 σημ. 1, 320 : 68 σημ. 1, — 448 : 46. Η 336, Ι 457 : 22. Κ 519 :

21. Ο 204 : 23. Τ 266 : 14. Φ 435 : 23. Χ 164 : 28. Ψ 45, 257 : 21 σημ. 1, — 255 : 75, — 630 : 28. α 22, β 394 : 3 σημ. 1. ε 125 : 16. ζ 13 : 3 σημ. 1, — 266 : 26. η 80-81 : 3 κέ. θ 344 κέ : 23, — 362 : 3 σημ. 1. ω 85 : 28. Ὅμιρ. Ὕμνος εἰς Ἄφροδ. 58 : 3 σημ. 1, εἰς Δήμητρα 16 : 8 σημ. 1, εἰς Δήμητρα 302 : 3 σημ. 1.
- ὀμφαλός : 58, — ἐν Δελφοῖς : 46.
- Ὄξύλου τάφος : 73, 76, 85, 87.
- ὄπαϊ ναῶν ἢ ἄλλων οἰκοδομημάτων : 67 κέ.
- ὄπατα : 67, 87. ὄπατον Ἐρεχθίδειο : 8, 22, — Τελεστηρίου Ἐλευσίνος : 62, 63, 65 σημ. 1, 68.
- Ὀρέστον ὄσα : 29 σημ. 1.
- Ὀρκος, ὄρκιος Ζεὺς : 13.
- ὄροφή : 50 σημ. 1, 85, ὄροφιον : 77.
- ὄσατ᾽ ἠρώων : 29 σημ. 1.
- Otto W. F. : 3, 24, 31.
- οὐρανός : 76, 77, 78, 80, 85, 86.
- ὄρις : 12, 18 κέ., 30, 40.
- Pace B. : 61.
- Pagenstecher B. : 73.
- Παλαίμων : 8 κέ., 14, παλαιμόνειον : 25, 59, 74.
- Παλλάδιον Τροίας : 29.
- Πάν : 13, 45 σημ. 1.
- Πανδρόσειον : 55.
- παράθυρα : 56, 61, 62.
- παραστάς : 50 σημ. 1, 81.
- Παρθενών : 51.
- Πάρος. ἄβατον : 45 σημ. 1. θεσμοφόριον : 48 κέ. Καταπολιανή : 77. μέγαρον Δήμητρος : 43.
- Paton J. M. : 2, 50.
- Πασανίας : I 15, 3 : 30, — 18, 7 : 11 σημ. 1, — 24, 7 : 19, — 26, 5 : 10, 53 σημ. 2, 35, — 26 6 κέ. : 6 κέ., 12, — 32, 5 : 30, — 34, 2 : 8 σημ. 1, — 36, 1 : 18, — 41, 1 : 29 σημ. 1. II 1, 3 : 9, — 2, 1 : 9, 14, — 2, 2 : 78, — 7, 2 : 73, — 10, 2 : 46, 49, 52, 53, — 10, 4 : 47, — 11, 4 : 33, — 24, 4 : 22, — 25, 1 : 52, 53, — 32, 1 : 78. III 19, 3 : 75. IV 33, 1 : 36. V 7. 7 : 39, — 13, 1 : 75, — 14, 4 : 33, 60, — 15, 10 : 13, — 20, 6 : 74, — 24, 10 : 14. VI 20, 2 κέ. : 12, 14 κέ., 49, — 20, 3 : 12, 14, 33, 52, 53, — 24, 9 : 73, — 25, 4 : 14. VII 1, 2 : 47 σημ. 2, — 5, 5 : 29, — 5, 13 : 8 σημ. 1, — 20, 2 : 17, — 26, 7 : 46, — 27, 3 : 46. VIII 2, 3 : 10, — 5, 5 : 47, — 9, 1 : 52, 53, — 10, 2 : 36, 47, — 10, 4 : 35, — 25, 4 : 23, — 30, 2 : 47, — 31, 5 : 47, — 37, 8 : 42, — 38, 6 : 47. IX 8, 3 : 8 σημ. 1, — 16, 7 : 29 σημ. 1, — 37, 7 : 8 σημ. 1, — 39, 9 : 8 σημ. 1, 75 σημ. 1. X 5, 6 : 23, — 10, 1 : 28, — 24, 4 : 33, — 36, 10 : 36.
- Πεισιστραΐδαι : 51.
- πελανός : 10 κέ., 12, 21 σημ. 1.
- Πελότιον : 75.
- πέμμα : 10 κέ., 21, 33 σημ. 1 : πέμματα = θύη : 20.
- Περαχώρα βλ. οἰκίσκος.
- «περίστασις» Ἐρεχθίδειο : 55.
- Petersen E. : 1 σημ. 3, 20, 21, 22, 34, 35, 50, 81.
- Pfister F. : 9, 10, 19, 24, 26, 29, 30, 31, 36, 39, 47, 54, 62, 79.
- Pfuhl E. : 66, 78, 85.
- Ricard Ch. : 1 σημ. 1, 7, 8, 18, 20, 31 σημ. 1, 37, 47, 49, 50 σημ. 2, 52, 55, 57 σημ. 4, 67 σημ. 4, 71 σημ. 1, 80, 81, 82.
- Πίνδαρος : Ὀλυμπ. III 24 κέ. : 39, Πυθιον. III 57 : 11.
- Plassart A. : 40.
- πλοῖον ἐν Δίλῳ : 58, 84 σημ. 1. — Ἐθσεώς : 58 σημ. 1.
- Πλούταρχος βίος Ἀράτου 32 : 46, — Δημητρ. 10 : 45 σημ. 2, — Ἐθσ. 35 : 30, — Κίμων. 9 : 78, — Κλεομέν. 37 : 20, — Λυκούργου 27 : 39, — Περικλ. 13 : 63. Δαιμ. Σωκρ. 5 : 12, 78, 82, Μῆ χρ. Πυθ. 27 : 78. Συμποσ. Προβλ. 9, 6, 1 : 23, 27, 82.
- Πλούτος : 11, 16.
- Πλούτων : 16.
- πλυντήρια : 35.
- πόδιον : 57, 65, 66, 72, 75, 76, 78, 80.
- Πολιάς Ἀθηνᾶ : 6, 7, 19, 88.
- Πολύφημος : 24.
- πομπηϊανάι τοιχογραφία : 60.
- πόπανα : 11, 33 σημ. 1.
- Πορφύριος (περὶ ἀποχῆς 4, 22, — ἄντρον Νυμφῶν 18) : 12.
- Ποσειδῶν : 1 σημ. 3, 8, 21, 23, 24, 25, 26, 31 33, 34, 36, 47 (Μαντινεῖα) 38, 39 (Κολωνῶν), 46 (Δελφοί) — 53 σημ. 1, 54, 82.
- Ποσειδῶν (Φαιάκων) : 26.

- Preller - Robert : 23, 24.
 Πρίαπος : 13.
 Πριναῖ ναὸς A : 67, 84 σημ. 1.
 Προερχθεῖον : 49, 50
 profusiones : 20.
 προϊστορικαὶ γῆθνια λατρεῖαι : 27, 29.—ὄν
 μέγαρον : 68.
 πρόνοι βωμοί : 64, 87.
 πρότυλον Ἐρεχθείου : 80.
 προστάσεις Ἐρεχθείου : 55· προστάσεις Ἄνα-
 τολ. 51 σημ. 2, 53,—βορεία : 35 σημ. 1, 51,
 69, 80, 81.— Κορῶν : 37, 69 κέ., 76, 77, 79
 σημ. 1, 80.
 προστομαῖον : 34, 35 σημ. 1, 81, 82.
 πρωτανεῖα : 62, 68.— ἀρχαῖκόν Ἀθηῶν : 51,
 51 σημ. 1,— Δήλου 58.
 Πύθιον Ἀθηῶν : 58 σημ. 1.— Δήλου : 57
 σημ. 1, 58 κέ., 61, 84 σημ. 1.
 πυκνὸς δόμος Ἐρεχθ. : 3, 5.
 Πυρρακίδαί : 78.
 Puchstein - Koldewey : 59, 60, 66.

 Radermacher L. : 24, 25, 27.
 Reisch : 32
 Richter G. M. A. : 86.
 Robert C. : 14.
 Robert Fern : 11, 14, 15, 18, 24, 25, 28, 29,
 31, 32, 42, 44, 45 σημ. 1, 46, 58, 59, 65, 73,
 75, 76, 84 σημ. 1.
 Robertson D. S. : 60, 61, 85.
 Ρόδος ἄβατον : 45 σημ. 1· βλ. Ἀλθαιμένης.
 Rohde E. : 8 σημ. 1, 28, 29, 34 σημ. 1, 39.
 Ροίκου ναὸς Σάμου : 74.
 Roscher W. : 15, 24, 37 σημ. 1.
 Roussel P. : 40, 45, 58, 78.
 Rubensohn O. : 59.
 Rumpf A. : 1.
 Ρωμαῖος K. : 85.

 sacrificia : 64, 66.
 Σαμοθράκη ναὸς : 84 σημ. 1· βλ. Ἀρσινόειον.
 Σάμος Ἱεράς βωμοὶ ἀρχαῖκός : 32· ἕσανον
 καὶ ναοί : 74· σαροκοφάγος : 86· βλ. μονό-
 πτερος.
 σαροκοφάγος ἀρχαῖκή Σάμου : 86· θρηνηδῶν
 ἐκ Σιδῶνος : 85 κέ.
 Σβορώνος I. : 9, 11, 14, 25, 58, 75, 78.
 Schadewaldt W. : 5.

 Schleif H. : 1 σημ. 2, 2, 74.
 σέλινον : 39.
 Σελινοῦντος ναὸς F : 59 κέ.
 σηκοί ἕστω. Ἐρεχθείου : 1 σημ. 3, 81· σηκός :
 64.
 σιγή ὡς πρὸς τάφοι : 78 κέ.
 Σιδῶν. βλ. σαροκοφάγος.
 Σικῶν ἱερὸν Ἀπόλλωνος : 46, 47, 54. Σι-
 κωνίων μονόπτερος : 73 κέ., 85.—τάφοι :
 73, 76.
 Σίσυφος : 9.
 Σιφῶν θησαυρός : 72.
 Σοφοκλῆς. Αἴας 202 : 30. Οἰδίτου ἐπὶ Κολ.
 460 κέ. : 15,— 576 κέ. : 29,— 643 κέ., 1520,
 1531, 1643, 1762 : 78 κέ.
 Σπάρτη βωμός : 32 σημ. 2.
 Spiers. Anderson, —, Dinsmoor : 66.
 σπονδή : 33
 Stengel P. : 10, 11, 12, 13, 14, 15, 18, 28, 29,
 31, 32, 46.
 Stergianopoulos P. : 35.
 Stevens G. Ph. : 70, 79 σημ. 1.
 στέφανος : 39.
 στόμιον : 34 σημ. 1, 35 σημ. 1.
 Στροβῶν IX 396 : 6, 7. IX 419 (ἀντὶ 6, 419
 ὡς ἐκ παραδρ. ἐν τῷ καμμένῳ) : 35 σημ. 1.
 Στύξ : 14.
 Studniczka F. : 76, 85.
 στοικὰ οἰκοδομήματα : 63.
 Σχολιαστὴς Ἀπολλ. Ροδίου B 843 κέ. : 38,
 — Ἀριστοφ. Νεφ. 1005 : 38 σημ. 2,— Κλήμ.
 Πρωτ. 2, 17 : 43,— Λουκ. Ἐταιρ. Διαλ.
 (σελ. 276) : 43,— Λουκ. Νεκρ. Διαλ. 3, 2,
 2 : 8 σημ. 1,— Λυκόφω. Ἄλεξ. 431 : 22,—
 Ὅμηρου λ 271 : 79,— Πινδ. Ὀλυμπ. I
 149 (ed. Heyne) : 62,—
 σωσιπόλιδες ἥρωες : 9, 15, 46,
 Σωσιπόλις : 12, 13, 14 κέ. 33, 35, 37, 44, 46
 (ἄδυντον), 49, 52, 54.
 Σώτειρα Ἄρτεμις : 46, 47.
 Σωτηριάδης Γ. : 85.
 Σωτηρίου Γ. : 77.

 Ταίναρον ἱερὸν Ποσειδῶνος : 25.
 τάφοι ἁγίων : 77· τάφος Διονύσου ἐν Δελ-
 φοῖς : 46· τάφος Ἐρεχθέως : 6, 7 κέ., 51, 81.
 τάφοι ἡρώων-οἰκιστῶν-ἀρχηγετῶν : 9,
 24 κέ., , 30, 38 62, 63· τάφος Κέκροπος :

- 54, 69 κέ. βλ. Ἄμυκος, Θήρων, Ἰδμων, Ἰνώ, Μίλητος, Οἰνοπίων, Ὄξυλος, Πελοπίων, Σικυών, Ὑάκινθος.
- Τεγά· ναός Ἀλέας Ἀθ.: 65 σημ. 1.
- tegoria : 76, 77.
- τελεστήρια : 42 σημ. 1, 67 σημ. 4, 82. Τελεστήριον Ἐλευσίνος : 60, 64 σημ. 1, 65 σημ. 1, 68, 87 σημ. 1, — ου βαθμῖδες : 84 σημ. 1, — ὀπαῖον : 62, 63 σημ. 2, 68.
- τελεταί : 60, 82.
- Τερμησοῦ ἥρωον : 85.
- Tétaz : 71.
- Thiersch H. : 59, 76, 85.
- Τιτᾶνες : 24.
- Τιτάνη : 33.
- τοιχοβάτης : 75, 77.
- τράπεζα ἄγια : 77.
- Tresch A. : 42.
- τρίαινα : 8, 22, 25, 34 σημ. 1.
- τρόπαια : 45 σημ. 1, 66.
- Τροφώνιος : 8 σημ. 1 (χάσμα), 22, 75 σημ. 1 (μαντεῖον).
- τρούγη = χάσμα : 11 σημ. 2.
- *Ὑάκινθος : 16 (μῦθος), 17 (ἰλασμοί), 23, 46, — τάφος : 75, 78, 86 κέ.
- *Υγῖνος : 8.
- ὔδωρ : 35 σημ. 1, 36, 37.
- ὑπαιθρα οἰκοδομήματα : 42.
- *Υπατος βλ. Ζεύς.
- *Υπερβόρειοι παρθένοι : 18, 37, 39, 57.
- *Υπνος ἱερόν : 46, 52.
- ἵπολαμπάς : 57 σημ. 4, 59, 61, 63, 87.
- ἵπποστυλο αἶθουσαι : 68, — Δήλου : 57 σημ. 4, 63 σημ. 2, 68.
- ἵπποροφία : 86.
- *Υρνηθῶ : 38.
- Usener H. : 24.
- usus sacrificiorum : 64, 66.
- Vallois R. : 33, 36 σημ. 1, 37, 55, 56, 57, 58,
- 59, 61, 63, 68, 78, 84 σημ. 2, 85, 87 σημ. 1.
- Walter O. : 71.
- Watzinger C. : 73.
- Weickert C. : 67 σημ. 1 καὶ 3, 84 σημ. 1, 85.
- Wells J. - How W. W. : 47 σημ. 1.
- Wide S. : 25.
- Wiegand Th. : 65 σημ. 1, 86.
- Wieland Fr. : 77.
- Wilamowitz U. v. : 4, 22, 24, 38 σημ. 1.
- Wolters P. : 33 σημ. 2, 35, 36, 37.
- Φιλίππειον Ὀλυμπίας : 65, 84 σημ. 1.
- Φιλόστρατος Ἐικόν. 8, 19 : 9, 75 σημ. 1, Βίοι Σοφ. II 1,7 58 : σημ. 1.
- Φοινίκη : 85.
- φρέατα Ἀσκληπείων : 36. — Δήμητρος : 36 σημ. 1. φρέαθ Ἐρεχθίδου : 34 κέ., 35, 53, 54, 81. — Ἐλευσίνος : 36.
- Φωκικόν : 84 σημ. 1.
- Φώτιος : 43.
- φωτισμός ναῶν : 55, 62, 63, 68, 87.
- φωτὸς συμβολισμός : 62, 87 σημ. 1.
- Χάριτες : 75.
- χάσμα γῆς-ἥρωων : 8 κέ., 11 σημ. 1, 22, 23, 34 σημ. 1, 35 σημ. 1, 43. προϊστορικὴ προέλευσις : 9 σημ. 1.
- Χαιζῆς A. : 30 σημ. 1.
- χοαί : 11, 12, 20, 78.
- χριστιανικός ναός : 87. — ἡ λατρεία : 68.
- χῶμα γῆς = τάφος : 69.
- ψευδοπερίστασις : 60, 64, 65, 66.
- *Ωρίων : 24.
- *Ωραι : 75.
- *Ωτος : 24.
- Ziehen L. : 12, 14, 43.
- Zielinski Th. : 14.

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
(1837 - 1949)

	<i>Δραχμαί</i>
1. <i>Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς</i> 1837-1944 (ΑΕ 1-83: πβ. πινάκιον παρὰ <B. Διονάρδου>), Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος λεύκωμα, σ.1-3). Σχῆμα 4ον.	
(Περίοδος Α΄): τόμος 1-16 (1837-1860).	
1-7 (1837-1843): τεύχη α΄-ιβ΄, ιγ΄ (καὶ ιδ΄), ιε΄ (τεῦχος ιϚ΄ ἴδιον δὲν ἐξεδόθη), ιζ΄-κθ΄ 8-16 (1852-1860): τεύχη λ΄-νε΄ πωλοῦνται τὰδε τὰ τεύχη: α΄, β΄, γ΄, δ΄ ἕκαστον τεῦχος	7.000
Περίοδος Β΄: τόμος 17-21 (1862-1874).	
17 (1862): τεύχη α΄-ιβ΄ (τὰ τεύχη θ΄-ιβ΄ ἐξεδόθησαν τῷ 1863): ἕκαστον τεῦχος	7.000
18-21 (1869): τεῦχος ιγ΄ 19 (1870): τεῦχος ιδ΄ 20 (1872): τεύχη ιε΄ καὶ ιϚ΄ (τὸ ιϚ΄ ἐξεδόθη τῷ 1873) 21 (1874): τεῦχος ιζ΄ ἕκαστον τεῦχος . . .	7.000
Περίοδος Γ΄: τόμος 22-62 (1883-1923).	
22 62 (1883-1923): εἰς τόμος κατ' ἔτος, ἐκ τεσσάρων τευχῶν συγκείμενος ἕκαστος τόμος.	150.000
Περίοδος Δ΄: τόμος 63 κέ. (1924 κέ.).	
63-75 (1924-1936): 1924, 1925-1926 (εἰς ἓνα τόμον), 1927-1928 (εἰς ἓνα τόμον), 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934-1935 (εἰς ἓνα τόμον), 1936, εἰς τόμος κατ' ἔτος ἕκαστος τόμος	150.000
76 (1937): πανηγυρικός τόμος τῆς ἑκατονταετηρίδος εἰς δύο μέρη ἑκατὸν εἴκοσι περίπου τυπογραφικῶν φύλλων ἕκαστον μέρος	300.000
77-83 (1938-1944): 1939-1941 (εἰς ἓνα τόμον), 1942-1944 (εἰς ἓνα τόμον) ἕκαστος τόμος	150.000
2. <i>Ἐπιτετήριον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τῆς τρίτης περιόδου</i> ὑπὸ Ἀλεξάνδρου Λαμπροπούλου τόμος 1ος: 1883-1887. Σχῆμα 4ον, σελίδες η + στήλαι 550. 1902	120.000
3. <i>Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας</i> 1837-1944 (ΠΑΕ 1-100: πβ. πινάκιον ἐν ΠΑΕ 1921, σ. 77-79).	
(Περίοδος Α΄): τόμος 1-13 (1837-1848 9).	
1-3 (1837, 1837/8, 1838/9): Σύνοψις τῶν πρακτικῶν (τῆς Α΄-Γ΄ συνεδριάσεως) τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν. (<Ἐκδοσις 1η>). Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ. Σχῆμα 16ον, σελίδες 93. 1840. (Δὲν πωλεῖται).	—
4 (1839/40): Πρακτικὰ τῆς Δ΄ συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. (<Ἐκδοσις 1η>). Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ. Σχῆμα 16ον, σελίδες 77. 1840. (Δὲν πωλεῖται).	—
5 (1840/1) Πρακτικὰ τῆς Ε΄ Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. (<Ἐκδοσις 1η>). Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ. Σχῆμα 16ον, σελίδες 87. 1841. (Δὲν πωλεῖται).	—
6 (1841/2): Πρακτικὰ τῆς Ζ΄ (γράφε: Ζ') Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. (<Ἐκδοσις 1η>). Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ. Σχῆμα 16ον, σελίδες 31. 1842. (Δὲν πωλεῖται)	—

	<i>Δραμαί</i>
7-11 (1842/3-1846/7): Δὲν ἐξετυπώθησαν ἰδιαιτέρως.	—
1-11 (1837-1846/7): Σύνοψις τῶν πρακτικῶν (τῆς Α' — ΙΑ' Γενικῆς συνεδριάσεως) τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας τῶν Ἀθηναίων. (Ἐκδοσις 2α). Ἑλληνιστί καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 325, πῖναξ 1. 1846 (1847). (Δὲν πωλεῖται)	—
12 (1847/8): Πρακτικά τῆς ΙΒ' Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Ἑλληνιστί καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 31. 1848 (Δὲν πωλεῖται)	—
13 (1848/9): Πρακτικά τῆς ΙΓ' Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Ἑλληνιστί καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 37. 1849 (Δὲν πωλεῖται)	—
(Περίοδος Β'): τόμος 14-25 (1858,9-1869/70).	
14 (1858/9): Συνοπτικὴ ἐκθεσις τῶν πράξεων τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Σχῆμα 8ον, σελίδες α' + 43. 1859 (Δὲν πωλεῖται)	—
15-25 (1859,60-1869/70): Γενικαὶ συνελεύσεις τῶν ἐταίρων τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας, 1859/60, 1860/1, 1861/2, 1862/3 (ἐξεδόθη τῷ 1864), 1863/4, (δὲν πωλεῖται), 1864/5 (δὲν πωλεῖται), 1865/6, 1866/7 (δὲν πωλεῖται), 1867/8, 1868/9, 1869/70. Σχῆμα 8ον ἕκαστον τεῖχος.	7.500
(Περίοδος Γ'): τόμος 26 κέ. (1870/1 κέ.).	
26-74 (1870/1-1919): Πρακτικά Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας 1870/1 (δὲν πωλεῖται), 1871/2, 1872/3, 1873/4, 1874/5, 1876, 1877 κέ.—1902, 1903 κέ.—1909 (δὲν πωλοῦνται), 1907 κέ.—1915, 1916—1919 (εἰς ἓνα τόμον). Σχῆμα 8ον ἕκαστος τόμος	12.000
75-100 (1920-1944): Πρακτικά Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας 1920, 1921, 1922-1924 (εἰς ἓνα τόμον), 1925-1926 (εἰς ἓνα τόμον), 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934, 1935, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940, 1941-1944. Σχῆμα 8ον ἕκαστος τόμος	12.000
3Α. Ὁργανισμὸς τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. (Τεῦχος 1ον), σχῆμα 16ον, σελίδες 16. 1848. (Τεῦχος 2ον), σχῆμα 16ον, σελίδες 8. 1876. (Τεῦχος 3ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24. 1894. (Τεῦχος 4ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 48. 1896. (Τεῦχος 5ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24. 1899. (Τεῦχος 6ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 41. 1912. (Δὲν πωλοῦνται).	—
4. Ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι, ἀνακαλυφθεῖσαι καὶ ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ συλλόγου. Φυλλάδιον 1ον: 1851 (σελίδες 12, πῖνακες 15· δὲν πωλεῖται), 2ον: 1852 (σελίδες ια' + 22 + 5, πῖνακες 8), 3ον: 1855 (σελίδες 60, πῖνακες 4). Σχῆμα 4ον· τὸ φυλλάδιον ἑκάτερον	7.500
5. Πρακτικά τῆς ἐπὶ τοῦ Ἑρεχθείου ἐπιτροπείας ἢ ἀναγραφῆς τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τοῦ Ἑρεχθείου, γενομένη κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ συλλόγου. Σχῆμα 4ον, σελίδες 21, πῖνακες 8. 1853. (Δὲν πωλεῖται)	—
6. Ἐπιγραφαὶ Ἑλληνικαί, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνέκδοτοι. Φυλλάδιον α' (ἄλλο δὲν ἐξεδόθη). Σχῆμα 4ον, σελίδες β' + 34, πῖνακες 9. 1860	7.500
6Α. Ὁ περὶ ἀρχαιοτήτων νόμος καὶ αἱ σχετικαὶ πρὸς αὐτὸν ἐγκύκλιοι ὑπουργικαὶ καὶ ἄλλα τινα, ἐκδιδόμενα ὑπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας πρὸς χρῆσιν τῶν κατὰ τὸ Βασιλεῖον ἀρχῶν καὶ αὐτῶν τῶν πολιτῶν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 43. 1872. (Δὲν πωλεῖται)	—

	<i>Δραχμαὶ</i>
7. Εὐθύμιος Καστόρογης : Ἱστορικὴ ἔκθεσις τῶν πράξεων τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς τῷ 1837 μέχρι τοῦ 1879 τελευτώντος. Σχῆμα 8ον, σελίδες F' + 130. 1879	7.000
7A. Κατάλογος τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. (Τεῦχος 1ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 124, 1887. (Τεῦχος 2ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 126. 1906. (Δὲν πωλοῦνται)	—
8. H. G. Lolling : Κατάλογος τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐπιγραφικοῦ μουσείου· τόμος 1ος: Ἐπιγραφαὶ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως, τεῦχος α': Ἀρχαῖκα ἀναθηματικά ἐπιγραφαί. Σχῆμα 4ον, σελίδες η' + στῆλαι 152+η', πίναξ 1, 1899	27.000
9. Π. Καββαδίας : Τὸ ἱερόν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἡ θεραπεία τῶν ἀσθενῶν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 304, εἰκόνες 9, πίνακες 10, ὧν εἰς τοπογραφικὸς. 1900. (Δὲν πωλεῖται)	—
10. Π. Καββαδίας : Ἱστορία τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ἐν ἔτει 1837 ἰδρύσεώς αὐτῆς μέχρι τοῦ 1900. Σχῆμα 8ον, σελίδες 115. 1900	7.000
10A. 〈Βαλέριος Στάης〉 : Τὰ εὐρήματα τοῦ ναυαγίου τῶν Ἀντικυθήρων (=AE 1902, στήλη 145-173/4), εἰκόνες 21, πίνακες 8 (παρένθετοι) + 11	11.000
11. <i>Comptes rendus du Congrès international d'archéologie, 1ère session: Athènes 1905</i> . Σχῆμα 8ον, σελίδες 400, μετ' εἰκόνων. 1905	13.500
12. <i>Μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος</i> : τόμος 1ος: Γλυπτὰ ἐκ τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως (συντάκται: Καββαδίας, Καστριώτης, Κουρουνιώτης, Lechat, Δεονάρδος, Schrader, Schroeder, Στάης, Σωτηριάδης, Wolters). Σχῆμα 4ον, σελίδες β' + στῆλαι 118, πίνακες 86 (ἀρ. 1-33). 1906	60.000
13. P. Canvadias + G. Kawerau : <i>Die Ausgrabung der Akropolis vom Jahre 1885 bis zum Jahre 1890</i> . — Π. Καββαδίας + Γ. Καβερέου : Ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ τοῦ 1885 μέχρι τοῦ 1890. Ἑλληνιστὶ καὶ γερμανιστὶ. Σχῆμα φύλλου, στῆλαι 150 + σελίδες 2, εἰκόνες 14, πίνακες 13. 1906/7	150.000
14. Χρῆστος Τσουντάς : Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου. Σχῆμα 4ον, στῆλαι ιΓ' + 432, εἰκόνες 312, πίνακες 47. 1908	150.000
15. Γεώργιος Α. Παπαβασιλείου : Περὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ ἀρχαίων τάφων μετὰ παρασκήματος Εὐβοϊκῶν ἐπιγραφῶν. Σχῆμα 4ον, στῆλαι β' + 108, εἰκόνες 53, πίνακες 21. 1910	45.000
16. Κωνσταντῖνος Κουρουνιώτης : Κατάλογος τοῦ μουσείου Ἀντισσούρας. Σχῆμα 8ον, σελίδες 72, εἰκόνες 74. 1911	15.000
16A. 〈Βασίλειος Δεονάρδος〉 : Ἀρχαιολογικῆς ἐφημερίδος ἀναγραφή. Σχῆμα 4ον, σελίδες 4. 1912. (Δὲν πωλεῖται)	—
16B. 〈Βασίλειος Δεονάρδος〉 : Ἀρχαιολογικῆς ἐφημερίδος λένικωμα. Σχῆμα 4ον, σελίδες 8. 1912. (Δὲν πωλεῖται)	—
17. Γεώργιος Π. Οἰκονόμος : Ἐπιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας· τεῦχος 1ον. Σχῆμα 4ον, σελίδες 40, εἰκόνες 29. 1915	22.500
18. Γεώργιος Κ. Γαρδικίας : Μελετήματα ἀρχαιολογικά. Σχῆμα 8ον, σελίδες 48. 1915	2.250
19. Ἀντῶνιος Δ. Κεραμόπουλλος : Τοπογραφία τῶν Δελφῶν· τεῦχος 1ον. Σχῆμα 8ον, σελίδες 113, εἰκόνες (παρένθετοι) 11, πίνακες 3. 1912-1917	7.500
20. Βαλέριος Στάης : Τὸ Σούνιον καὶ οἱ ναοὶ Ποσειδῶνος καὶ Ἀθηνᾶς. Σχῆμα 8ον, σελίδες 55, εἰκόνες 14, πίνακες 5. 1920	7.500

	<i>Δραχμαὶ</i>
21. Georgios P. Oikonomus : <i>De profusionum receptaculis sepulcralibus inde ab antiquissimis temporibus usque ad nostram fere aetatem usitatis</i> , Σχῆμα 8ον, σελίδες 63, εἰκόνες 17. 1921	9.000
22. Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος : Ὁ ἀποτυπιασμός, συμβολὴ ἀρχαιολογικῆ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ποινικοῦ δικαίου καὶ τὴν λαογραφίαν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 144, εἰκόνες 21, ὄν 7 παρένθετοι. 1923	15.000
23. Ἀπόστολος Σ. Ἀρβανιτόπουλος : <i>Γραφαὶ στήλαι Δημητριάδος—Παρασών</i> . Σχῆμα 2ον, σελίδες 179, εἰκόνες 203, πίνακες παρένθετοι 7, πίνακες ἐν τέλει ἐγχρωμοὶ 10. 1928	225.000
24. Γεώργιος Ε. Μυλωνᾶς : <i>Ἡ νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι</i> . Σχῆμα 8ον, σελίδες 174, εἰκόνες 86, πίνακες 2, γεωγραφικοὶ χάρται 3. 1928	37.500
25. Ἰωάννης Γ. Γεννάδιος : Ὁ Λόρδος Ἐλγιν καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας ἰδίως ἀρχαιολογίαντες ἐπιδρομαὶς 1440-1837. Σχῆμα 8ον, σελίδες κϞ' + 257, πίνακες 5. 1930	37.500
26. Ἰωσήφ Χατζιδάκης : <i>Ἱστορία τοῦ Κορητικοῦ Μουσείου καὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἔρευνῶν ἐν Κορίθῳ</i> . Σχῆμα 8ον, σελίδες 74. 1931	9.000
26 A. Γεώργιος Σοτηρίου : <i>Χριστιανικαὶ Θῆβαι (= ΑΕ 1929)</i> . Σχῆμα 4ον, σελίδες 256, εἰκόνες 270, πίνακες 5. 1931	150.000
27. Γεώργιος Π. Οἰκονόμος : <i>Τὸ ἔργον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὴν πρώτην αὐτῆς ἑκατονταετίαν 1837-1937, ἐν ἀλφαριθμητικῇ διατάξει</i> . Σχῆμα 8ον, σελίδες 104. 1938	15.000
28. Γεώργιος Π. Οἰκονόμος : <i>Τὰ ἑκατὸν ἔτη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας</i> . Λόγος πανηγυρικός τοῦ Γραμματέως τοῦ Συμβουλίου, ῥηθεις τῇ 23ῃ Ὀκτωβρίου 1938 ἐν τῷ Παρθενῶνι κατὰ τὴν πανηγυρικὴν συνεδρίαν τῆς Ἑκατονταετηρίδος. Σχῆμα 4ον, σελίδες 14.	5.000
29. Νικόλαος Μ. Κοντολέων : <i>Τὸ Ἐρέθθειον ὡς οἰκοδόμημα χθονίας λαρείας</i> . Σχῆμα 8ον, σελίδες 8'+102. 1949	20.000

Νέα σειρά ἐκδόσεων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ὑπὸ τὸν τίτλον:
Ἀρχαῖοι τόποι καὶ Μουσεῖα τῆς Ἑλλάδος.

1. Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος : <i>Ὁδηγὸς τῶν Δελφῶν</i> . Σχῆμα 16ον, σελίδες 144, εἰκόνες 100, χάρται 3. 1935	37.500
2. Κ. Κουρουπιotes Eleusis . <i>A guide to the excavations and the Museum</i> . Σχῆμα 16ον, σελίδες 127, εἰκόνες 71, χάρτης 1. 1936	37.500

Ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας πωλοῦνται καὶ τὰ ἐξῆς συγγράμματα:

1. Βασίλειος Λεονάρδος : <i>Ἡ Ὀλυμπία</i> . Σχῆμα 8ον, σελίδες 352, πίνακες 2. 1901	37.500
--	--------

Αἱ ἀνωτέρω τιμαὶ τῶν δημοσιευμάτων τῆς Ἑταιρείας ἰσχύουσι διὰ τὴν πώλησιν αὐτῶν ἐν τῷ μεγάρῳ αὐτῆς (Λεωφόρος Πανεπιστημίου 22) περὶ τῆς ἐκτὸς τοῦ μεγάρου τῆς Ἑταιρείας ἀποστολῆς τῶν ἀγοραζομένων παρακαλοῦνται νὰ φροντίζωσιν οἱ ἐνδιαφερόμενοι.

Ἐξεδόθη τὸ παρὸν δημοσίευμα τῇ 5ῃ Ἀπριλίου 1949.